

การศึกษาเพื่อกำหนดอายุโบราณสถานวัดโพธิ์บางโอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี
จากหลักฐานทางโบราณคดี

โดย

นายอภิวัฒน์ พันธุ์โยธิน

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
ภาควิชาโบราณคดี
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา ๒๕๕๒
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาเพื่อกำหนดอายุโบราณสถานวัดโพธิ์บางโอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี
จากหลักฐานทางโบราณคดี

โดย
นายอภิวัฒน์ พันธุ์โยธิน

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
ภาควิชาโบราณคดี
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา ๒๕๕๒
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**THE STUDY FOR DATING ARCHAEOLOGICAL SITE AT WAT PHOBANG-O AMPHOE
BANG KRUI CHANGWAT NONTHABURI ON BASE ARCHAEOLOGY EVIDENCE**

**By
Apipatana Panyothin**

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Archaeology

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง “การศึกษาเพื่อกำหนดอายุโบราณสถานวัดโพธิ์บางโอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี จากหลักฐานทางโบราณคดี” เสนอโดย นายอภิพัฒน์ พันธุ์โยธิน เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริชัย ชินะตั้งกูร)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ
รองศาสตราจารย์ สายยนต์ ไพเราะญัตร์

คณะกรรมการตรวจสอบการค้นคว้าอิสระ

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มยุรี วีระประเสริฐ)
...../...../.....

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรัสสา คชาชีวะ)
...../...../.....

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ สายยนต์ ไพเราะญัตร์)
...../...../.....

48101213 : MAJOR : HISTORICAL OF ARCHAEOLOGY

KEY WORD : WAT PHOBANG-O / BANG KRUI / NONTHABURI

APIPATANA PANYOTHIN : THE STUDY FOR DATING ARCHAEOLOGICAL SITE AT WAT PHOBANG-O AMPHOE BANG KRUI CHANGWAT NONTHABURI ON BASE ARCHAEOLOGY EVIDENCE. INDEPENDENT STUDY ADVISORS: ASSOC. PROF SAYAN PRISHANCHIT. 138 pp.

The purpose of this research is for dating of the archaeological site at Wat Phobang-o. It is located at amphoe Bang Krui Changwat Nonthaburi. Wat Phobang-o has some architecture that is ancient of style in king Rama III period. There have not been any found documents written about the time of construction of this site .There are only documented records about the restoration in the reign of King Rama III. In this time , the method that researchers use are excavate accompanied with research in to ancient documents and art analysis and architecture style with group of archaeology site in the late Ayuthaya period that was founded in Nonthaburi province and group of archaeology site in early Rattanakosin period.

The conclusion of this research dates Wat Pho Bang –o may have been constructed or renovated in early Rattanakosin period. The temple was greatly restored in the reign of King Rama III. According to architectural evidence, the Thai traditional style of the temple was conveyed from the late Ayudhaya period and passed down to the early Rattanakosin period.

After the great restoration, it was found that the architectural characteristics of the temple were not totally changed and evidences From research, it indicates that this site was restored before but in the same style of architecture could not find anything that can indicate the contemporary with late Ayuthaya art style .Because all Thai traditional style architecture that have found in Wat pho bang-o is derive from Ayutthaya period to early Rattanakosin but some part of architecture can only found in early or latter Rattanakosin period site. From the apparent evidence Wat pho bang-o should have been constructed or renovated in the early Rattanakosin period (King rama I) and has been restoring continuously .

Department Of Archaeology   Graduate School, Silpakorn University   Academic Year 2009

Student's signature .....

Independent Advisors' signature .....

กิตติกรรมประกาศ

การค้นคว้าอิสระฉบับนี้ ได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย ข้าพเจ้าขอขอบคุณท่าน อาจารย์ภาควิชาโบราณคดีทุกท่านที่ให้การสนับสนุนอย่างดีมาโดยตลอด ทำให้การค้นคว้าอิสระ ในครั้งนี้ถือกำเนิดขึ้นมาได้ ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์สายันต์ ไพเราะญจิตร อาจารย์ที่ปรึกษา การค้นคว้าอิสระ ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์มยุรี วีระประเสริฐ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรัสสา คชาชีวะ คณะกรรมการตรวจสอบการค้นคว้าอิสระ

ขอขอบคุณชาวบ้านและพระสงฆ์ในชุมชนวัดโพธิ์บางโอในความกรุณาและการให้ความร่วมมือด้านการเก็บข้อมูลเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณเพื่อนๆที่ต่างๆในคณะโบราณคดีที่ให้การต้อนรับอย่างดีที่สุดเสมอมา

สุดท้ายที่อยากกราบขอบพระคุณได้แก่ครอบครัวของข้าพเจ้าที่ให้การสนับสนุนข้าพเจ้า เสมอมาทั้งในด้านแรงใจและทุนในการศึกษาทำให้การค้นคว้าในครั้งนี้สำเร็จไปได้ด้วยดี

ทั้งหลายทั้งปวงนี้ ข้าพเจ้ามีอาจจะตอบสนองคุณได้ทั้งหมด แต่ จะได้นำวิชาความรู้ ทั้งหลายที่ทุกท่านได้ประสาทมาไปทำประโยชน์ต่อประเทศชาติต่อไป

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ	ฉ
บทที่	
๑ บทนำ.....	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	๓
ขอบเขตการศึกษา.....	๓
วิธีการศึกษา.....	๓
ประโยชน์ที่ได้รับ	๕
ปัญหาและอุปสรรคในการศึกษาครั้งนี้.....	๕
๒ แนวคิดทฤษฎีการกำหนดอายุทางโบราณคดี และงานวิจัย	
ที่เกี่ยวข้องกับวัดโพธิ์บางโอ.....	๑๐
แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการกำหนดอายุวัดโพธิ์บางโอ	๑๐
การศึกษาที่ผ่านมา	๑๓
การศึกษาเพื่อการกำหนดอายุวัดโพธิ์บางโอ.....	๑๔
๓ วัดโพธิ์บางโอ	๑๖
ที่ตั้ง.....	๑๖
การคมนาคม	๒๐
ประวัติวัด	๒๐
ประวัติชุมชน	๒๒
หลักฐานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม.....	๒๒
พระอุโบสถ.....	๒๔
กำแพงแก้ว	๓๑

บทที่	หน้า
สถาปัตยกรรม.....	๓๓
หน้าบัน.....	๔๑
ซุ้มและใบเสมา.....	๔๓
หอรระฆัง.....	๔๕
ประติมากรรม.....	๔๖
อับเฉา.....	๔๖
พระพุทธรูปปางป่าเลไลย์.....	๔๖
พระประธานปางมารวิชัย.....	๔๗
จิตรกรรม.....	๕๐
ประวัติการบูรณะ.....	๕๕
หลักฐานจากการดำเนินการทางโบราณคดี.....	๕๖
๔ การวิเคราะห์กำหนดอายุวัดโพธิ์บางโอ.....	๖๕
สมัยที่ ๑ ช่วงเวลาก่อนการบูรณะโดยกรมหลวงเสนีบริรักษ์มาปฏิสังขรณ์	
ในสมัยรัชกาลที่ ๓.....	๖๕
สมัยที่ ๒ ช่วงเวลาหลังการบูรณะโดยกรมหลวงเสนีบริรักษ์มาปฏิสังขรณ์	
ในสมัยรัชกาลที่ ๓.....	๑๐๕
สมัยที่ ๓ สมัยหลังจากการบูรณะโดยกรมศิลปากรในพ.ศ.๒๕๒๒.....	๑๒๗
การกำหนดอายุวัดโพธิ์บางโอ.....	๑๓๐
๕ บทสรุป.....	๑๓๒
ข้อเสนอแนะ.....	๑๓๔
บรรณานุกรม.....	๑๓๕
ประวัติผู้วิจัย.....	๑๓๘

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
๑	แผนที่ประเทศไทยแสดงที่ตั้ง จังหวัดนนทบุรี	๓
๒	แสดงแผนที่ L ๗๐๑๘	๑๗
๓	แสดงภาพถ่ายดาวเทียมที่ตั้งอำเภอบางกรวย และวัดโพธิ์บางโอ.....	๑๘
๔	แสดงภาพถ่ายดาวเทียมที่ตั้งอำเภอบางกรวย และวัดโพธิ์บางโอ.....	๑๙
๕	แผนผังแสดงตำแหน่งสถาปัตยกรรมสำคัญของวัดโพธิ์บางโอ	๒๔
๖	อุโบสถวัดโพธิ์บางโอด้านทิศตะวันตก	๒๕
๗	อุโบสถวัดโพธิ์บางโอด้านทิศเหนือ.....	๒๖
๘	อุโบสถวัดโพธิ์บางโอด้านหน้า	๒๖
๙	ลายเส้นอุโบสถวัดโพธิ์บางโอด้านทิศเหนือ	๒๗
๑๐	ลายเส้นอุโบสถวัดโพธิ์บางโอด้านทิศใต้.....	๒๗
๑๑	ลายเส้นอุโบสถวัดโพธิ์บางโอด้านหลังประดับหน้าบันรูปนารายณ์ทรงครุฑ	๒๘
๑๒	ลายเส้นอุโบสถวัดโพธิ์บางโอด้านหน้ารูปบุคคลได้สูญหายไป	๒๙
๑๓	กระเบื้องจีนสีเขียวที่ใช้ประดับระเบียง	๓๐
๑๔	อับฉาทวารบาลรูปนักรบจีน.....	๓๐
๑๕	กำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้.....	๓๑
๑๖	กำแพงแก้วด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ	๓๑
๑๗	ซุ้มประตูที่กำแพงแก้วด้านทิศตะวันออก	๓๒
๑๘	แผนผังแสดงตำแหน่งกำแพงแก้วและเจดีย์ทั้ง ๔ มุม	๓๒
๑๙	เจดีย์มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ	๓๓
๒๐	ลายเส้นเจดีย์มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๓๔
๒๑	เจดีย์มุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ.....	๓๕
๒๒	ลายเส้นเจดีย์มุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ	๓๖
๒๓	เจดีย์มุมด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้	๓๗
๒๔	ภาพลายเส้นเจดีย์มุมด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้.....	๓๘
๒๕	เจดีย์มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้.....	๓๙
๒๖	ลายเส้นเจดีย์มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้	๔๐

ภาพที่	หน้า
๒๓	หน้าบันด้านหน้าของอุโบสถวัดโพธิ์บางโอรูปบุคคลได้หายไป..... ๔๑
๒๔	หน้าบันด้านหลังอุโบสถมีรูปนารายณ์ทรงครุฑ..... ๔๑
๒๕	ภาพถ่ายเส้นหน้าบันด้านหน้าของอุโบสถ..... ๔๒
๓๐	ภาพถ่ายเส้นหน้าบันด้านหลังของอุโบสถ..... ๔๒
๓๑	ซุ้มเสมาของวัดโพธิ์บางโอ..... ๔๓
๓๒	ใบเสมาของวัดโพธิ์บางโอ..... ๔๓
๓๓	ลายเส้นแสดงใบเสมาของวัดโพธิ์บางโอ..... ๔๔
๓๔	หอรระฆังของวัดโพธิ์บางโอ..... ๔๕
๓๓	พระพุทธรูปปางป่าเลไลย์ ประทับอยู่ที่ด้านหลังอุโบสถ..... ๔๖
๓๕	พระประธานของอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ..... ๔๗
๓๖	พระประธานของอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ..... ๔๘
๓๗	ลายเส้นแสดงลักษณะของพระประธานวัดโพธิ์บางโอ..... ๔๙
๓๘	พระพุทธรูปประวัติ ตอน กบิลวัตตुकมนปริวัตต์ปริเภทที่ ๑๓..... ๕๐
๓๙	อุทัยพพานุสสนาญาณเรื่องวิปัสสนาญาณ ๕ ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์ พระไตรปิฎก ผันด้านขวาของพระประธาน ภาพค่อนข้างชำรุดเสียหาย..... ๕๑
๔๐	พระสาวก เข้าเฝ้าพระพุทธองค์มาจากเรื่อง กบิลวัตตुकมนปริวัตต์ ปริเภทที่ ๑๗.. ๕๑
๔๑	ตอนนิพพิทานุสสนาญาณจากเรื่องวิปัสสนาญาณ ๕ ซึ่งปรากฏอยู่ ในคัมภีร์พระไตรปิฎก..... ๕๒
๔๒	พระพุทธองค์และพระสาวกประทับในยานมาจาก เรื่อง กบิลวัตตुकมนปริวัตต์ปริเภทที่ ๑๗..... ๕๒
๔๓	บานประตูด้านหน้าของพระประธาน..... ๕๓
๔๔	บานประตูด้านขวามือของพระประธาน..... ๕๔
๔๕	แผนผังแสดงพื้นที่ที่มีการขุดแต่ง..... ๕๗
๔๖	ชั้นการทับถมบริเวณพื้นลานประทักษิณโดยรอบอุโบสถ พบว่าสมัยที่ ๑ พื้นปูด้วยอิฐ สมัยที่ ๒ มีการปรับถมพื้นให้สูงขึ้นด้วยเศษอิฐ เศษกระเบื้อง ดินเผา กากปูน และปูทับด้วยแผ่นหินและแผ่นกระเบื้องซีเมนต์..... ๕๘
๔๗	พื้นลานประทักษิณที่ปูด้วยแผ่นอิฐในสมัยที่ ๑ พบโดยรอบลานประทักษิณ..... ๕๙
๔๘	พื้นลานประทักษิณสมัยที่ ๒ แผ่นกระเบื้องซีเมนต์ปูทับอยู่บนลาน ประทักษิณสมัยที่ ๑ ซึ่งปูด้วยแผ่นอิฐ..... ๕๙

ภาพที่		หน้า
๔๕	พื้นลานประทักษิณสมัยที่ ๒ ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ปูด้วยแผ่นอิฐ.....	๖๐
๕๐	แผนผังแสดงผลการขุดแต่ง.....	๖๑
๕๑	เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเขียนสีฟ้าแบบจีนที่พบสมัยราชวงศ์หมิงตอนปลาย	๖๔
๕๒	เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเขียนสีฟ้าแบบจีนที่พบสมัยราชวงศ์หมิง ตอนปลายราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒	๖๔
๕๓	พื้นที่ที่เลือกทำการขุดค้นได้เลือกบริเวณฐานอุโบสถเนื่องจากต้องการข้อมูลอายุ ของฐานอุโบสถและลานประทักษิณ	๖๕
๕๔	แนวอิฐที่พบเป็นชั้นอิฐวัฒนธรรมเดิมที่ใช้มาก่อนการปูหินแกรนิตและซีเมนต์....	๖๕
๕๕	สภาพหลุมขุดค้น.....	๖๖
๕๖	แผนผังแสดงชั้นดินของหลุมขุดค้น	๖๗
๕๗	แผนผังแสดงชั้นวัฒนธรรมของหลุมขุดค้น.....	๖๘
๕๘	แผนผังวัดมหาธาตุพระนครศรีอยุธยา	๗๐
๕๙	แผนผังวัดบรมพุทธาราม	๗๑
๖๐	แผนผังวัดสุวรรณาราม.....	๗๑
๖๑	แผนผังวัดคูสิดารามเป็นแผนผังแบบที่สืบทอดจากสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยใช้พระอุโบสถเป็นประธาน	๗๒
๖๒	แผนผังวัดราชโอรสารามใช้วิหารพระพุทธไสยาสน์ซึ่งเป็นอาคารลักษณะ พิเศษเป็นประธาน	๗๓
๖๓	แผนผังวัดราชนัคดารามใช้โลหะปราสาทซึ่งเป็นอาคารลักษณะพิเศษเป็นประธาน....	๗๔
๖๔	แผนผังแสดงตำแหน่งของสถาปัตยกรรมวัดโพธิ์บางโอ	๗๕
๖๕	แผนผังของวัดปราสาทเป็นแผนผังแบบที่สืบทอดจากสมัยอยุธยาตอนปลายโดยใช้ พระอุโบสถเป็นประธานซึ่งรูปแบบนี้ใกล้เคียงกับวัดโพธิ์บางโอ	๗๖
๖๖	แผนผังของวัดปรากฏหลวงเป็นแผนผังแบบอยุธยาตอนต้นซึ่งมีการสร้าง เจดีย์ประธาน	๗๗
๖๗	อุโบสถวัดโพธิ์บางโอรูปแบบผสมระหว่างประเพณีนิยมกับพระราชนิยม รัชกาลที่ ๓.....	๗๘
๖๘	พระอุโบสถวัดสุวรรณารามศิลปะแบบประเพณีนิยมที่ได้รับการบูรณะขึ้นภายหลัง แต่คงรูปแบบเดิมไว้.....	๗๙

ภาพที่		หน้า
๖๕	วัดราชโอรสารามศิลปะแบบพระราชนิยมรัชกาลที่ ๓	๘๐
๗๐	พระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม	๘๑
๗๑	พระวิหารวัดราชนัคคาราม	๘๑
๗๒	หน้าบันวัดโพธิ์บางโอ	๘๒
๗๓	หน้าบันวัดราชโอรสาราม.....	๘๓
๗๔	หน้าบันอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติจังหวัดนนทบุรี.....	๘๔
๗๕	หน้าบันที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๘๕
๗๖	ศิลปะการประดับกระจกหน้าบันอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม	๘๖
๗๗	หน้าบันรูปพระนารายณ์ทรงครุฑที่หอไตรวัดสิงห์	๘๗
๗๘	หน้าบันที่หอไตรวัดสิงห์รูปพระลักษมณ์หรือพระรามทรงหนุมานเอกลักษณ์ ของช่างวังหน้า	๘๘
๗๙	ลายพระนารายณ์ทรงครุฑที่วัดหน้าพระเมรุราชล้อมไปด้วยภาพบุคคล	๘๙
๘๐	หน้าบันอุโบสถที่วัดชลอ	๙๐
๘๑	หน้าบันอุโบสถวัดเพลง.....	๙๑
๘๒	หน้าบันอุโบสถวัดปราสาท	๙๑
๘๓	หน้าบันวัดคูสิตารามสมัยอยุธยาตอนปลาย	๙๓
๘๔	หน้าบันรูปเทพพนมท่ามกลางลายกนกเถาวัลย์ชั้นสมัยอยุธยาตอนปลาย	๙๓
๘๕	หน้าบันรูปนารายณ์ทรงครุฑวัดราชสิทธิารามสมัยรัชกาลที่ ๑.....	๙๔
๘๖	หน้าบันวัดทองธรรมชาติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๙๔
๘๗	หน้าบันวัดกุหาสวรรค์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	๙๕
๘๘	ซุ้มเสมาวัดช่องนนทรี.....	๙๖
๘๙	เสมานั่งแทนวัดสระบัวจังหวัด เพชรบุรี	๙๖
๙๐	ซุ้มเสมาทรงกูปที่วัดปราสาท จ. นนทบุรี สมัยอยุธยาตอนปลาย.....	๙๗
๙๑	วัดคูสิตาราม ธนบุรี จังหวัดกรุงเทพมหานคร.....	๙๘
๙๒	ซุ้มเสมาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม	๙๙
๙๓	ซุ้มเสมาวัดราชโอรสาราม	๑๐๐
๙๔	ซุ้มแบบวัดใหญ่จอมปราสาทที่สมุทรสงคราม	๑๐๑
๙๕	ซุ้มเสมาวัดโพธิ์บางโอ.....	๑๐๒

ภาพที่	หน้า
๕๖	ใบเสมาที่วัดครุฑารามจุดเริ่มต้นของการประดับเกล้า?..... ๑๐๓
๕๗	ใบเสมาที่วัดอมรินทรารามสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ มีลักษณะคล้ายที่ วัดโพธิ์บางโอ ๑๐๔
๕๘	ภาพถ่ายเส้นแสดงกระจัง โคนคอของใบเสมาวัดโพธิ์บางโอ..... ๑๐๕
๕๙	ใบเสมาวัดชลอศิลปะอยุธยาตอนปลาย ๑๐๖
๑๐๐	ใบเสมาวัดปราสาทสมัยอยุธยาตอนปลาย ๑๐๗
๑๐๑	ใบเสมาวัดสักใหญ่สมัยอยุธยาตอนต้น..... ๑๐๘
๑๐๒	บัวหัวเสาวัดโพธิ์บางโอ..... ๑๑๐
๑๐๓	ลายเส้นแสดงบัวหัวเสาที่วัดโพธิ์บางโอ..... ๑๑๑
๑๐๔	บัวหัวเสาที่พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดารามสมัยรัชกาลที่ ๑..... ๑๑๒
๑๐๕	บัวหัวเสาวัดปราสาท สมัยอยุธยาตอนปลาย..... ๑๑๓
๑๐๖	เจดีย์มุมที่อุโบสถวัดโพธิ์บางโอ ๑๑๔
๑๐๗	เจดีย์มุมที่วัดใหม่เทพนิมิตสมัยอยุธยาตอนปลาย ๑๑๖
๑๐๘	เจดีย์มุมที่วัดทองธรรมชาติสมัยต้นรัตน โกสินทร์ ๑๑๖
๑๐๙	ภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดโพธิ์บางโอ ตอน มุขจิตกัมยตาญาณ จากเรื่องวิปัสสนาญาณ ๕..... ๑๑๘
๑๑๐	ภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดโพธิ์บางโอ ตอนหนี ปัญจันธ์ อยู่ในเรื่องวิปัสสนาญาณ ๑๑๙
๑๑๑	จิตรกรรมที่วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี ศิลปะอยุธยาตอนปลาย..... ๑๑๙
๑๑๒	จิตรกรรมที่วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี ศิลปะอยุธยาตอนปลาย..... ๑๒๐
๑๑๓	จิตรกรรมที่วัดช่องนนทรี จังหวัดกรุงเทพฯ ศิลปะอยุธยาตอนปลาย..... ๑๒๐
๑๑๔	จิตรกรรมที่วัดใหม่ประชุมพล ศิลปะอยุธยาตอนปลาย ๑๒๑
๑๑๕	จิตรกรรมที่วัดสุวรรณาราม กรุงเทพฯ..... ๑๒๑
๑๑๖	จิตรกรรมที่วัดสุวรรณาราม กรุงเทพฯ..... ๑๒๒
๑๑๗	จิตรกรรมที่วัดบวรนิเวศน์ฯสมัยรัชกาลที่ ๔..... ๑๒๒
๑๑๘	พระประธานอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ..... ๑๒๓
๑๑๙	พระประธานอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ..... ๑๒๔
๑๒๐	พระประธานทรงเครื่องวัดหน้าพระเมรุเป็นรูปแบบที่นิยมสมัยอยุธยาตอนปลาย..... ๑๒๔

ภาพที่	หน้า
๑๒๑	พระประธานวัดราชโอรสารามสมัยรัชกาลที่ ๓ ..... ๑๒๕
๑๒๒	พระประธานอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ สมัยรัชกาลที่ ๓ มีลักษณะหน้าแบบ อย่างหุ่น ๑๒๕
๑๒๓	พระประธานอุโบสถวัดอรุณฯ สมัยรัชกาลที่ ๓ มีลักษณะหน้าแบบอย่างหุ่น ๑๒๖
๑๒๔	แผนที่แสดงที่ตั้งของวัดโบราณบริเวณริมคลองบางกอกน้อยและแม่น้ำเจ้าพระยา ๑๒๘
๑๒๕	ภาพลายเส้นด้านข้างอุโบสถของวัดปราสาท..... ๑๒๙
๑๒๖	อุโบสถวัดชลอสมัยอยุธยาปลายมีฐานโค้งเป็นลำภาเรือ ๑๓๐

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

นนทบุรีในอดีตเป็นหัวเมืองสำคัญปากแม่น้ำได้เมืองหลวงเช่นเดียวกับเมืองธนบุรีหรือที่ชาวต่างประเทศเรียกว่าเมืองบางกอก จากตำแหน่งที่ตั้ง ทำให้นนทบุรีมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์มาตลอด กล่าวได้ว่าไม่ว่าไทยจะมีศูนย์รวมอำนาจการปกครองตั้งอยู่ที่ใด หรือเคลื่อนย้ายที่ตั้งศูนย์รวมอำนาจไป ณ ที่แห่งใด จะมีความเกี่ยวเนื่องผูกพันกับนนทบุรีตลอดมา ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของเมืองนนทบุรีคือ เป็นเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ เป็นด่านสำคัญรองจากด่านเมืองบางกอก ก่อนที่จะเดินทางไปค้าขายกับต่างประเทศหรือก่อนเดินทางไปยังกรุงศรีอยุธยา

เมืองนนทบุรีถือว่าเป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญเก่าแก่แห่งหนึ่งในประเทศไทยมีหลักฐานรูปแบบศิลปกรรม สถาปัตยกรรมภาพจิตรกรรมฝาผนัง โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ปรากฏอยู่ในพระอาราม พระวิหาร โบราณสถานมากมาย ประชากรของจังหวัดนนทบุรีประกอบด้วย ชาวไทย ที่สืบเชื้อสายมาจากหลายเชื้อชาติ มีทั้ง ไทย จีน มอญ แขก จึงเป็นแหล่งรวมวัฒนธรรมประเพณีที่สำคัญ ๆ จึงเป็นแหล่งที่น่าสนใจศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

การตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐานประกอบด้วยปัจจัยหลักที่สำคัญ ได้แก่แหล่งน้ำ สภาพความอุดมสมบูรณ์ของดิน ทำเลที่ตั้งของพื้นที่ และภูมิอากาศ

นนทบุรี ตั้งอยู่บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือเมืองบางกอก ห่างจากทะเลประมาณ ๒๐ กิโลเมตร พื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านแบ่งพื้นที่ของนนทบุรีออกเป็น ๒ ส่วน คือ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีพื้นที่ประมาณ ๑ ใน ๔ และฝั่งตะวันตก มีพื้นที่ประมาณ ๓ ใน ๔ ของพื้นที่ทั้งหมด^๑

---

^๑ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๒), ๗๕.

เมืองนนทบุรี มีคลองที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติแยกเป็นสาขาไปจากแม่น้ำเจ้าพระยา และคลองที่ขุดใหม่เป็นจำนวนมากไหลเชื่อมโยงติดต่อกันได้โดยทั่วไป แหล่งน้ำมีปริมาณเพียงพอต่อการยังชีพและการเพาะปลูก เป็นปัจจัยหลักของการเลือกตั้งถิ่นฐาน

แม่น้ำเจ้าพระยาและลำคลองสาขาที่สามารถเชื่อมโยงทะเลถึงกันนั้น ก่อให้เกิดเป็นเส้นทางคมนาคมทางเรือที่สะดวกรวดเร็ว เหมาะสมที่จะเป็นเมืองท่าเพื่อการค้าขาย การสัญจรไปมาตลอดถึงการขนส่งวัตถุดิบสินค้าทางการเกษตรไปสู่ตลาดภายนอกอันเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดชุมชนที่หนาแน่นได้

ลักษณะของดิน อุดมด้วยแร่ธาตุสารอาหารที่พืชต้องการ มีดินตะกอนที่กระแสน้ำพัดพามาทับถมกันทุกปี เนื่องจากพื้นที่ของนนทบุรีเป็นที่รองรับน้ำจากภาคกลางตอนบนก่อนที่จะไหลผ่านกรุงเทพฯ ไปสู่ทะเลบริเวณอ่าวไทย

สภาพภูมิอากาศ จังหวัดนนทบุรีตั้งอยู่ในแนวร่องลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และร่องลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ อีกทั้งอยู่ใกล้ทะเล จึงได้รับอิทธิพลของลมทะเลสามารถพัดผ่านมาถึงสภาพอากาศจึงไม่ร้อนจัด ไม่หนาวจัด ในฤดูฝนมีฝนตกชุกพอประมาณ และถึงแม้ว่านนทบุรีจะไม่มีป่าไม้และภูเขา แต่ก็นับว่าทำเลที่ตั้งมีความเหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานเป็นอย่างดี

ภาพที่ ๑ แผนที่ประเทศไทยแสดงที่ตั้ง จังหวัดนนทบุรี

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดนนทบุรี

นนทบุรีสมัยกรุงศรีอยุธยา

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชธานีนั้น นนทบุรีได้เป็นที่รู้จักโดยทั่วไปแล้วว่า เป็นชุมชนที่พักค้างแรมคืน การเดินทางเพื่อการค้าขาย มีเรื่องเล่าสืบต่อกันว่า ขบวนเกวียนสินค้าของพระเจ้าอู่ทองเดินทางมาพักแรมคืนบริเวณที่ตั้งวัดเขมาภิรตารามใน

ปัจจุบัน พระองค์ได้โปรดเกล้าฯให้สร้างวัดขึ้น ดำเนินประวัติความเป็นมาของวัดเขมาภิรตารามจึงเริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี^๒

เมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๑ ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดจากคลองบางกรวย ซึ่งเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมบริเวณเหนือวัดชะลอมไปทะลุวัดชีเหล็ก คลองที่ขุดขึ้นครั้งนั้นนับเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาที่สำคัญของนนทบุรี มีประโยชน์เกิดขึ้นดังนี้^๓

ประการที่หนึ่ง ช่วยระบายน้ำจากแม่น้ำอ้อม ให้ไหลผ่านพื้นที่บางกรวยได้อย่างรวดเร็ว เป็นการบรรเทาภาวะน้ำท่วมได้

ประการที่สอง เพิ่มปริมาณแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรให้แก่พื้นที่บางกรวยตอนล่างบางบำหรุ และบางกอกน้อย เป็นการเพิ่มทรัพยากรการผลิตทางการเกษตรโดยตรง

ประการที่สาม เพิ่มเส้นทางการเดินเรือระหว่างเมืองบางกอกผ่านบางกรวยไปบางใหญ่ แล้วบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาได้อย่างสะดวก เป็นการเปิดเส้นทางลัดเพื่อการเคลื่อนทัพได้อีกทางหนึ่ง ถ้าข้าศึกปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยาที่บริเวณวัดเขมาภิรตาราม จะสามารถใช้เส้นทางคลองบางกอกน้อยเดินทางไปกรุงศรีอยุธยาได้

การเดินทางสัญจร โดยทางเรือ ระหว่างปากแม่น้ำเจ้าพระยาถึงกรุงศรีอยุธยาใช้เวลาประมาณ 15 วัน การเดินเรือต้องหยุดพักเป็นระยะ ๆ ด้วยเหตุนี้เมืองบางกอก ชนบุรีบ้านตลาดแก้ว บ้านตลาดขวัญ และบ้านสามโคก จึงมีความเจริญเติบโตไปตามปัจจัยดังกล่าว ผลการสำรวจปรากฏว่า ตลอดริมสองฟากฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ชุมชนเจริญเติบโตขยายทอดตัวไปตามแม่น้ำ นอกจากค้าขายแล้ว ยังมีการประกอบอาชีพทำสวนผลไม้เป็นหลัก อาณาบริเวณตั้งแต่เมืองบางกอกถึงบ้านตลาดขวัญเป็นระยะทางยาวถึง ๒๒ กิโลเมตร เป็นชุมชนบ้านสวนผลไม้ที่มีชื่อเสียงของกรุงศรีอยุธยา

เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๕ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โปรดเกล้าฯให้ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณตอนใต้ของวัดท้ายเมืองไปทะลุออกหน้าวัดเขมาภิรตาราม ปากคลองบางกรวย ยังประโยชน์ต่อการคมนาคมเป็นอย่างมาก เนื่องจากสามารถเดินเรือได้รวดเร็ว เกิดชุมชนใหม่บริเวณริมฝั่งตะวันตกและตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่^๔

พ.ศ. ๒๒๐๘ พระนารายณ์มหาราช โปรดเกล้าฯให้ย้ายที่ตั้งทำการของเมืองนนทบุรีจากบ้านตลาดขวัญ ไปตั้งที่บริเวณปากแม่น้ำอ้อมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา

^๒ พระบริหารเทพธานี, พงศาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยา (พระนคร : ศ.ธรรมภักดิ์, ๒๔๕๖), ๓๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, ๘๒.

^๔ เรื่องเดียวกัน, ๘๘.

การขยายชุมชนของนนทบุรีตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะตลาดบ้านแก้ว เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่แต่มีความเจริญใกล้เคียงกับตลาดขวัญ ลาดูแบร์ได้บันทึกไว้ในจดหมายเหตุ แสดงว่าบ้านตลาดแก้วเป็นที่รู้จักแพร่หลายแล้วดังนี้

...ตำบลต่าง ๆ ที่แม่น้ำสายนี้ไหลผ่าน คือแม่ตากอันเป็นเมืองเอกของราชธานีสยาม ตั้งอยู่ทางเหนือหนพ่าย ถัดจากนี้ต่อมาถึงเมืองเทียนทอง หรือเชียงทอง หรือกำแพงเพชร ซึ่งกลางคนออกเสียงว่ากำแพง แล้วก็ถึง นครสวรรค์ ชัยนาท ตลาดขวัญ ตลาดแก้วแล้วบางกอก...^๕

พ.ศ.2265 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ โปรดเกล้าฯให้ขุดคลองลัดเกร็ด (คลองลัดเกร็ดน้อย) เป็นการพัฒนาเส้นทางคมนาคมในพื้นที่เมืองนนทบุรีอีกครั้ง พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม บันทึกเหตุการณ์ไว้ว่า

...ในปีขาล จัตวาศก ทรงพระกรุณาโปรดให้พระชนบุรีเป็นแม่กอง เภมณฑ์พลนิภาย คนหัวเมืองปากใต้ให้ได้คน ๑๐,๐๐๐ เศษ ให้ขุดคลองเตร็ดน้อย ลัดคั้งบางบัวทองนั้นคดอ้อมนัก ขุดลัดตัดให้ตรง พระชนบุรีรับสั่งแล้วถวายบังคมมา ให้เภมณฑ์พลนิภายในบรรดาหัวเมืองปากใต้ได้ ๑๐,๐๐๐ เศษให้ขุดคลองเตร็ดน้อยนั้นลึก ๖ สอก กว้าง ๓วา ยาวทางไกลได้ ๒๕ เส้นเศษขุดเดือนเสร็จ จึงแล้ว...^๖

ประโยชน์ที่ได้รับจากการขุดคลองลัดเกร็ดครั้งนี้ นอกจากประโยชน์ทางคมนาคมแล้วยังทำให้เกิดสภาพพื้นที่เป็นเกาะขึ้น คือเกาะเกร็ด เป็นเกาะใหญ่ในแม่น้ำเจ้าพระยาเพียงแห่งเดียวในปัจจุบัน

---

^๕ มร. เดอะ ลา ดูแบร์, จดหมายเหตุลาดูแบร์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : วังบูรพา, ๒๕๑๐), ๑๖.

^๖ ตริ อมาตยกุล, พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม (พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๗), ๓๔๔.

นนทบุรีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯให้ย้ายพระนครไปตั้งที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ขนานนามว่ากรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อนนทบุรี เมื่อสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังคงมีฐานะเป็นแขวงขึ้นกับเมืองบางกอก เพราะระบบการปกครองสมัยนี้ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยา

ใน พ.ศ. ๒๓๓๒ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงยกกองทัพไปปราบหัวเมืองทางใต้ ที่ประกาศแข็งเมืองอยู่เนือง ๆ เมื่อเข้าตีเมืองปัตตานีได้สำเร็จยกกองทัพกลับพระนคร ในครั้งนั้นโปรดเกล้าฯให้ชาวไทยมุสลิมที่กวาดต้อนจากปัตตานีไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านท่าอิฐ อำเภอปากเกร็ด^๑

พ.ศ. ๒๓๕๘ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ชาวมอญอพยพเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ เมืองกาญจนบุรี และทางด่านแม่ละเมา เมืองตาก โปรดเกล้าฯให้ครอบครัวมอญไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองปทุมธานี เมื่อนนทบุรี และเมืองนครเขื่อนขันธ์^๒

นนทบุรีได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้าเป็นอย่างมากในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุการณ์สมเด็จพระศรีสุลาลัย พระบรมราชชนนี เป็นพระธิดาของผู้ว่าราชการเมื่อนนทบุรี ทรงมีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหารในปัจจุบัน

เมื่อครั้งโปรดเกล้าฯให้ยกกองทัพไปปราบกบฏทางใต้ตีเมืองไทรบุรี ชาวไทยมุสลิมได้ร่วมเดินทางมาพร้อมกับกองทัพ โปรดเกล้าฯให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านท่าอิฐ บ้านบางบัวทอง^๓

ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ จนกระทั่งถึงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เมื่อนนทบุรีตั้งที่ทำการอยู่ที่ปากแม่น้ำอ้อม บ้านบางศรีเมือง ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเมืองหัวเมืองประเภทชายฝั่งทะเล มีความสัมพันธ์กับเมืองหลวงอย่างใกล้ชิดสังกัดกรมท่า

^๑ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 20 (ประชุมพงศาวดาร ภาค 33 และ 34) (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, ๒๕๑๐), ๕๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, ๑๐๑.

^๓ เรื่องเดียวกัน, ๑๑๖.

วัดโพธิ์บางโอ

การศึกษาโบราณสถานในครั้งนี้เลือกเอา วัดโพธิ์บางโอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี มาเป็นกรณีศึกษา เนื่องจากมีความเหมาะสมเพราะเป็นวัดที่มีความเก่าแก่อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่มีความสำคัญมาเป็นเวลานาน และเป็นวัดมีความสำคัญต่อชุมชนมานาน โดยได้มีการบูรณะเรื่อยมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓

ประเด็นปัญหาของวัดโพธิ์บางโอที่นำมาศึกษา เนื่องจากว่าหลักฐานและศิลปกรรมปัจจุบันในวัดส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแบบพระราชนิยมรัชกาลที่ ๓ แต่ก็มีร่องรอยของศิลปกรรมบางประการที่ชี้ว่าวัดนี้สืบทอดรูปแบบมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย และวัดโพธิ์บางโอยังไม่เคยมีการขุดค้นทางโบราณคดี หรือศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมอย่างชัดเจนมาก่อน ดังนั้นเพื่อให้การกำหนดอายุวัดโพธิ์บางโอชัดเจนมากขึ้น จึงสมควรศึกษาทางโบราณคดีเพื่อกำหนดอายุวัดโพธิ์บางโอโดยการขุดค้นศึกษาชั้นทับถมทางโบราณคดีประกอบการศึกษาศิลปกรรม สถาปัตยกรรมภายในวัด

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษากำหนดอายุของโบราณสถานวัดโพธิ์บางโอ โดยใช้หลักฐานทางโบราณคดี ลักษณะศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม

ขอบเขตการศึกษา

๑. ศึกษาอายุสมัยการสร้างวัดโพธิ์บางโอ ต.วัดชลอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี จากหลักฐานการขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี
๒. ศึกษาเปรียบเทียบอายุสมัยของศิลปกรรมในวัดโพธิ์บางโอ ได้แก่ พระอุโบสถ, หน้าบัน, บัวหัวเสา, ชุ่มเสมา, ใบเสมา, เจดีย์ประจํามุม, ภาพจิตรกรรมและพระประธานของอุโบสถ

วิธีการศึกษา

๑. การศึกษาจากเอกสาร หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ พงศาวดาร จดหมายเหตุ รายงานการบูรณะ หนังสือทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ บทความ

จากการศึกษาทางเอกสารพบว่าหลักฐานทางเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวัดโพธิ์บางโอและระบุนอายุของวัดโพธิ์บางโอล้วนเป็นเอกสารชั้นรองกล่าวคือเป็นหนังสือทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์เอกสารที่พบและนำมาใช้อ้างอิงในการค้นคว้าในครั้งนี้ได้แก่

๑.๑ หนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี กล่าวถึงเหตุการณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ พระอริการแดง ชุ่มมสโร เจ้าอาวาสรูปที่ ๖ (พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๕๒๐) เคยเล่าว่า วัดโพธิ์บางโอ สร้างในสมัยรัชกาลพระพุทธรเจ้าเสือ (สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ ครองราชย์ พ.ศ. ๒๒๔๖-๒๒๕๑)^{๑๑}

๑.๒ หนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒ ของกรมการศาสนาระบุว่าสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๑๐ โดยไม่ปรากฏนามผู้สร้าง ในส่วนของชื่อวัด แต่เดิมชาวบ้านมีอาชีพเป็นช่างสานไอน้ำแบบโบราณขายเป็นส่วนมาก จึงเรียกชื่อว่าบางโอต่อท้าย^{๑๒}

๑.๓ หนังสือประวัติความเป็นมาของต้นตระกูลวงศ์ เสนีย์วงศ์ ระบุว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ สมเด็จพระศรีสุลาลัย (เจ้าจอมมารดาเรียบ พระธิดาพระยานนทบุรีฯ (บุญจัน) เจ้าเมืองนนทบุรี) พระราชมารดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มอบให้กรมหลวงเสนีย์บริรักษ์ (ต้นตระกูล เสนีย์วงศ์ ณอยุธยา) โอรสในเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมพระราชวังหลัง ในรัชกาลที่ ๑ เป็นผู้บูรณะ^{๑๒}

๒. ศึกษาโดยการออกภาคสนาม โดยการสำรวจ บันทึกภาพศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมภายในวัดโพธิ์บางโอ กลุ่มวัดโบราณสมัยอยุธยาตอนปลายที่พบในจังหวัดนนทบุรี และกลุ่มวัดโบราณสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น วัดชะลอ วัดปราสาท วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดราชโอรสาราม เป็นต้น

๓. ทำการขุดตรวจทางโบราณคดีภายในบริเวณลานประทักษิณของอุโบสถ เนื่องจากเป็นบริเวณโบราณสถานที่มีความเก่าแก่ของวัด และได้มีการใช้พื้นที่อย่างต่อเนื่อง โดยได้กำหนดพื้นที่ไว้ ๒ จุด คือ

๓.๑ บริเวณติดกำแพงแก้ว เนื่องจากต้องการจะเปรียบเทียบความเก่าแก่ระหว่างพื้นลานประทักษิณกับตัวกำแพงแก้วและเจดีย์มุ่ม

๓.๒ บริเวณฐานของอุโบสถเพื่อจะได้ทราบถึงอายุของชั้นลานประทักษิณและตัวอุโบสถ

^{๑๑} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๒), ๑๕.

^{๑๒} กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ: การศาสนา, ๒๕๒๖), ๔๘๕.

^{๑๓} เมือง เสนีย์วงศ์ ณอยุธยา, ประวัติความเป็นมาของต้นตระกูลวงศ์ เสนีย์วงศ์ (กรุงเทพฯ : กรมสารบรรณทหารเรือ, ๒๕๑๓. พิมพ์ในงานอนุสรณ์งานทอดกฐินสามัคคี วัดโพธิ์บางโอ ต.วัดชลอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี), ๒๑-๓๕.

สาเหตุที่เลือกทำการขุดตรวจบริเวณดังกล่าวเนื่องจากจะได้ข้อมูลครอบคลุมทั่วบริเวณลานประทักษิณและเป็นการตรวจสอบอายุของโบราณสถานทั้งตัวอุโบสถและแนวกำแพงคูกับโบราณวัตถุที่พบในบริเวณดังกล่าว

๔. ศึกษาข้อมูลที่ได้จากการขุดตรวจ

๕. ทำการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับวัด ได้แก่ ชาวบ้านผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่มาเป็นเวลานาน และเจ้าอาวาส

๖. นำข้อมูลที่ได้มาทั้งหมดมาทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบ สรุปความสัมพันธ์ทั้งหมดออกมาให้เป็นเหตุเป็นผลมากที่สุด

ประโยชน์ที่ได้รับ

ทำให้สามารถกำหนดอายุของวัดโพธิ์บางโอได้ว่าอยู่ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะแบบไทยประเพณีซึ่งสืบมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย

ปัญหาและอุปสรรคในการศึกษารั้งนี้

๑. สภาพอากาศในช่วงเก็บข้อมูล มีฝนตกชุกและเกิดน้ำท่วมจากฤดูน้ำหลาก

๒. พื้นที่ทำการขุดตรวจยังเป็นพื้นที่ในการใช้ประกอบพิธีทางศาสนาในปัจจุบันจึงทำให้การขุดตรวจมีข้อจำกัดในด้านพื้นที่และเวลา

๓. วัดที่ทำการศึกษามีขนาดใหญ่เป็นวัดท้องถิ่นจึงไม่มีการบันทึกประวัติการบูรณะอย่างชัดเจนเป็นรูปแบบ

บทที่ ๒

แนวคิดทฤษฎีการกำหนดอายุทางโบราณคดี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัดโพธิ์บางโอ

แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการการกำหนดอายุวัดโพธิ์บางโอ

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเพื่อกำหนดอายุโบราณสถาน โดยในการกำหนดอายุโบราณสถานนั้นเป็นขั้นตอนที่สำคัญมากในการวิเคราะห์ตีความ ซึ่งในการศึกษากำหนดอายุนั้นก็มีวิธีการศึกษาได้หลายวิธี ซึ่งวิธีที่ได้เลือกนำมาใช้ศึกษาในครั้งนี้มีดังนี้

๑. การกำหนดอายุโดยใช้เอกสาร (Documentary Dating) การใช้เทคนิคทางโบราณคดีศึกษาเรื่องราวในช่วงระยะเวลาสมัยประวัติศาสตร์โดยใช้เอกสารต่าง ๆ เช่น

๑.๑ จดหมายเหตุ (Record) การวิเคราะห์จดหมายเหตุนี้เป็นขั้นตอนที่สำคัญเนื่องจากจดหมายเหตุถือเป็นหลักฐานชั้นต้น ซึ่งได้แก่หลักฐานที่สร้างหรือแต่งขึ้นเมื่อเหตุการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้น ความน่าเชื่อถือก็ย่อมจะเป็นไปได้มากหากผู้แต่งมีใจเป็นกลาง แต่ตามปกติแล้วคนเราเมื่ออยู่ฝ่ายใดก็ย่อมจะเขียนหนังสือยกย่องฝ่ายนั้นจนบางครั้งเกินความจริงไปมาก ดังนั้นการที่จะวิเคราะห์เหตุการณ์จากจดหมายเหตุว่าจริงเท็จประการใดแล้ว จึงจำเป็นต้องตรวจสอบเทียบเคียงจากหลาย ๆ แห่ง หากมีข้อความที่ตรงกันก็ย่อมจะถูกต้องและเชื่อถือได้

๑.๒ ตำนานและพงศาวดาร (Legend and Chronicle) เป็นเรื่องที่เล่าสืบต่อกันมาหรือแต่งรวบรวมขึ้นหลังจากเวลาที่เกิดเหตุการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้นแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงเป็นหลักฐานอันดับที่ ๒ และจะเชื่อถือได้ก็ต่อเมื่อมีหลักฐานอื่นมาสนับสนุน ผู้ที่แต่งตำนานบางครั้งก็นำเรื่องจริงมาเขียน บางครั้งก็ไม่เป็นความจริงหรือเป็นความจริงแต่ได้รับการเล่าบอกทอดต่อกันมาเป็นเวลานานจึงผิดเพี้ยนไปโดยสิ้นเชิง จึงไม่ควรเชื่อถือตำนานตลอดทั้งเล่ม นอกเสียจากจะได้มีการเทียบกับหลักฐานอื่นแล้วจึงสามารถเชื่อถือกันได้เป็นส่วน ๆ ไป

เกี่ยวกับตำนานมีข้อควรระวังอีกคือ บางทีเป็นเรื่องเดียวกันแต่ผู้แต่งได้ยืมมา ๒ ทางและผู้แต่งเชื่อว่าเป็นคนละเรื่องกันจึงเขียนขึ้นเป็น ๒ เรื่องและให้ศักราชไว้ผิดกัน ผู้ที่ตรวจสอบหรือสอบค้นถ้าสอบสวนได้ความว่าศักราชเป็นคนละศักราชแล้วเชื่อว่าเป็นความจริงทั้ง ๒ เรื่อง ก็จะได้ข้อมูลผิดจากผู้แต่งไป

๒. การกำหนดอายุเชิงเปรียบเทียบ (Relative Dating) หมายถึง การกำหนดอายุโบราณวัตถุ โดยนำสิ่งของที่พบใหม่ไปเปรียบเทียบกับสิ่งของที่ได้พบแล้วก็จะทำให้ทราบอายุของสิ่งของที่พบใหม่ได้ การกำหนดอายุสมัยโดยวิธีนี้อาจผิดพลาดได้ง่าย แต่ก็พออาศัยเป็นประโยชน์ในการศึกษาชั้นต้นได้ การกำหนดอายุสมัยตามวิธีนี้แบ่งออกได้เป็น

๒.๑ การพิจารณารูปแบบ (Typology) การกำหนดอายุด้วยวิธีนี้มีหลักเกณฑ์คร่าว ๆ คือถ้ามีสิ่งของอย่างหนึ่งที่รู้อายุสมัยแล้วและในเวลาต่อมาก็ได้สิ่งของที่มีรูปร่างคล้ายคลึงกับที่มีอยู่นั้นแล้ว ก็อาจสันนิษฐานได้ว่า สิ่งของที่ได้มาภายหลังนั้นมีอายุหรือสมัยเดียวกันกับของชิ้นแรก ตัวอย่างเช่น ได้ใบเสมาทำจากหินทรายเป็นของสมัยหินเก่ามาชิ้นหนึ่งต่อมาภายหลังก็ได้ใบเสมาที่มีรูปร่างลักษณะคล้ายคลึงกับใบเสมาชิ้นแรก ก็ทำให้รู้ถึงอายุสมัยของใบเสมาหินชิ้นหลังโดยการเปรียบเทียบรูปร่างลักษณะของใบเสมาทั้งสองนั้นหรืออาจจะพิจารณาจากหลักที่ว่า สิ่งของในสมัยแรกจะมีรูปแบบที่ง่ายหรือลอกแบบมาจากธรรมชาติ เช่น เส้นตรง วงกลม รูปสี่เหลี่ยมต่าง ๆ แต่ในระยะต่อมาคนมีความเจริญขึ้นก็คิดประดิษฐ์รูปแบบให้แปลกและสวยงามออกไปได้หลายอย่าง แต่จากการพิจารณาด้วยหลักเกณฑ์ข้อนี้อาจมีข้อยกเว้นได้ ซึ่งต้องพิจารณาถึงสภาพแวดล้อมที่พบสิ่งของนั้นด้วย

๒.๒ การพิจารณาวิวัฒนาการของรูปแบบศิลปะ (evolution of style) แม้จารึกหรือเอกสารอื่นทางประวัติศาสตร์ที่นักโบราณคดีใช้ในการกำหนดอายุหลักฐานในสมัยประวัติศาสตร์ได้ถูกต้องและควรค่าแก่การเชื่อถือที่สุดก็ตาม แต่ก็ยังมีบ่อยครั้งที่จารึกหรือเอกสารทางประวัติศาสตร์หลงให้หลงผิดเกี่ยวกับอายุของโบราณศิลปวัตถุสถาน

การพิจารณาวิวัฒนาการของรูปแบบศิลปะถ้าทำได้อย่างถูกต้องแล้ว ก็อาจทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการของศิลปะได้ ทั้งนี้เพราะเหตุว่าศิลปะที่เกี่ยวข้องกับศาสนาหรือที่ทำขึ้นตามระเบียบประเพณีนั้นความคิดอ่านของช่างส่วนใหญ่ยังคงลวดลายที่เก่ากว่าและมีการสืบต่อกันมาเป็นลูกโซ่ แม้บางครั้งจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างกะทันหันจากปัจจัยภายนอก แต่ต่อมาก็จะกลับเข้ามาสู่ลักษณะเดิมซึ่งเป็นแบบของคนในที่สุด

หลักสำคัญในการจัดลำดับวิวัฒนาการของรูปแบบศิลปะคือ การเลือกหาลักษณะพิเศษจากลวดลายส่วนใดส่วนหนึ่ง แล้วจำแนกลวดลายตามวัตถุชิ้น ๆ ออกเป็นกลุ่มตามจำนวนมากขึ้นของวัตถุในแต่ละยุคแต่ละสมัย ต่อจากนั้นจึงเลือกวัตถุชิ้นใดชิ้นหนึ่งเป็นหลัก วัตถุที่ใช้เป็นหลักนี้ต้องเป็นวัตถุที่สามารถกำหนดอายุได้แน่นอนแล้ว ซึ่งอาจทราบจากจารึกที่บอกเวลาที่สร้างหรือเปรียบเทียบกับวัตถุที่เป็นศิลปกรรมของประเทศอื่นที่ให้อิทธิพลแก่วัตถุชิ้นนั้น ต่อจากนั้นจึงคัดเลือกลวดลายจากวัตถุชิ้นอื่นเข้าสืบต่อตามลำดับก่อนหลังจากลักษณะที่ปรากฏ การเรียบเรียงลักษณะลวดลายที่วิวัฒนาการเป็นลำดับมานั้น นอกจากอาศัยหลักฐานซึ่งทราบอายุที่แน่นอนแล้ว ยังจำเป็นต้องอาศัยความชำนาญและประสบการณ์ด้วย

๒.๓ ของที่พบอยู่ใกล้กัน (Associated Finds) โดยทั่วไปสิ่งของที่ทำขึ้นในสมัยเดียวกันมักจะฝังหรืออยู่ใกล้กัน ทั้งนี้เพราะคนที่ใช้ของเหล่านั้นเป็นคนที่อยู่ในสมัยนั้น

การกำหนดอายุด้วยวิธีนี้ก็มิใช่ออกเว้นเหมือนกัน เพราะสิ่งของที่อยู่ใกล้กันในบางครั้งก็ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นของในสมัยเดียวกันเสมอไป ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะสิ่งของที่ได้รับตกทอดมาแล้วนำไปฝังไว้ในที่เดียวกัน ซึ่งของที่พบในที่นั้นอาจมีหลายสมัยรวมกันอยู่ก็ได้

ในประเทศไทยบางภาคมีประเพณีว่าเมื่อพระพุทธรูป พระเครื่องหรือเทวรูปชำรุดหรือเสียหายต้องนำไปไว้วัดหรือบรรจุมไว้ในเจดีย์ ฉะนั้นสิ่งของในเจดีย์จึงมีสิ่งของหลายยุคหลายสมัยปะปนกัน

ดังนั้น ผู้ขุดพบหลักฐานในภายหลังจึงต้องคำนึงถึงสภาพแวดล้อม รูปลักษณะของสิ่งของและหลักฐานอย่างอื่นประกอบด้วย

๒.๔ การวิเคราะห์ชั้นดิน (Stratigraphical Analysis) การทับถมของชั้นดินที่เป็นไปโดยธรรมชาติและไม่ถูกรบกวนจะมีการทับถมเรียงซ้อนกันขึ้นมาเป็นชั้น ๆ ตั้งแต่เก่าที่สุดจนถึงปัจจุบัน ชั้นดินซึ่งเป็นชั้นที่อยู่อาศัยของคนในอดีตเรียกว่า Living Floor จะมีเศษสิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ที่คนในสมัยนั้น ๆ ทิ้งไว้ในดินที่เขาเคยอยู่อาศัย ซึ่งจะบอกให้ทราบถึงยุคหรือสมัยของคนที่เคยอยู่อาศัยในชั้นดินชั้นนั้นได้ว่า เป็นคนยุคสมัยใด มีความเป็นอยู่อย่างไร

ชั้นดินที่เคยมีคนอาศัยอยู่เมื่อร้างไปหรือไม่มีคนอยู่อาศัยในบริเวณนั้น ก็จะมีอินทรีวัตถุและอนินทรีวัตถุทับถมกันขึ้นมาเกิดเป็นชั้นดินอีกชั้นหนึ่ง ในทางโบราณคดีเรียกชั้นดินนั้นว่า “ชั้นดินธรรมชาติ” ซึ่งบางครั้งจะมีสีและลักษณะเนื้อดินผิดแปลกออกไปจากดินชั้นก่อน ๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับอินทรีวัตถุและอนินทรีวัตถุที่มาทับถมกันเป็นสำคัญ

การกำหนดอายุเวลาของยุคใดสมัยใด โดยใช้ดินเป็นเครื่องกำหนดนั้น มีข้อที่ควรคำนึงถึงอย่างมากคือ ชั้นดินในบริเวณที่ใช้เป็นเครื่องกำหนดอายุนั้นต้องเป็นชั้นดินที่ไม่ถูกรบกวน กล่าวคือ ต้องเป็นชั้นดินที่เรียงลำดับกันขึ้นมาจากเก่าสุดมาหาใหม่สุดและในชั้นดินแต่ละชั้นควรมีสิ่งของเครื่องใช้ของคนที่เคยอาศัยอยู่ในสมัยต่าง ๆ เรียงตามลำดับจากเก่ามาหาใหม่ ซึ่งจะ เป็นเครื่องบอกอายุหรือสมัยได้โดยประมาณในชั้นแรกที่ขุดพบ

การวิเคราะห์ชั้นดินของแหล่งโบราณคดีแหล่งใดแหล่งหนึ่งนั้นก็เพื่อจะทราบ ว่า

๑. คนได้มาอยู่ที่บริเวณนั้นก็ยุคสมัย แต่ละยุคสมัยนานเพียงใด แม้บริเวณนั้นจะมีคนอยู่เพียงสมัยเดียว การวิเคราะห์ชั้นดินจากสิ่งของที่พบอยู่ในชั้นดินนั้นก็ช่วยกำหนดเวลาที่คนอยู่ได้

๒. มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง

ในการวิเคราะห์ชั้นดินยึดหลักเบื้องต้นทางธรณีวิทยาที่ว่า เมื่อมีชั้นดินซ้อนกันหลายชั้น ชั้นดินที่อยู่เหนี่ยวย่อมมีอายุน้อยกว่าชั้นดินที่อยู่ใต้ลงมา

แม้จะมีคนอยู่เพียงสมัยเดียวบริเวณนั้นก็จะมีชั้นดินหลายชั้นได้ โดยทั่วไปจากผิวดินลงไปจะมีชั้นดินดังนี้

๑. ชั้นดินที่เกิดจากลมพัดพาเอาฝุ่นละอองมาทับถมไว้หรือชั้นดินที่เรียกว่า ฮิวม์ส ซึ่งเกิดจากใบไม้และซากสัตว์ที่ทับถมกันจนผุเปื่อย
๒. ชั้นที่เป็นที่อยู่อาศัยของคนในอดีต
๓. ชั้นดินเค็ม (sterile)

การศึกษาที่ผ่านมา

น. ณ ปากน้ำ ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ลักษณะสถาปัตยกรรม และงานปูนปั้นประดับกรอบประตูหน้าต่าง แสดงให้เห็นว่าน่าจะสร้างขึ้นก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ แล้วได้รับการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๓ ส่วนจิตรกรรมฝาผนังนั้นน่าจะวาดในสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่จะมีวรรณะเป็นสีอ่อนต่างกับสกุลช่างรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีวรรณะเป็นสีแก่ และการใช้เส้นทแยงหักมุมสลับขึ้นลงไปมาเพื่อแยกเรื่องราวที่เขียนแต่ละเรื่องออกจากกัน^๑

ธาดา สุทธิเนตร ได้กำหนดอายุภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดโพธิ์บางโอไว้ว่าเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยดูจากอิทธิพลศิลปะจีนที่เข้ามาปรากฏอย่างมากภายในภาพจิตรกรรม อีกทั้งเรื่องราวที่นำมาเขียนก็น่าจะเป็นเรื่องราวที่แต่งและแปลขึ้นในรัชกาลนี้เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ลักษณะทางสถาปัตยกรรมบางประการก็ทำให้เชื่อได้ว่า อุโบสถวัดโพธิ์บางโอ คงจะได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ในคราวที่กรมหลวงเสนีบริรักษ์มาปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ และภาพจิตรกรรมฝาผนังได้เขียนขึ้นในคราวเดียวกัน^๒

ไชยแสง สุขะวัฒนะ ได้ทำการศึกษาวัดพระพุทธศาสนาในสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้รับเอาอิทธิพลการสร้างและตกแต่งสถาปัตยกรรมของจีนซึ่งได้สร้างขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า และเจ้านาย ขุนนาง ตลอดจนเศรษฐีจีนได้สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ท่าน โดยศึกษาถึงรูปแบบ แนวคิด ประโยชน์ ที่ได้รับจากการรับเอารูปแบบดังกล่าวมาประยุกต์กับ

^๑ สังกัด ราชวัติ, ดอกไม้รูปเขียน และประเพณีทำศพ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๑), ๖๓.

^๒ ธาดา สุทธิเนตร, “ภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี,” (สารนิพนธ์ปริญญาตรี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗), ๖๐.

ศิลปะสถาปัตยกรรมของไทย อีกทั้งได้ทำการ แบ่งกลุ่มของรูปแบบของ องค์ประกอบของ สถาปัตยกรรมแต่ละชั้นมาแยกศึกษา จัดกลุ่ม เปรียบเทียบ เพื่อศึกษาถึงอายุของการสร้างและการปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากจีน”

คณะจิตรกรรมและประติมากรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ทำการดำเนินการค้นคว้า จิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างนนทบุรี ซึ่งจุดมุ่งหมายในการศึกษา คือศึกษาลักษณะพิเศษของงาน จิตรกรรมฝาผนังที่มีอยู่ในจังหวัดนนทบุรี เพื่อเปรียบเทียบลักษณะพิเศษของสกุลช่างจิตรกรรมกับ สกุลช่างท้องถิ่นอื่น ๆ ^๓

พรรณนิภา ปิณฑาณิช ได้ทำการศึกษาชื่อว่า พระอุโบสถและพระวิหารสมัยอยุธยาตอน ปลายในจังหวัดนนทบุรีเป็นการศึกษาในเชิง สถาปัตยกรรมเพื่อทำความเข้าใจรูปแบบของงาน อาคาร ในวัดของสมัยอยุธยาตอนปลายในพื้นที่จังหวัดนนทบุรี โดยเลือกวัดในการทำการศึกษา ๔ วัดได้แก่ วัดปราสาท วัดชมภูเวก วัดบางไกรในและวัดกู่ ในการศึกษาในครั้งนี้พรรณนิภาได้ทำการ แยกลักษณะของอาคารวัดสมัยอยุธยาตอนปลายที่ปรากฏในจังหวัดนนทบุรีได้เป็น ๓ รูปแบบ คือ

๑. อาคารที่มีลักษณะแบบประเพณีแบบงานหลวง
๒. อาคารที่มีลักษณะเป็นงานประเพณีแบบพื้นบ้าน
๓. อาคารที่มีลักษณะที่มีอิทธิพลตะวันตก^๔

การศึกษาเพื่อการกำหนดอายุวัดโพธิ์บางโอ

ที่ผ่านมามีการศึกษาเกี่ยวกับการกำหนดอายุวัดโพธิ์บางโอ ได้ใช้วิธีการพิจารณารูปแบบ ทางศิลปะเป็นหลัก โดยมีเพียงการศึกษาเกี่ยวกับตัวจิตรกรรมฝาผนังซึ่งงานของธาดา สุทธิเนตรได้ ทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบ กำหนดอายุเอาไว้ ส่วนการศึกษาอื่น ๆ ที่ทำการศึกษาเกี่ยวกับวัดโพธิ์ บางที่ผ่านมานั้น ส่วนใหญ่เป็นเพียงการสำรวจเท่านั้น

^๓ ไชแสง สุชะวัฒน์นะ, วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), ๓-๗.

^๔ คณะจิตรกรรมและประติมากรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, จิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างนนทบุรี (พระนคร : ศิวพร, ๒๕๐๖), ๑-๓.

^๕ พรรณนิภา ปิณฑาณิช, “พระอุโบสถและพระวิหารสมัยอยุธยาตอนปลายในจังหวัดนนทบุรี,” (การศึกษาวិชาการศึกษารายบุคคลระดับปริญญาตรี สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑), ๓-๕.

ในการศึกษาเพื่อกำหนดอายุของวัดโพธิ์บางโอในครั้งนี้ ได้ทำการขุดค้นซึ่งยังไม่ได้มีการศึกษามาก่อน ทำให้สามารถกำหนดอายุด้วยวิธีการ วิเคราะห์ชั้นดิน พบโบราณวัตถุที่จะนำมาศึกษารูปแบบ เพื่อช่วยในการกำหนดอายุ นอกจากนี้ยังใช้วิธีพิจารณารูปแบบของศิลปะที่เคยมีผู้ทำไว้แล้ว โดยใช้ข้อมูลหลักฐานที่ใหม่ขึ้นมาประกอบและศึกษารายละเอียดมากยิ่งขึ้น โดยจะทำการศึกษาทั้งด้าน สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมภายในวัด ทำการเปรียบเทียบกับวัดที่ได้มีการกำหนดอายุไว้แล้ว ทั้งในบริเวณใกล้เคียงและวัดในพื้นที่อื่น ๆ ที่มีลักษณะร่วมสมัยกัน การศึกษาในครั้งนี้จึงเป็นการนำหลักฐานทาง โบราณคดีทั้งที่อยู่บนดินและที่ทำการขุดศึกษาชั้นดินมาทำการวิเคราะห์ร่วมกันอย่างละเอียด ทำให้เราสามารถทราบถึงชั้นวัฒนธรรม และการใช้พื้นที่และการเปลี่ยนแปลงภายในวัด ได้ชัดเจนขึ้น

บทที่ ๓

วัดโพธิ์บางโอ

ที่ตั้ง

วัดโพธิ์บางโอ ตั้งอยู่ที่พิกัด $๔๗P ๐๖๕๕๐๖๒$ UTM ๑๕๒๓๐๕๖ หรือละติจูด $๑๓^{\circ} ๔๘'๓๓.๗๖''$ เหนือ ลองจิจูด $๑๐๐^{\circ} ๒๘' ๒๐.๑๘''$ ตะวันออก^๑ เลขที่ ๔๒ คลองบางกอกน้อย หมู่ที่ ๕ ตำบลวัดชลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย พื้นที่ตั้งวัดเป็นที่ราบลุ่มอยู่ริมคลองบางกอกน้อย แวกล้อมไปด้วยที่สวนของราษฎร มีเนื้อที่ ๒๘ ไร่ โดยมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือและทิศใต้ ยาว ๑๔๔ เมตร ติดต่อกับ ลำคลองสวน

ทิศตะวันออก ยาว ๓๘๐ เมตร ติดต่อกับ คลองบางกอกน้อย

ทิศตะวันตก ยาว ๓๘๐ เมตร ติดต่อกับ สวนของราษฎร^๒

---

^๑ Google Earth, [Online], accessed 13 June 2008. Available from <http://www.maps.google.co.th>

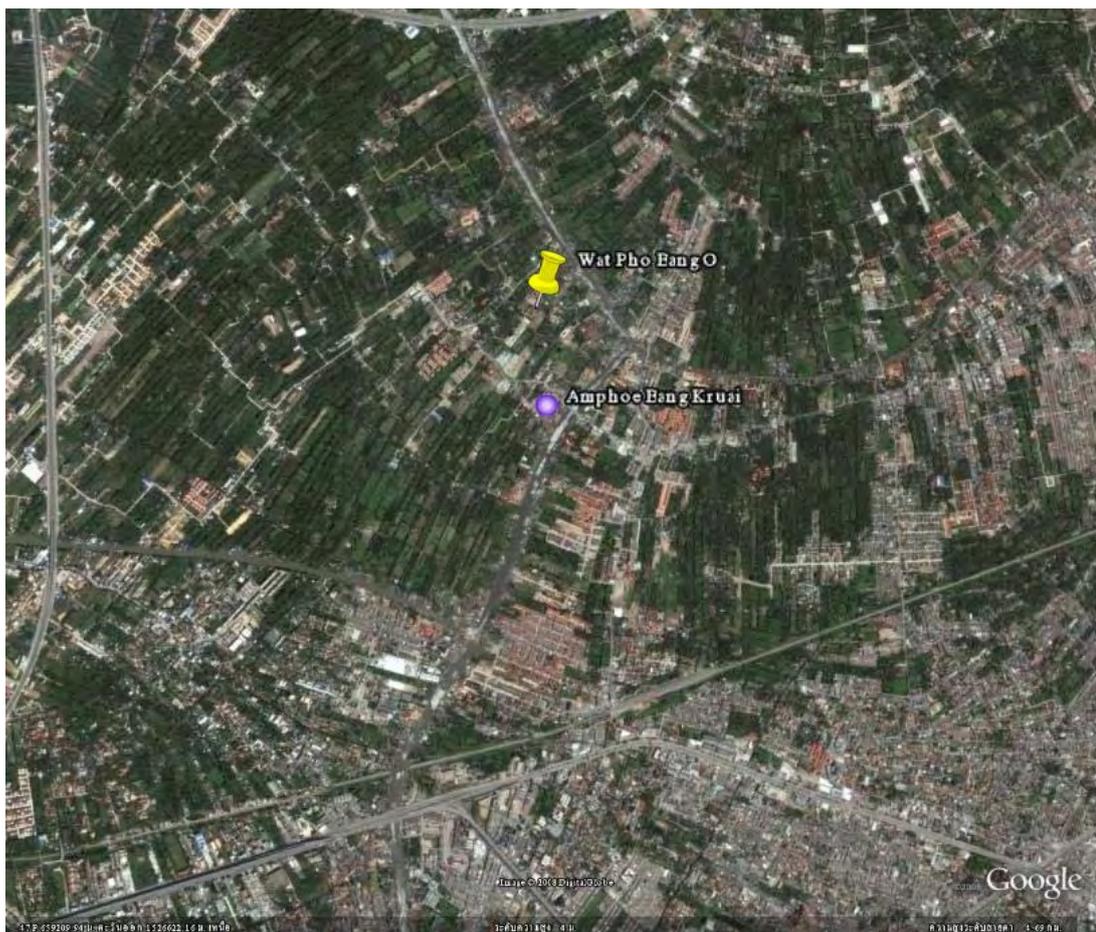
^๒ สัจเจ็ด ราชวัติ, ดอกไม้รูปเทียน และประเพณีทำศพ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๑), ๖๓.

ภาพที่ ๒ แสดงแผนที่ L ๗๐๑๘

ที่มา : แผนที่กรมทหาร, [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๑, เข้าถึงได้จาก

<http://www.rtsd.mi.th>

ภาพที่ ๓ แสดงภาพถ่ายดาวเทียมที่ตั้งอำเภอบางกรวย และวัดโพธิ์บางโอ
ที่มา : [Google Earth](http://www.maps.google.co.th), [Online], accessed 13 June 2008. Available from
<http://www.maps.google.co.th>

ภาพที่ ๔ แสดงภาพถ่ายดาวเทียมที่ตั้งอำเภอบางกรวย และวัดโพธิ์บางไธ
ที่มา : Google Earth, [Online], accessed 13 June 2008. Available from
<http://www.maps.google.co.th>

การคมนาคม

รถยนต์ จากสะพานพระนั่งเกล้าถึงสี่แยกบางบัวทอง เลี้ยวซ้ายเข้าบางกรวย ๑๗ กิโลเมตร ผ่านวัดชลอ แยกขวาเข้าที่ว่าการอำเภอ ตรงไป ๕๐๐ เมตรจะพบวัดโพธิ์บางโอทางขวามือ หรือจากสะพานพระรามเจ็ด ผ่านการไฟฟ้าฝ่ายผลิต เข้าเส้นบางกรวยไปจนถึงสี่แยกก่อนเข้าที่ว่าการอำเภอ จะเห็นป้ายวัดชลอเลี้ยวขวา ไปประมาณ ๑ กิโลเมตร

ประวัติวัด

วัดโพธิ์บางโอ ในหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกถลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี กล่าวถึงเหตุการณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ พระอธิการแดง ฆมมสโร เจ้าอาวาสรูปที่ ๖ (พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๕๒๓) เคยเล่าว่า

วัดโพธิ์บางโอ สร้างในสมัยรัชกาลพระพุทธเจ้าเสือ (สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ ครองราชย์ พ.ศ. ๒๒๔๖-๒๒๕๑)^๓ แต่ตามประวัติการสร้างในหนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒ ของกรมการศาสนาระบุว่า สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๑๐ โดยไม่ปรากฏนามผู้สร้าง ในส่วนของชื่อวัด แต่เดิมชาวบ้านมีอาชีพเป็นช่างสานไอน้ำแบบโบราณขายเป็นส่วนมาก จึงเรียกชื่อว่าบางโอต่อท้าย^๔

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ สมเด็จพระศรีสุลาลัย (เจ้าจอมมารดาเรียบ พระธิดาพระยานนทบุรีฯ (บุญจัน) เจ้าเมืองนนทบุรี) พระราชมารดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มอบให้กรมหลวงเสนีบริรักษ์ (ต้นตระกูล เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา) โอรสในเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมพระราชวังหลัง ในรัชกาลที่ ๑ เป็นผู้บูรณะ^๕ และได้ดูแลทำนุบำรุงอุปถัมภ์วัดโพธิ์บางโอดตลอดมา โดยพระองค์ทรง

^๓ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกถลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๒), ๓๕.

^๔ กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ: การศาสนา, ๒๕๒๖), ๔๘๕.

^๕ เมือง เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา, ประวัติความเป็นมาของต้นตระกูลวงศ์ เสนีย์วงศ์ (กรุงเทพฯ : กรมสารบรรณทหารเรือ, ๒๕๑๓. พิมพ์ในงานอนุสรณ์งานทอดกฐินสามัคคี วัดโพธิ์บางโอ ต.วัดชลอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี), ๒๑-๓๕.

มุ่งหวังเพื่อเป็นมูมสงบ และเป็นบุญกุศลนอกจากนั้นยังทรงหวังด้วยว่า จะทรงให้เป็นจุดรวมของลูกหลาน ซึ่งแยกย้ายกระจัดกระจายไปในบางโอกาสเป็นครั้งคราว

จนมาถึงท่านพระยาสาเกตกิจประมวล (ม.ล. แปลก เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา)^๖ ท่านก็ได้พยายามทำนุบำรุงวัดโพธิ์บางโอแห่งนี้อยู่เสมอ ตลอดจนถึงบุตรหลานและพี่ ๆ น้อง ๆ ในตระกูล เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา หลังจากที่ท่านพระยาสาเกตกิจประมวลได้ถึงแก่กรรมแล้ว คุณหญิง เชื้อ ธนรัตนบดี (ธิดาพระยาสาเกตกิจประมวล) พร้อมลูกหลานได้รับหน้าที่นี้แทนจนถึงปัจจุบันนี้ มีศาสตราจารย์ วิโรจน์ กับ คุณหญิง สำรวย สุวรรณสุขุติ ซึ่งก็เป็นทายาทในตระกูล เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา เป็นผู้คอยบำรุงอุปถัมภ์ เนื่องจากกรมหลวงเสนีบริรักษ์ได้มาบูรณะ และทายาทของตระกูล เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา ได้ร่วมกันทำนุบำรุงวัดสืบมาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านจึงเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า วัดโพธิ์เสนี^๗

วัดโพธิ์บางโอมีเจ้าอาวาสทั้งหมด ๗ รูป โดยรูปที่ ๑-๔ ไม่ปรากฏนามและประวัติ รูปที่ ๕ คือ พระครูสมุห์ฉ่ำ ดำรงตำแหน่งในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๐-๒๔๘๒ รูปที่ ๖ พระอธิการแดง ธรรมสโร ดำรงตำแหน่งในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๒-๒๕๒๓ รูปที่ ๗ พระครูสมุห์ประสงค์ ฐิตปัญโญ ดำรงตำแหน่งตั้งแต่วันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๓ มรณภาพ เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๐ ปัจจุบันมีพระอาจารย์ไพฑูรย์ วิบุโล เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาส

วัดโพธิ์บางโอได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๒๕ เขตวิสุงคามสีมา กว้าง ๒๖ เมตร ยาว ๔๐ เมตร ได้ผูกพัทธสีมาเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๖๐^๘

^๖ เลื่อง เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา, วัดโพธิ์บางโอ (กรุงเทพฯ : กรมสารบรรณทหารเรือ, ๒๕๑๓), พิมพ์ในอนุสรณ์งานทอดกฐินสามัคคี วัดโพธิ์บางโอ ต.วัดชลอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี), ๔๐.

^๗ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกถัมภ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๒), ๗๕.

^๘ สังคีต ราชวัติ, ดอกไม้รูปเทียน และประเพณีทำศพ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๑), ๖๔.

ประวัติชุมชน

ถึงแม้พื้นที่บริเวณใกล้เคียง เช่น ชุมชนวัดชลอ จะมีคนอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา แต่พื้นที่บริเวณวัดโพธิ์บางโอ เริ่มมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสมัยรัชกาลที่ ๖^๕ โดยหาเลี้ยงชีพด้วยการทำสวนส้มและทุเรียนเป็นหลัก เดิมบ้านเรือนของประชากรมีอยู่เพียง ๓-๔ หลัง ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ที่หัวสะพาน และมีหลังหนึ่งอยู่บริเวณวัดในปัจจุบัน หลังจากนั้นก็เพิ่มจำนวนขึ้นจนกลายเป็นหมู่บ้าน การเดินทางในสมัยก่อนจะใช้การเดินทางเท้าหรือพายเรือเป็นหลัก เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้แม่น้ำ จนกระทั่งถนนสายบางกรวยตัดเข้ามา จึงมีช่องทางการจราจรทางบกเพิ่มขึ้น จากคำบอกเล่าทำให้ทราบว่า พระในสมัยก่อนจะพายเรือบิณฑบาต เนื่องจากหมู่กุฏิจะอยู่ที่ปลายสะพานใกล้กับท่าน้ำ แต่ในปัจจุบัน ไม่มีหลักฐานหลงเหลืออยู่แล้ว

ส่วนกลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณวัดโพธิ์บางโอ จนกลายเป็นชุมชนในปัจจุบันนี้ นั้น เริ่มอพยพเข้ามาเมื่อประมาณไม่เกิน ๒๐ ปีที่แล้ว โดยส่วนใหญ่เป็นคนที่เข้ามาทำงานในเมืองแล้วจึงย้ายมาอยู่บริเวณนี้ ด้วยสาเหตุนี้จึงทำให้วัดโพธิ์บางโอ ไม่มีผู้นำชุมชน งานเทศกาล หรือประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของท้องถิ่น จะมีก็แต่งานเนื่องในวันสำคัญทางศาสนา หรืองานบุญที่ชาวบ้านร่วมกันจัดขึ้น เช่น งานทอดผ้าป่า กล้ากิน ชาวบ้านจึงจะมารวมตัวกัน เป็นต้น^๖

หลักฐานสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม

สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมของวัดโพธิ์บางโอ ได้แก่ พระอุโบสถ และหอรบะนัง เนื่องจากวัดโพธิ์บางโอตั้งอยู่ริมน้ำ อุโบสถจึงหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือแทนที่จะเป็นทิศตะวันออก เพื่อหันคู่สายน้ำตามคติของไทยโบราณ

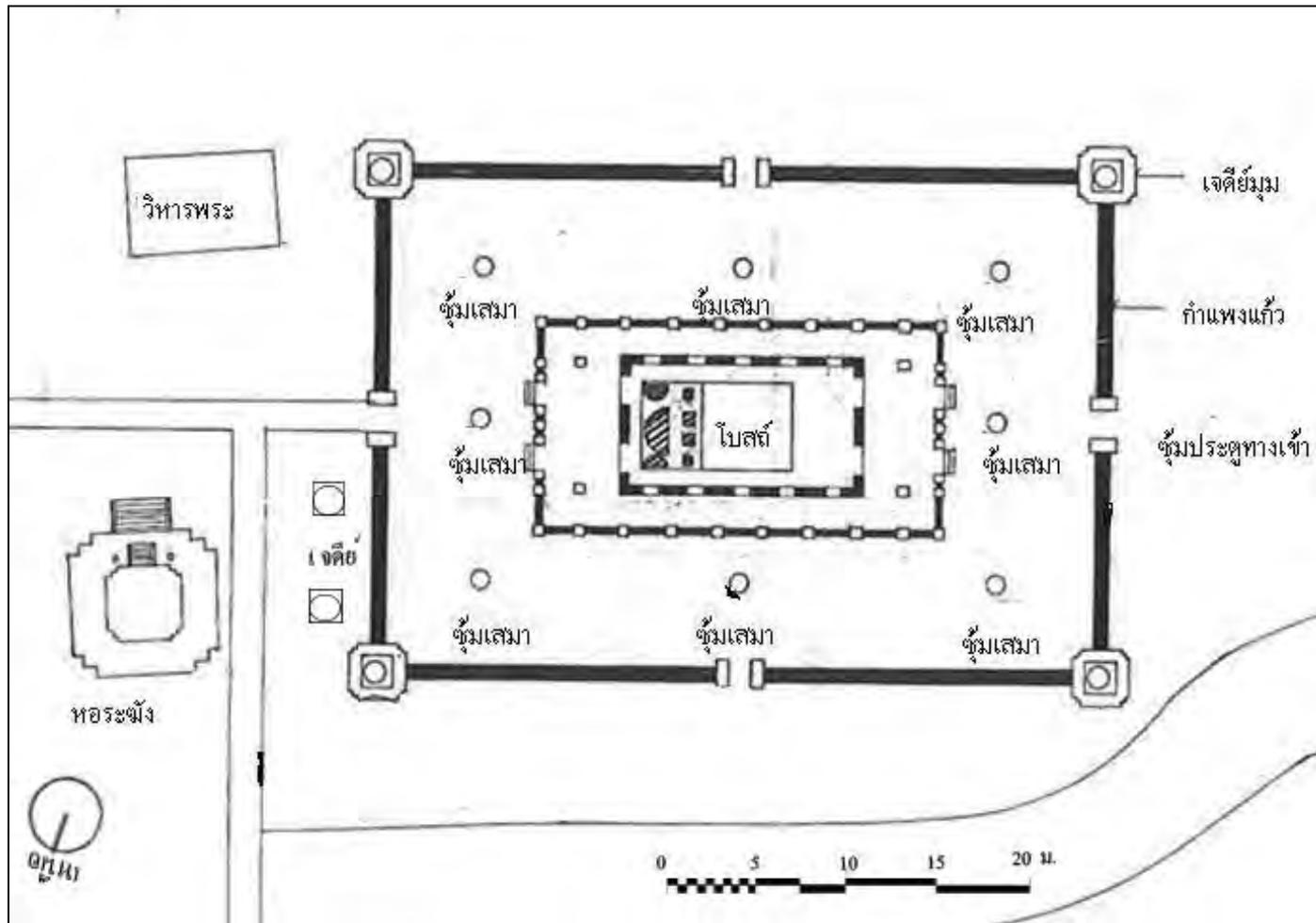
^๕ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๒), ๓๐.

^๖ สัมภาษณ์ นายสมจง สุขชุ่ม และนายจำลอง ขุนศรี, ชาวบ้านละแวกวัดบางโพธิ์, ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๕๑.

ลักษณะผังบริเวณ

เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๒๔.๕ เมตร มีประตูเข้าสู่อุโบสถ ๔ ประตู ด้านหน้า ๒ ประตู ด้านหลัง ๒ ประตู ด้านข้างมีหน้าต่างด้านละ ๕ บาน มีระเบียงรอบโดยมีทางออก ๔ ทาง ตรงกับประตูอุโบสถทั้ง ๔ ประตู นอกระเบียงออกไปมีลานประทักษิณ ซึ่งมีซุ้มเสมาตั้งอยู่โดยรอบ ๘ ซุ้ม มีกำแพงแก้วล้อมรอบ กำแพงแก้วมีซุ้มประตูทางเข้าทั้ง ๔ ด้าน ที่มุมกำแพงแก้วทำเป็นเจดีย์ทรงเครื่องในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ ๑๒ ทั้ง ๔ มุม

นอกกำแพงแก้วออกไปทางด้านหน้า มีทางเดินไปสู่ทำน้าหน้าวัด ข้างทางเดินใกล้กับซุ้มประตูกำแพงแก้วทางด้านหน้า มีหอรบั้งตั้งอยู่ ส่วนกุฏิสงฆ์ เมรุ และศาลาการเปรียญตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของอุโบสถ (ภาพที่ ๕)

ภาพที่ ๕ แผนผังแสดงตำแหน่งสถาปัตยกรรมสำคัญของวัดโพธิ์บางโอ

พระอุโบสถ

มีลักษณะ เป็นอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด กว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๒๔.๕ เมตร สูง ๑๓.๑๐ เมตร มีมุขหน้ามุขหลัง มีชายคาพาไลรอบพระอุโบสถลักษณะคล้ายกับวัดพระศรีรัตนมหาศาสดาราม ซึ่งเป็นแบบอย่างมาจากวัดหลวงสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยสร้างเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาด ๕ ห้อง ตั้งอยู่บนฐานบัวแข็งสิงห์ หลังคาทรงโรงลดชั้น ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผา มีช่อฟ้าใบระกา แต่ปัจจุบันของเก่าคู่พังไปหมดแล้ว ที่มุขหน้าและมุขหลังมีเสาเหลี่ยมย่อมุมตั้งขึ้นรับเครื่องบนด้านละ ๒ ต้น รอบระเบียงมีเสานางเรียงตั้งขึ้นรับเชิงชาย ๒๖ ต้น เป็นเสาเหลี่ยมย่อมุม หัวเสาทำเป็นรูปบัวแฉก มีคันทวยรองรับปีกนกโดยรอบอุโบสถ แต่ทางวัดได้ถอดออกไปเก็บไว้ พื้นระเบียงปูด้วยกระเบื้องดินเผา ที่กำแพงระเบียงประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียวแบบจิ้นรูป สวัสดิการ (ภาพที่ ๑๓) สองข้างประตูอุโบสถด้านหน้ามีตุ๊กตาจีนทำจากหินคล้ายจะเป็นรูปยักษ์รักษาวัดตั้งอยู่ข้างละ ๑ ตัว สภาพก่อนข้างสมบูรณ์ (ภาพที่ ๑๔)

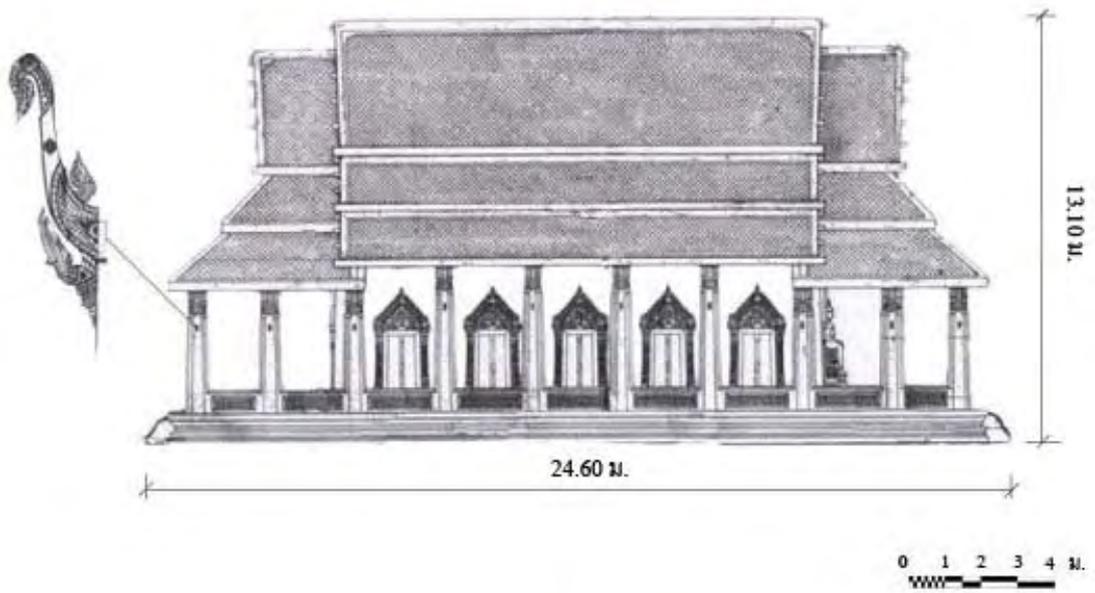
ภาพที่ ๖ อุโบสถวัดโพธิ์บางโหนด้านทิศตะวันตก

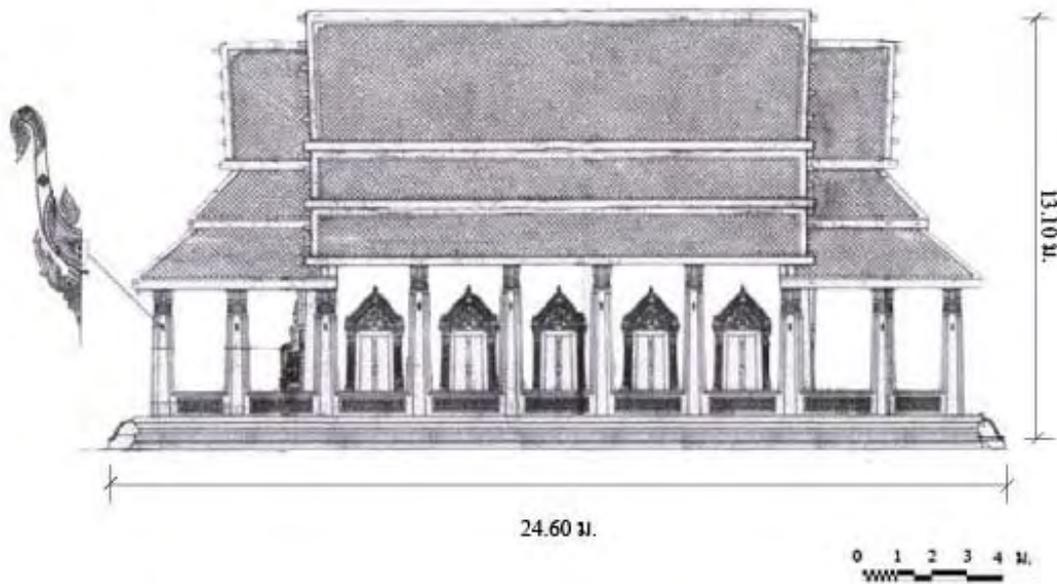
ภาพที่ ๑ อุโบสถวัดโพธิ์บางโหนด้านทิศเหนือ

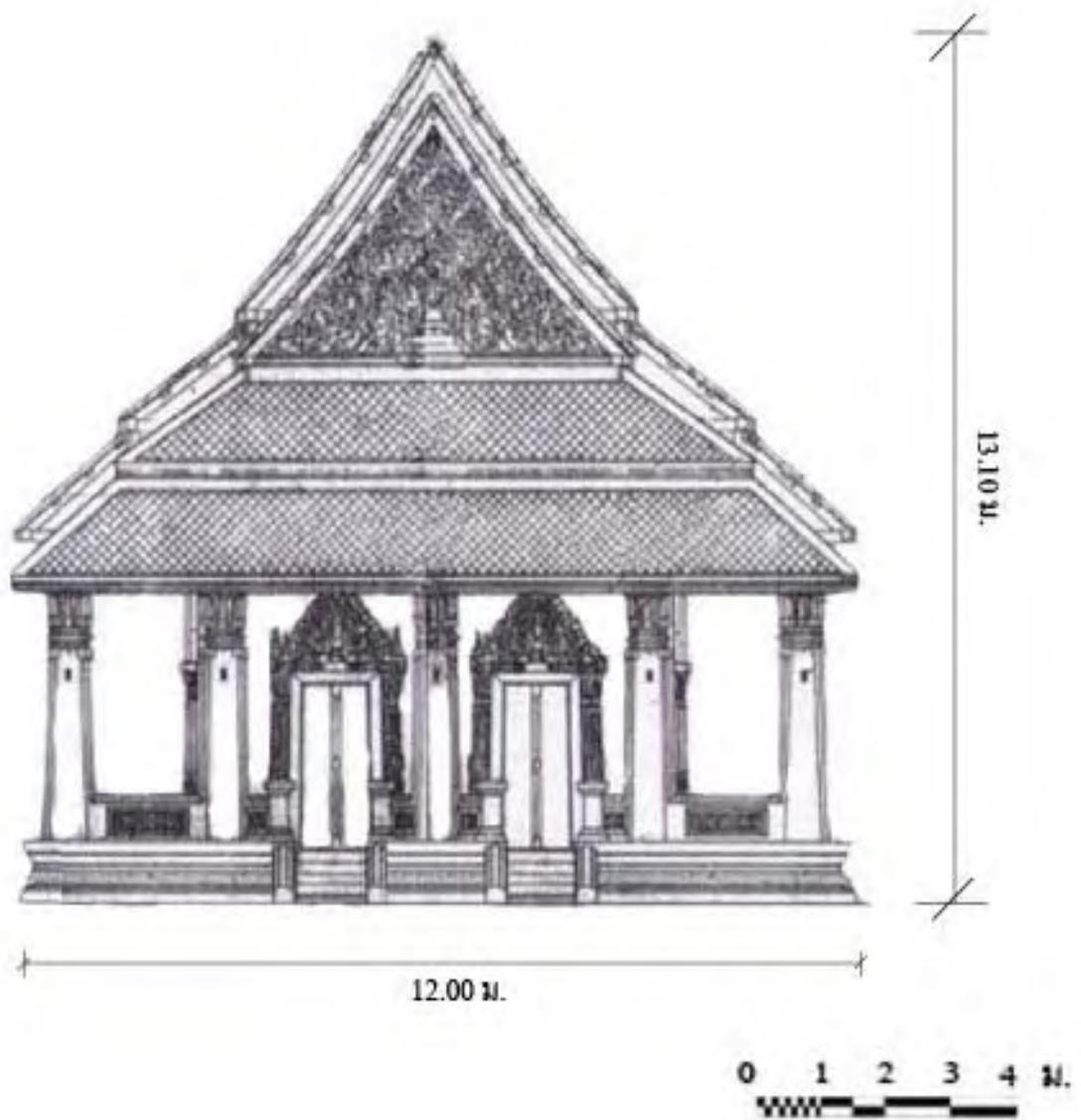
ภาพที่ ๒ อุโบสถวัดโพธิ์บางโหนด้านหน้า

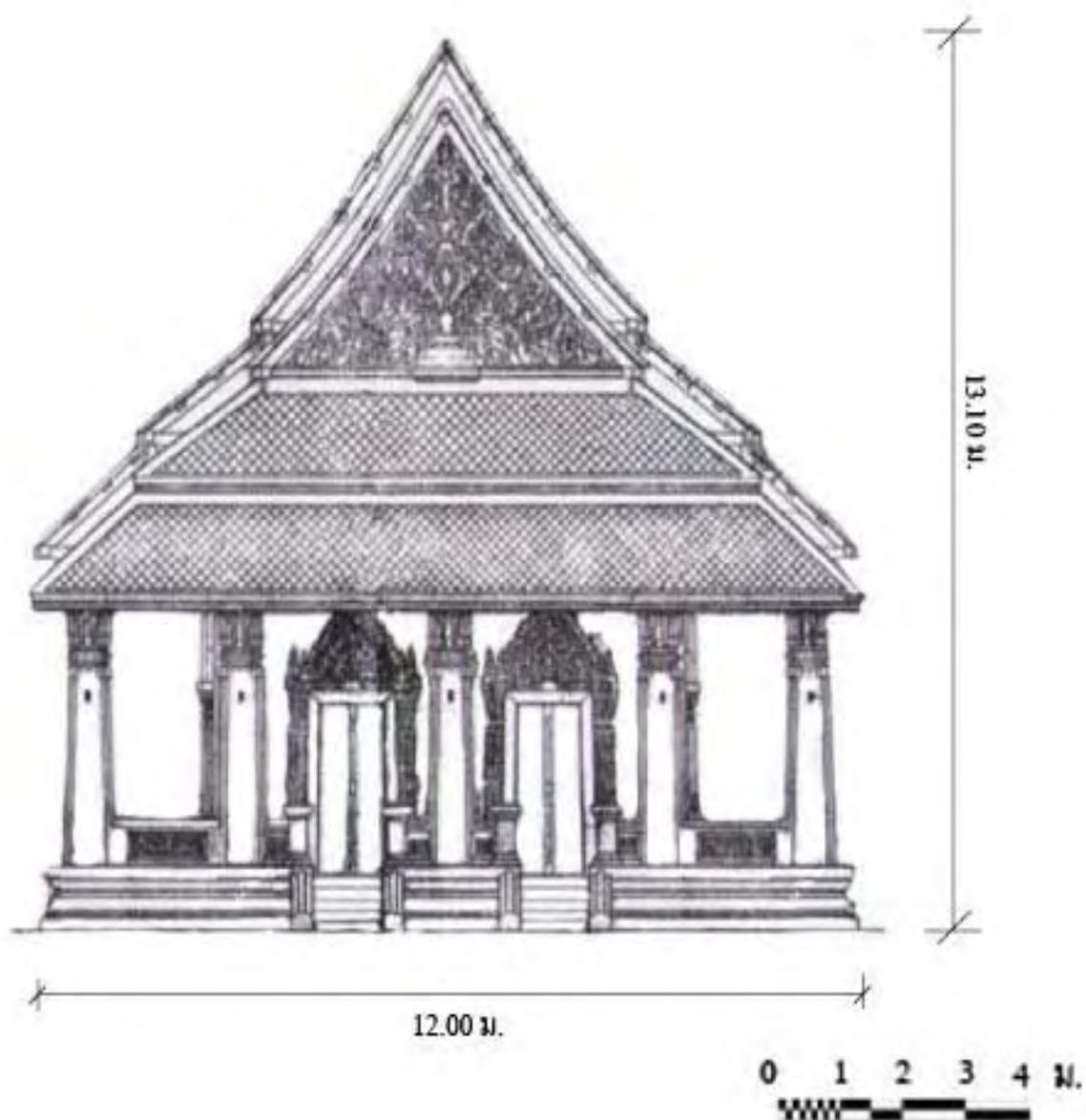
ภาพที่ ๕ ลายเส้นอุโบสถวัดโพธิ์บางโหนด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๑๐ ลายเส้นอุโบสถวัดโพธิ์บางโหนด้านทิศใต้

ภาพที่ ๑๑ ลายเส้นอุโบสถวัดโพธิ์บางโอบีด้านหลังประดับหน้าบันรูปนารายณ์ทรงครุฑ

ภาพที่ ๑๒ ลายเส้นอุโบสถวัดโพธิ์บางโอบีด้านหน้ารูปบุคคลได้สูญหายไป

ภาพที่ ๑๓ กระจับปี่จีนสีเขียวที่ใช้ประดับระเบียง

ภาพที่ ๑๔ อับเฉาทหารบาตรูปนักรบจีน

กำแพงแก้ว

ตัวกำแพงแก้วขนาดกว้าง ๓๐.๗๐ เมตร ยาว ๔๓.๕๐ เมตร สูง ๑.๓๘ เมตร หน้า ๐.๓๖ เมตรทำเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงาย ๑ ชุดโดยทำให้ท้องไม้สูงขึ้นมาซุ้มประตูทางเข้าทั้ง ๔ ด้าน ที่มุมกำแพงแก้วทำเป็นเจดีย์ทรงเครื่องในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ ๑๒ ทั้ง ๔ มุม ซุ้มประตูกำแพงแก้วทำเป็นเสาหัวเม็ดคู่บนฐานฐานสิงห์ย่อมุม

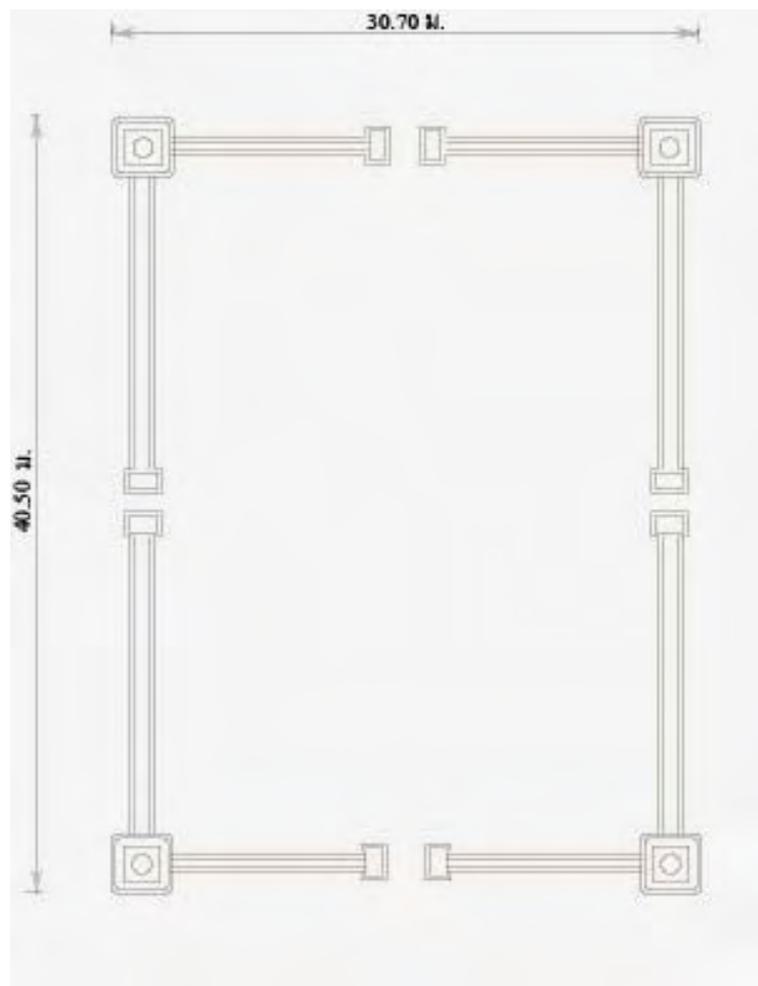
ภาพที่ ๑๕ กำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

ภาพที่ ๑๖ กำแพงแก้วด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

ภาพที่ ๑๗ ซุ้มประตูที่กำแพงแก้วด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๑๘ แผนผังแสดงตำแหน่งกำแพงแก้วและเจดีย์ทั้ง ๔ มุม

เจดีย์มูม

อยู่ที่มูมกำแพงแก้วทั้ง ๔ ทำเป็นเจดีย์ทรงเครื่องในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ ๑๒ ทั้ง ๔ มูม มีฐานสิงห์และบัวกลุ่มรองรับองค์ระฆัง ยอดเป็นบัวกลุ่มเถาขึ้นไปสวยงาม

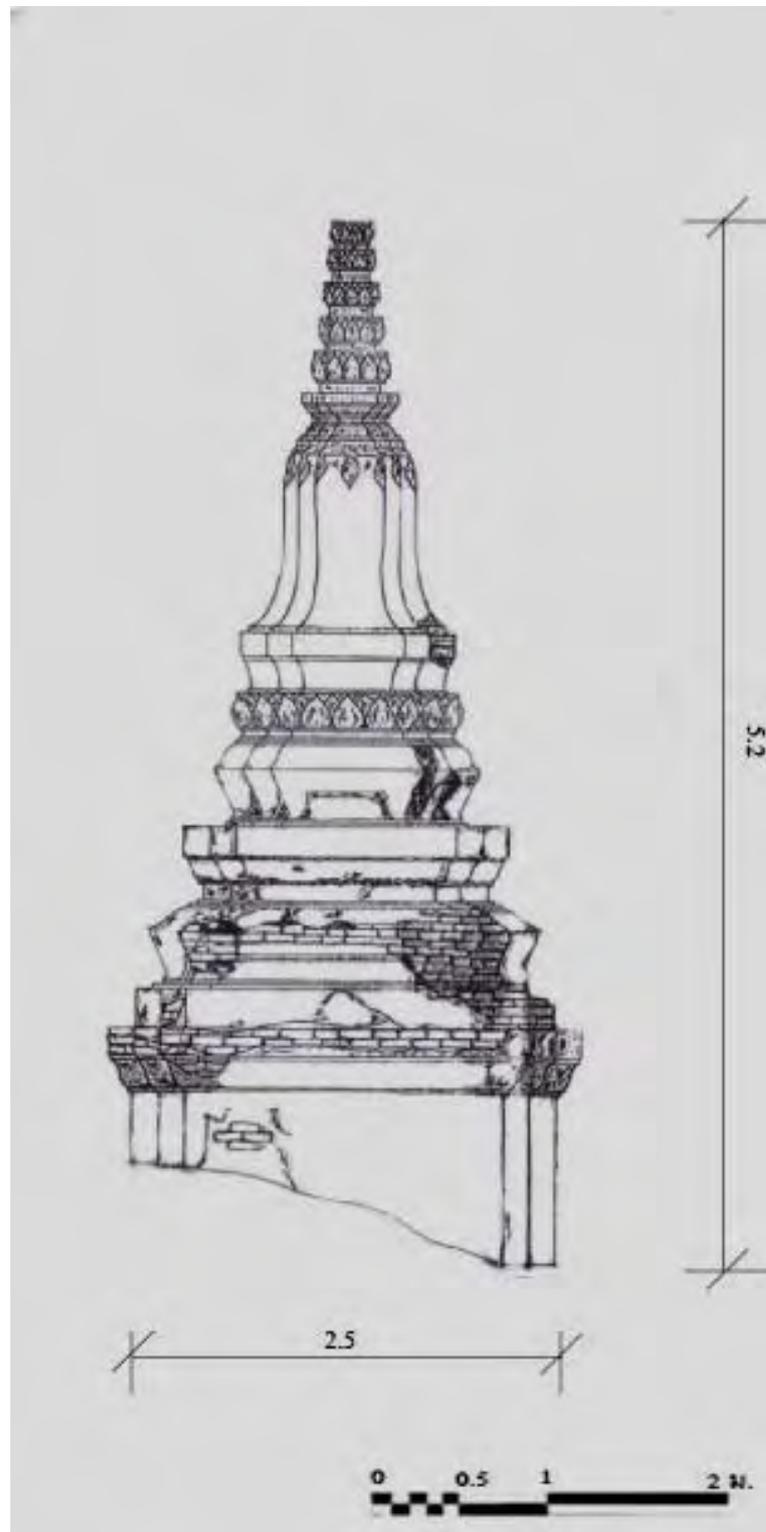
ภาพที่ ๑๕ เจดีย์มูมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาพที่ ๒๐ ถายเส้นเจดีย์มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาพที่ ๒๑ เจดีย์มุด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

ภาพที่ ๒๒ ลายเส้นเจดีย์มุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

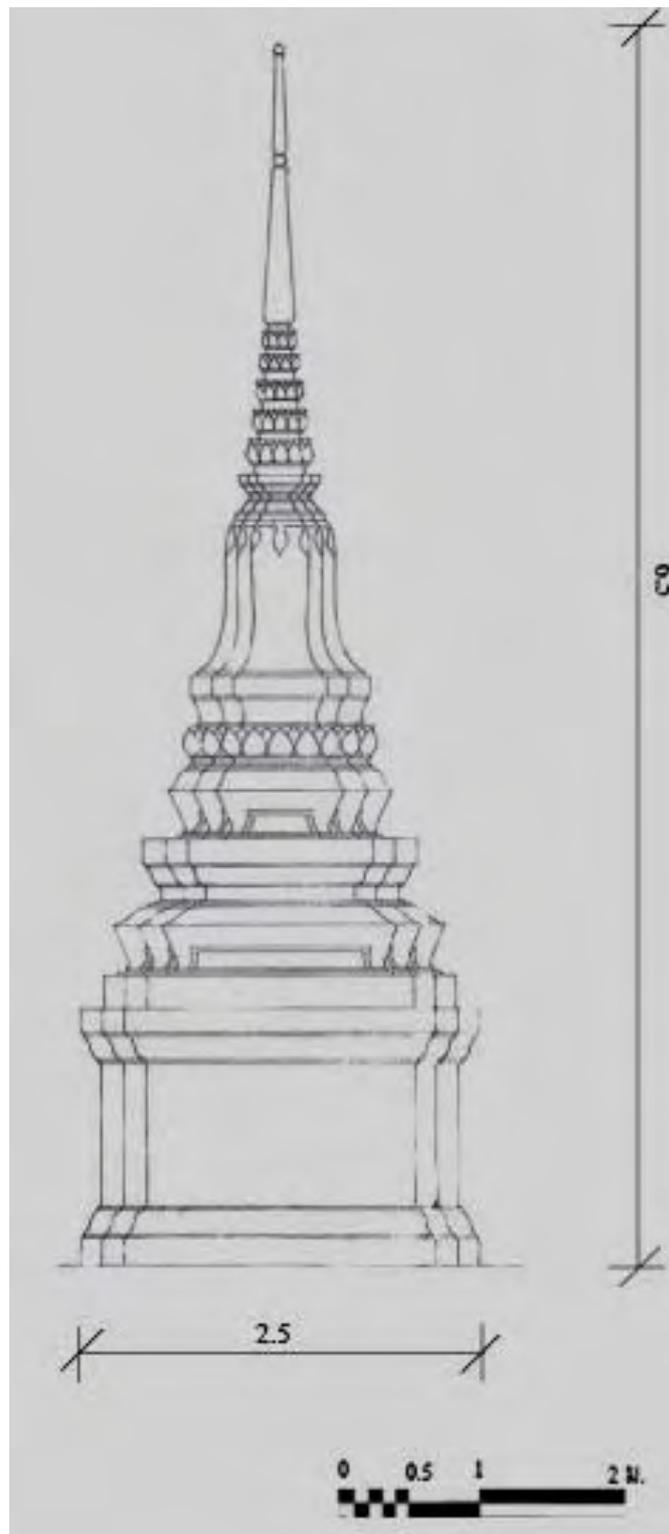
ภาพที่ ๒๓ เจดีย์มูมด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้

ภาพที่ ๒๔ ภาพลายเส้นเจดีย์มุมด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้

ภาพที่ ๒๕ เจดีย์มุด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

ภาพที่ ๒๖ ลายเส้นเจดีย์มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

หน้าบัน

หน้าบันด้านหน้า (ทิศตะวันออก) ของอุโบสถเป็นไม้จำหลัก ประดับลายกนกคาบเครือเถา ลายกนกขมวดเกี่ยวพันกัน ปลายมีรูปเทพพนมและยักษ์พนม พื้นหลังประดับกระจกลี ตรงกลางรูปประดับบุคลลได้หายไป

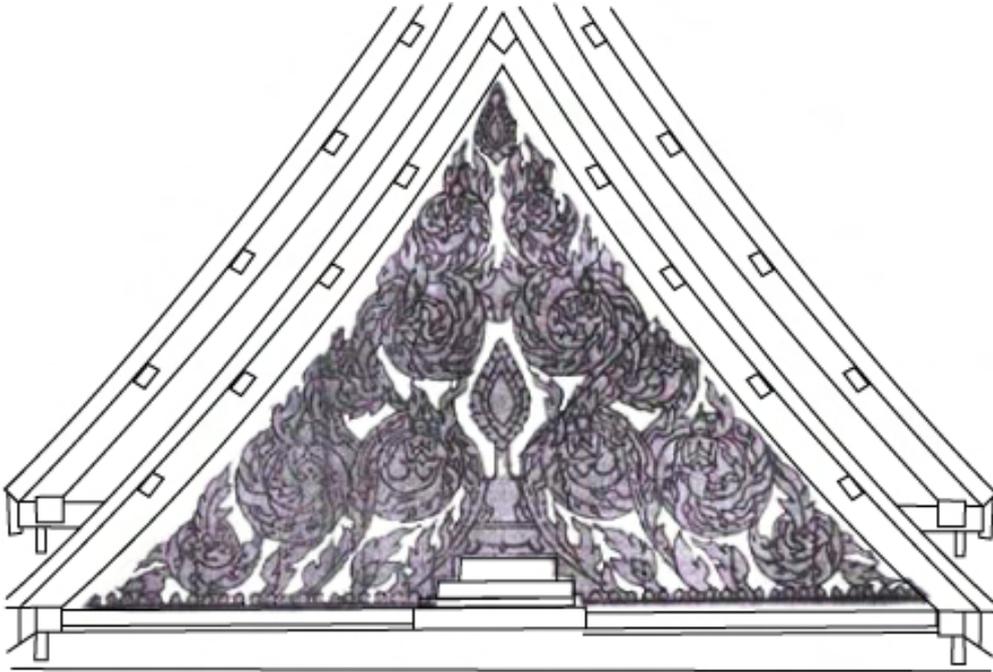

ภาพที่ ๒๗ หน้าบันด้านหน้าของอุโบสถวัดโพธิ์บางโอรูปบุคลลได้หายไป

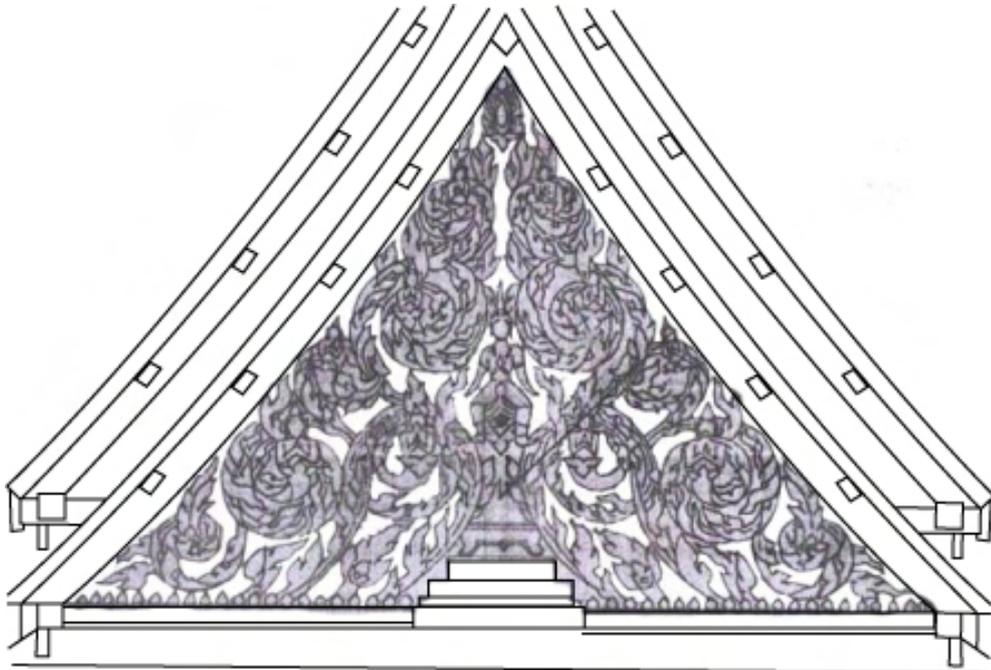
หน้าบันด้านหลัง (ทิศตะวันตก) ของอุโบสถเป็นไม้จำหลักรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ ประดับลายกนกคาบเครือเถา ลายกนกขมวดเกี่ยวพันกัน ปลายมีรูปเทพพนมและยักษ์พนม พื้นหลังประดับกระจกลี

ภาพที่ ๒๘ หน้าบันด้านหลังอุโบสถมีรูปนารายณ์ทรงครุฑ

ภาพที่ ๒๕ ภาพลายเส้นหน้าบ้านด้านหน้าของอุโบสถ

ภาพที่ ๓๐ ภาพลายเส้นหน้าบ้านด้านหลังของอุโบสถ

ชุ่มและโบเสมา

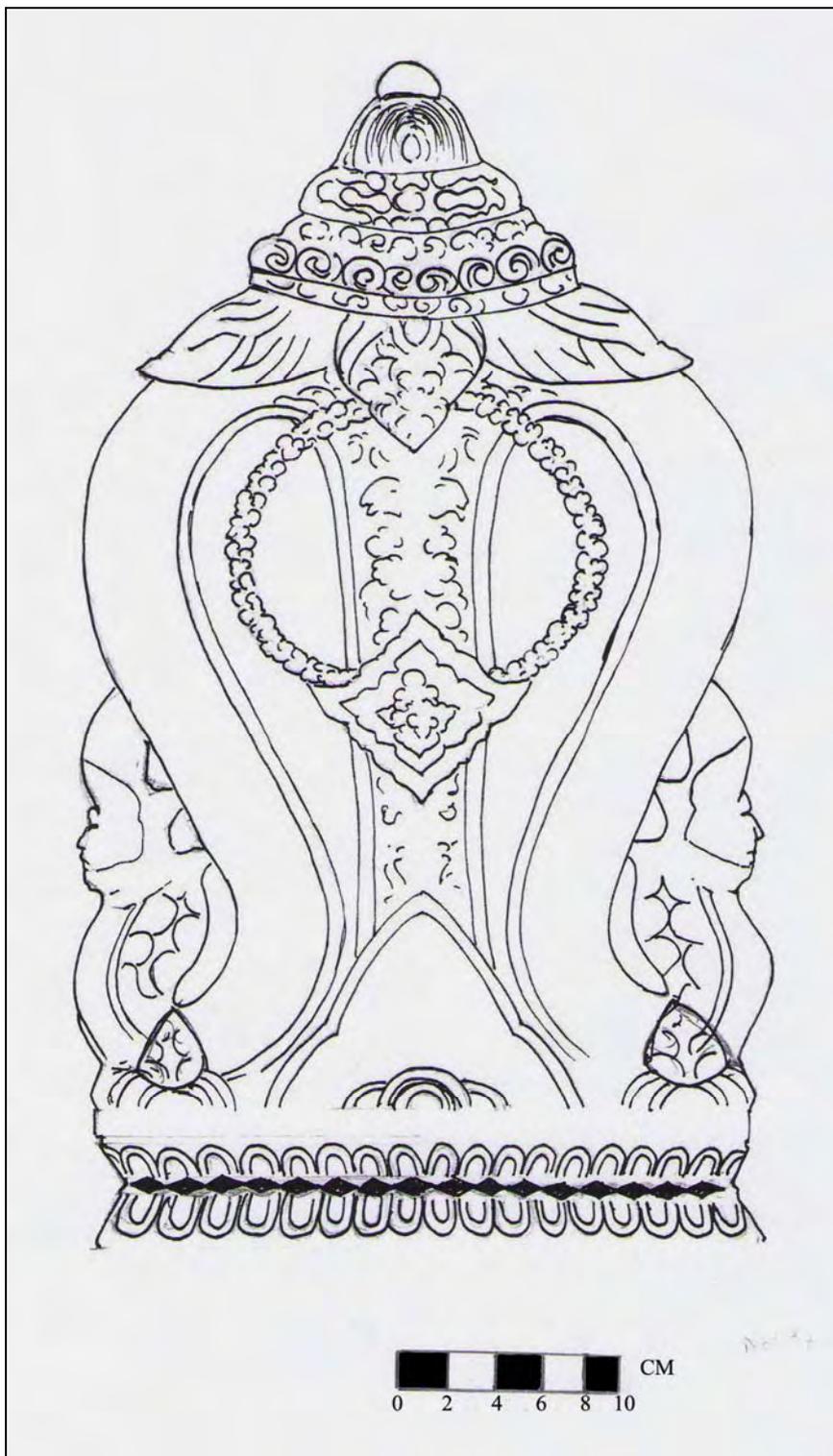
รอบพระอุโบสถ ลักษณะเป็นชุ่มเสมาทรงกุ่มตรีมุขบนฐานสิงห์ทรงกลม ภายในบรรจุโบเสมาคู่ ตัวชุ่มเป็นช่องหน้าต่าง ๓ ช่อง ทรงยอดโค้งคล้ายชุ่มจรณะนำ หันหลังชนกัน ๓ ทิศ ข้างบนมียอดเล็ก ๆ เป็นปูนปั้น มีลวดลายงดงาม ส่วน โบเสมาที่วัดโพธิ์บางโหนดนี้เป็นโบเสมาคู่ ทำจากหินทราย มียอดพระเกี้ยว หรือรัดเกล้าครอบด้านบน มีตัวหงาที่ด้านข้างของตัวเสมาเป็นหัวนาค ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม รูปร่างเพรียว

ภาพที่ ๓๑ ชุ่มเสมาของวัดโพธิ์บางโหนด

ภาพที่ ๓๒ โบเสมาของวัดโพธิ์บางโหนด

ภาพที่ ๓๓ ถายเส้นแสดงโบสถ์ของวัดโพธิ์บางโอ

หอรระฆัง

เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนตั้งอยู่ด้านหน้าพระอุโบสถ เป็นงานก่อสร้างที่ได้สัดส่วนพอดี แบบมณฑปยอดเจดีย์ ซึ่งผสมกันระหว่างหอสูงรูปสี่เหลี่ยมและเจดีย์ย่อมุม โดยมีลักษณะเป็นฐานแปดเหลี่ยมด้านล่างของฐานย่อมุมไม้ ๑๒ มีบันไดทางขึ้น ๑ ด้าน ด้านบนมีพนักเดี่ยว ๆ ล้อมรอบ โดยส่วนบนของพนักตรงมุมแต่ละมุมทำเป็นหัวเม็ดไว้ ถัดขึ้นไปเป็นอาคารหอรระฆังตั้งอยู่บนฐานสิงห์ในผังย่อมุมไม้ ๑๒ มีช่องหน้าต่าง ๓ ช่อง และประตูทางขึ้นต่อกับบันไดขึ้นมาจากฐานข้างล่าง ๑ ช่อง ซึ่งมีตุ๊กตาทินประดับไว้ด้านข้างของทางขึ้น แต่ส่วนหัวหักหายไปแล้ว หลังคาถือเป็นแนวลาดบัวประดับทั้ง ๔ ด้าน รองรับเจดีย์ทรงระฆังที่อยู่ด้านบน ซึ่งมีปล้องไฉนเป็นบัวกลุ่มเถาขึ้นไป

ภาพที่ ๓๔ หอรระฆังของวัดโพธิ์บางโอ

ประติมากรรม

อับเฉา

ตุ๊กตาทินรูปนักรบจีน ซึ่งตัวอับเฉานี้ใช้ประโยชน์ในการเป็นหินถ่วงเรือสำเภาเมื่อทำการค้าขายกับประเทศจีน เมื่อมาถึงเมืองไทยแล้วนิยมนำมาประดับตามวัดต่าง ๆ โดยในวัดนี้น่าจะมีความหมายเป็นทวารบาล (ภาพที่ ๑๔)

พระพุทธรูปปางป่าเลไลย์

ประทับอยู่ที่ผนังด้านหลังพระอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทมีรูปสัตว์ คือ ลิง และ ช้าง

ภาพที่ ๓๓ พระพุทธรูปปางป่าเลไลย์ ประทับอยู่ที่ด้านหลังอุโบสถ

พระประธานปางมารวิชัย

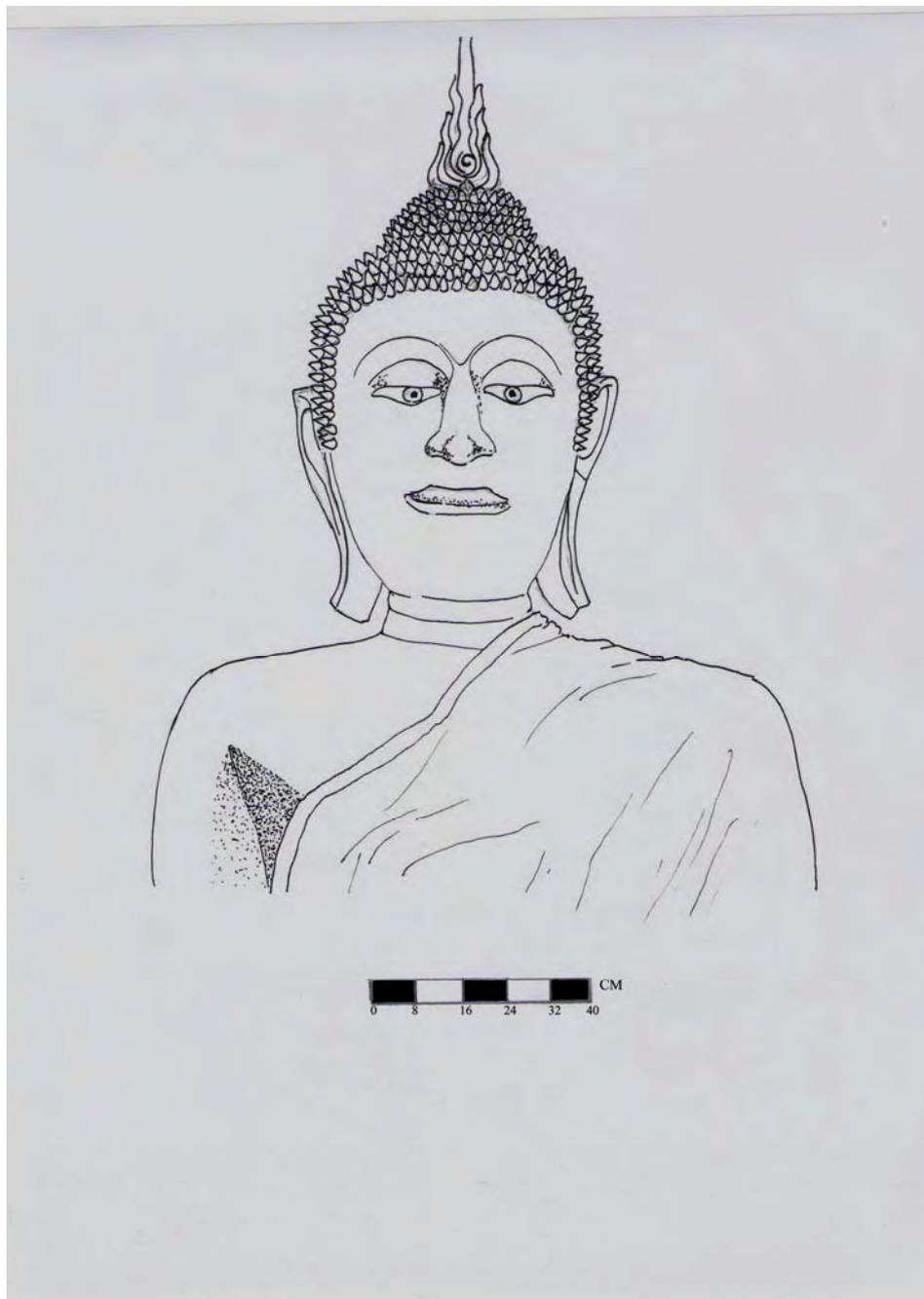
เป็นพระพุทธรูปหินทรายแดงพอกปูนทับองค์เดิม อาจบูรณะขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ บนฐานชุกชีที่ประดิษฐานพระประธานนั้นมีพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งหันหน้าออก ด้านข้างของพระประธานข้างละ ๑ องค์ ด้านข้างขวาถัดออกมาจากพระพุทธรูปปางมารวิชัย มีพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร ประทับยืนหันหน้าออกทางด้านข้าง ๑ องค์ ด้านหน้าของพระประธาน มีพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร ประทับยืนอยู่อีก ๒ องค์ พร้อมด้วยพระสาวก ๒ องค์ ยืนประนมมือหันหน้าเข้าสู่พระประธาน ด้านหน้ามีแท่นขนาดกว้าง ๓.๗๒ เมตร ยาว ๕ เมตร พื้นอุโบสถปูด้วยหินอ่อน

ภาพที่ ๓๕ พระประธานของอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ

ภาพที่ ๓๖ พระประธานของอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ

ภาพที่ ๓๗ ถายเส้นแสดงลักษณะของพระประธานวัดโพธิ์บางโอ

จิตรกรรม

ฝาผนังด้านในมีภาพจิตรกรรมปรากฏอยู่บนผนังภายในอุโบสถทั้ง ๔ ด้าน ฝีมือช่างสกุลนนทบุรี สมัยรัชกาลที่ ๓ โดยภาพที่เขียนเป็นเรื่องราวจะอยู่บนผนังระหว่างช่องประตูและหน้าต่าง ภาพที่อยู่ระหว่างช่องประตูทั้งด้านหน้าและด้านหลังพระประธาน เขียนเรื่องวิปัสสนาญาณ บนผนังด้านซ้าย เขียนเรื่องชุนทกวัตร เหนือกรอบประตูและหน้าต่าง ขึ้นไป เขียนเป็นลายแถบคาดบรรจุลายก้านต่อดอกและเครือเถา เป็นดอกกุหลาบคาดติดต่อกันทั้ง ๔ ผนัง ถัดขึ้นไปจะเป็นลายดอกไม้ร่วงบนพื้นสีแดงจนเกือบสุดผนัง หลังจากนั้นจะมีแถบคาดเป็นลายกรวยเชิง ถัดขึ้นไปจนสุดผนังในช่องระหว่างคานจะเป็นภาพท้องฟ้าแสดงการต่อสู้ของวิฆาทรกับอสูร ภาพพุทธประวัติที่นำมาวาดจิตรกรรมที่วัดโพธิ์บางโอ ทั้งหมดนำมาจากคัมภีร์ พระปฐมสมโพธิคาถา ซึ่งเป็นมาตั้งแต่ครั้งอยุธยาจนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีการแปลคัมภีร์ต่างเป็นภาษาไทยด้านพุทธประวัติ ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นผู้แปล โดยเรื่องราวของพุทธประวัติในอุโบสถวัดโพธิ์บางโอเกือบทุกตอนจะตรงกับคัมภีร์ พระปฐมสมโพธิคาถาฉบับ พระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ภาพที่ ๓๘ พระพุทธประวัติ ตอน กบิลวัตตुकมนปริวัตต์ปริเภทที่ ๑๓

ภาพที่ ๓๕ อุทัยพยานุปีสสนาญาณเรื่องวิปีสสนาญาณ ๕ ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์
พระไตรปิฎก ผนังด้านขวาของพระประธาน ภาพค่อนข้างชำรุดเสียหาย

ภาพที่ ๔๐ พระสาวก เข้าเฝ้าพระพุทธองค์มาจากเรื่อง กบิลวัตถุคมนปริวัตต์
ปริจเฉทที่ ๑๗

ภาพที่ ๔๑ ตอนนิพพิทานุปีสสนาญาณจากเรื่องวิปัสสนาญาณ ๘ ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก

ภาพที่ ๔๒ พระพุทธองค์และพระสาวกประทับในยานมาจากเรื่อง กบิลวัตตुकมนปริวัตต์บริงเจทที่ ๑๗

บานประตูด้านนอก

เขียนลายรดน้ำรูปกนกใบเทศลวดลายละเอียดมาก เช่นเดียวกับบานหน้าต่างด้านนอก แต่ที่บานหน้าต่างตอนล่างจะเขียนลายรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น กวางโนทำเหยาะย่าง บานประตูและหน้าต่างด้านในเป็นภาพเขียนทำจับในรามเกียรติ์ (ภาพที่ ๔๓) รูปพระกัณษัณฑ์ และลิงกัณษัณฑ์

ภาพที่ ๔๓ บานประตูด้านหน้าของพระประธาน

ภาพที่ ๕๕ บานประตูด้านขวามือของพระประธาน

ประวัติการบูรณะ

ประวัติการบูรณะเท่าที่สืบทราบได้^{๑๑} ปรากฏว่ามีการบูรณะครั้งใหญ่ ๆ ๒ ครั้งด้วยกันคือ

๑. ในสมัยรัชกาลที่ ๓ กรมหลวงเสนีบริรักษ์ ได้ถวายที่ธรณีสงฆ์ และได้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์บางโอรสขึ้นมาใหม่ นำตุ๊กตาดินหินสลัก และตัวเขียนจากประเทศจีน มาประดับอุโบสถให้สวยงามมากขึ้น

๒. ในพ.ศ. ๒๕๒๒ กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร ได้ทำการบูรณะอุโบสถ โดยทำการซ่อมและเปลี่ยนเครื่องบนหลังคาและมุงกระเบื้องใหม่ ยกเว้น หน้าบัน ซ่อฟ้า ไบระกา และหางหงส์ ที่ยังไม่ได้ทำเพิ่มเติม และได้ทำการซ่อมตัวอุโบสถภายนอก โดยการฉาบปูนและทาสีใหม่ ซ่อมเสารอบอุโบสถและเปลี่ยนกระเบื้องปูพื้นระเบียงรอบอุโบสถใหม่ทั้งหมด

มีการบูรณะครั้งย่อย เช่น การปูพื้นด้วยแผ่นหินซึ่งรื้อมาจากแนวทางเดินลงท่อน้ำของวัด ในราวปี พ.ศ. ๒๔๘๐ และการบูรณะพระอุโบสถเนื่องจากถูกไฟไหม้ ๒ ครั้ง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๗ และ พ.ศ. ๒๕๔๑ ภาพจิตรกรรม และภาพเขียนกระจกเล็ก ๆ ที่ใส่กรอบประดับบนผนังเหนือหน้าต่างได้รับความเสียหาย กรมศิลปากร ได้เข้ามาดำเนินการซ่อมแซมแล้ว

นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ทางวัดยังได้จัดงานทอดผ้าป่าเพื่อรวบรวมปัจจัยมาบูรณะพระพุทธรูปปางป่าเลไลย์ รวมทั้งซ่อมประตูทางด้านหลังที่อยู่ติดกันกับพระพุทธรูปอีกด้วย

หลักฐานจากการดำเนินการทางโบราณคดี

การดำเนินงานทางโบราณคดีในครั้งนี้ประกอบไปด้วย

การขุดแต่งทางโบราณคดี

การวางผังและการจัดเก็บหลักฐาน

ทำการวางผังการขุดแต่งตามแนวแกนของอุโบสถ เพื่อให้สะดวกในการดำเนินงาน เพราะอุโบสถไม่ได้วางตัวตามแนวแกนทิศ จึงไม่สะดวกในการแบ่งเป็นกริดตามทิศ โดยมีแนวแผ่นหินที่ปูพื้นไว้อย่างเป็นทางการเป็นระเบียบช่วยกำหนดแนว ซึ่งหินที่ปูพื้นจะมีขนาดเท่า ๆ กัน และเรียงกันไป

---

^{๑๑} กรมศิลปากร, รายการบูรณะพระอุโบสถวัดโพธิ์บางโอรส จังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ: กองสถาปัตยกรรม, ๒๕๒๒).

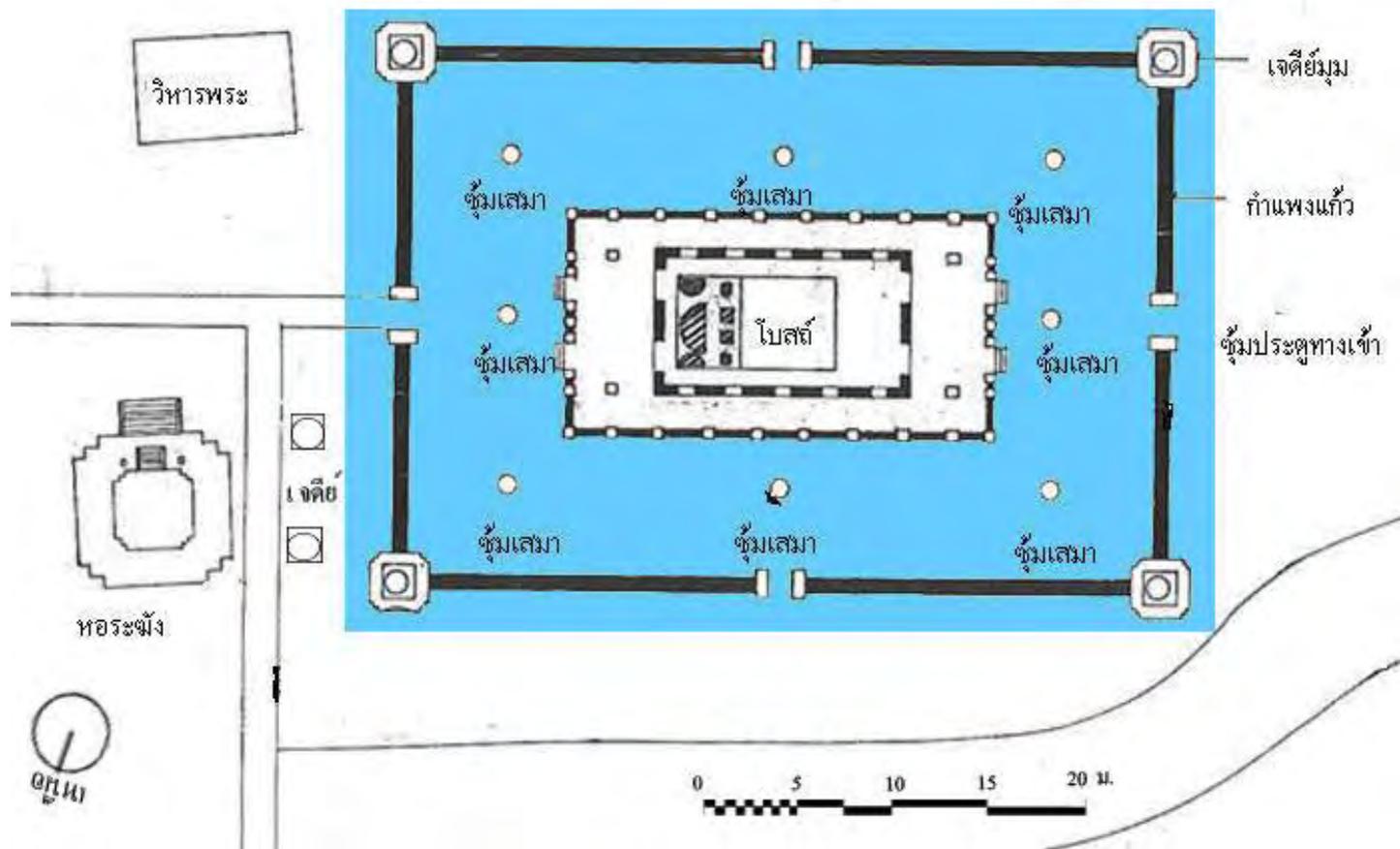
จากด้านหน้าไปยังด้านหลังของอุโบสถ โดยกำหนด Fix point ไว้ที่มุมด้านทิศเหนือของอุโบสถ ใน ส่วนของหอรบซังก็เพียงแค่ขุดดินรอบ ๆ ออกเพื่อหาแนวฐาน

ในส่วนของการจัดเก็บหลักฐาน ใช้วิธีการสุ่มเก็บตัวอย่าง เนื่องจากส่วนใหญ่เป็น ชั้นส่วนของอิฐและกระเบื้อง ที่อาจจะถูกนำมาใช้ปรับพื้นที่ก่อนการปูพื้นหิน ซึ่งไม่อาจทราบที่มา ได้อย่างชัดเจน

พื้นที่ขุดแต่งและระดับที่ทำการขุดแต่ง

พื้นที่ที่ทำการขุดแต่ง (ภาพที่ ๔๕) สามารถแบ่งออกได้เป็น ลานประทักษิณภายในเขต กำแพงแก้ว พื้นที่ภายนอกของกำแพงแก้ว และพื้นที่บริเวณหอรบซัง โดยลานประทักษิณภายใน เขตกำแพงแก้วเป็นพื้นที่ปูด้วยแผ่นหินขนาดใหญ่ ร่วมกับกระเบื้องซีเมนต์ ซึ่งแผ่นหินที่ปูพื้นนี้มี ทั้งที่เป็นหินแกรนิตและหินทราย แล้วจึงมีการเทพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กคลุมอยู่เหนือแผ่นหิน อีกทีหนึ่ง ส่วนพื้นที่ด้านนอกของกำแพงแก้วรวมทั้งบริเวณหอรบซังเป็นชั้นดินถม ที่เกิดจากการ สร้างถนนและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ บริเวณรอบพระอุโบสถ เนื่องจากพื้นดินด้านนอกกำแพงแก้วมี ความสูงมากกว่าพื้นด้านใน จึงทำให้มีน้ำหนักกดทับที่กำแพงแก้ว และเป็นสาเหตุทำให้ทรุดหรือ เอียงตัว

การขุดแต่งในครั้งนี้ จะทำการทุบพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กภายในกำแพงแก้ว เพื่อรู้ อื่นที่ปูพื้นภายในกำแพงแก้วออกและขุดจนถึงพื้นเดิม โดยให้ระดับ Datum อยู่ที่ส่วนบนของ ฐานหน้ากระดานที่มุมทางทิศเหนือของอุโบสถ แต่ที่รอบฐานของกำแพงแก้วด้านในจะขุดถึง ฐานหน้ากระดานชั้นล่าง ภายนอกกำแพงแก้วก็จะทำการขุดดินจนถึงหน้ากระดานชั้นล่างตลอด แนวเช่นกัน

ภาพที่ ๔๕ แผนผังแสดงพื้นที่ที่มีการขุดแต่ง

หลักฐานที่พบ

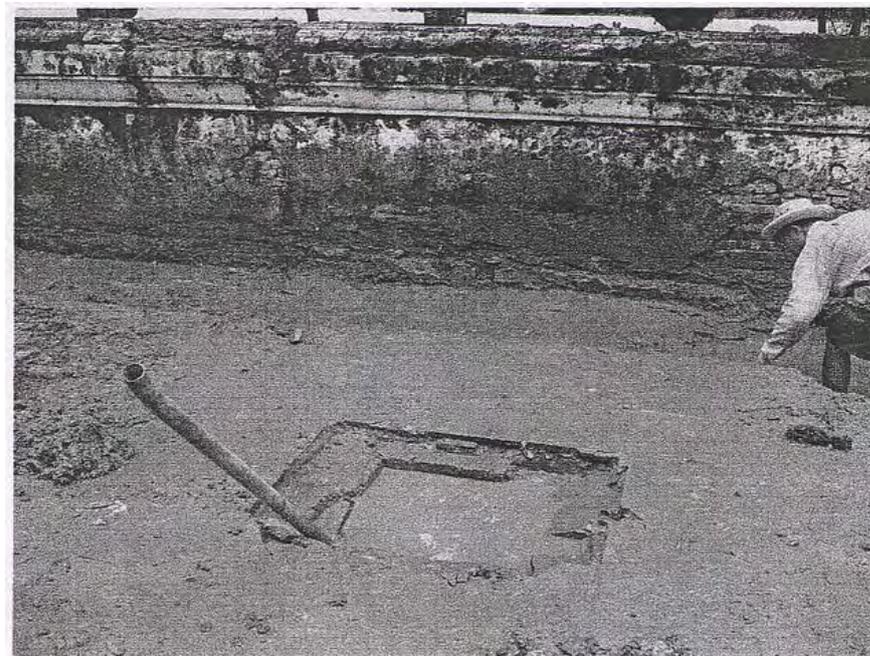
จากการขุดพื้นที่คอนกรีตเสริมเหล็กพบว่า ได้พื้นคอนกรีตปูด้วยหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซึ่งมีขนาดไม่เท่ากัน ผลจากการขุดทำให้แตกหักไปบางส่วน ได้ชั้นหินพบเศษกระเบื้องมุงหลังคาและเศษอิฐ ซึ่งน่าจะเกิดขึ้นจากการนำมาถมเพื่อปรับสภาพพื้น เมื่อพื้นชั้นดินถมจะพบพื้นปูด้วยอิฐที่มีความหนาประมาณ ๕ ซม. ซึ่งบางส่วนของลานประทักษิณจะปูอิฐไว้ ๒ ชั้น อาจเป็นการปรับระดับของพื้นลานประทักษิณให้สูงเท่ากัน หรือเป็นการซ่อมแซมพื้นลานประทักษิณ ที่ทรุดลงไปก็ว่าได้ บริเวณที่ติดกับกำแพงแก้วด้านในขุดลึกลงไปจากชั้นอิฐจนถึงหน้ากระดานพบว่า ได้ชั้นอิฐมีเศษอิฐปะปนอยู่ในดินเล็กน้อย ซึ่งน่าจะเป็นการถมเพื่อปรับสภาพพื้นก่อนปูอิฐ ส่วนบริเวณที่ติดกับกำแพงแก้วด้านนอกนั้น ขุดจนถึงหน้ากระดานที่ฐาน ซึ่งพื้นที่นี้เป็นชั้นดินถมจากการปรับสภาพพื้นดินตอนทำถนนหรือสิ่งก่อสร้างบริเวณรอบพระอุโบสถ และได้พบก้อนปูนขนาดใหญ่อยู่ในชั้นดินเหนือหน้ากระดานอีกด้วย

ภาพที่ ๔๖ ชั้นการทับถมบริเวณพื้นลานประทักษิณ โดยรอบอุโบสถ พบว่าสมัยที่ ๑ พื้นปูด้วยอิฐ สมัยที่ ๒ มีการปรับถมพื้นให้สูงขึ้นด้วยเศษอิฐ เศษกระเบื้องดินเผา กากปูน และปูทับด้วยแผ่นหินและแผ่นกระเบื้องซีเมนต์

ภาพที่ ๔๗ พื้นลานประทักษิณที่ปูด้วยแผ่นอิฐในสมัยที่ ๑ พบโดยรอบลานประทักษิณ

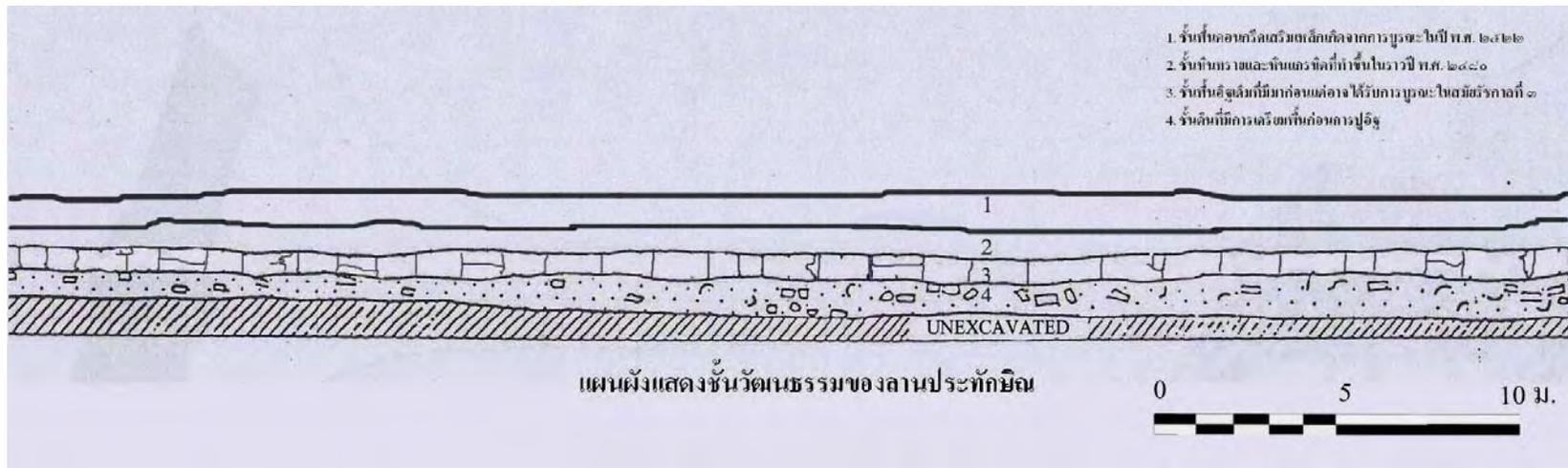
ภาพที่ ๔๘ พื้นลานประทักษิณสมัยที่ ๒ แผ่นกระเบื้องซีเมนต์ปูทับอยู่บนลานประทักษิณสมัยที่ ๑ ซึ่งปูด้วยแผ่นอิฐ

ภาพที่ ๔๕ พื้นลานประทักษิณสมัยที่ ๒ ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ปูด้วยแผ่นอิฐ

สรุปผลการขุดแต่ง

การขุดแต่งโบราณสถานวัดโพธิ์ (ภาพที่ ๕๐) บางโอบนั้น ได้ทำการขุดจนถึงระดับพื้นใช้งานเดิม โดยพื้นผิวปัจจุบันเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กที่อยู่บนพื้นปูด้วยแผ่นหิน ซึ่งพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กเกิดจากการบูรณะในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ และพื้นลานประทักษิณที่ปูด้วยแผ่นหินทรายและหินแกรนิตทำขึ้นในราวปี พ.ศ. ๒๔๘๐ เมื่อขุดไปถึงระดับพื้นใช้งานเดิมพบว่า พื้นลานประทักษิณปูด้วยอิฐ สันนิษฐานอายุได้ราวก่อนสมัยรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากพื้นที่ที่ปูอิฐชั้นเดียวและปูอิฐสองชั้นสาเหตุที่มีการปูอิฐไม่เท่ากันอาจจะเกิดจากการที่เมื่อครั้งการบูรณะสมัยรัชกาลที่ ๓ มีการสีหรือของพื้นที่เป็นการซ่อมแซมเป็นผลมาจากการปรับระดับและการซ่อมแซมพื้นลานประทักษิณก็เป็นได้ สำหรับพื้นที่ภายนอกลานประทักษิณนั้น เป็นชั้นดินถมที่เกิดจากการก่อสร้างถนน และการอยู่อาศัยของคนในปัจจุบัน

ภาพที่ ๕๐ แผนผังแสดงผลการขุดแต่ง

หลุมขุดตรวจบริเวณติดกำแพงแก้วด้านใน

ได้ทำการขุดตรวจบริเวณติดกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ลงไปเพื่อตรวจสอบฐานกำแพงแก้ว ชั้นพื้นอิฐ และฐานของเจดีย์มูม โดยขุดลึกลงไปจากลานอิฐประมาณ ๕๐ ซม. พบว่าฐานของเจดีย์มูมนั้นตั้งอยู่บนแนวพื้นอิฐ แสดงถึงอายุของเจดีย์มูมอาจร่วมสมัยกับพื้นอิฐดังกล่าว หรือสร้างขึ้นภายหลัง แต่ก็ได้พบว่าเจดีย์มูมนั้น มีการบูรณะสร้างครอบเจดีย์มูมอันเก่าที่มีขนาดเล็กกว่าอยู่ภายใน ในขณะที่ดินใต้พื้นอิฐก็ได้มีทั้งเศษกระเบื้องและเศษอิฐปะปนอยู่สันนิษฐานว่าเป็นชั้นที่เตรียมพื้นที่ก่อนปูพื้นอิฐ

การขุดค้นทางโบราณคดี

การวางผัง

ทำการวางผังหลุมขุดค้นเป็นกริดรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๒x๒ เมตร โดยวางตัวตามแนวแกนของอุโบสถที่หันไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไม่ใช่ตามแนวแกนทิศ พื้นที่ที่เลือกทำการขุดตรวจเป็นบริเวณมุมฐานอุโบสถด้านทิศเหนือ(ภาพที่๕๕) ซึ่งมีส่วนฐานของอุโบสถยื่นเข้ามาในหลุมขุดค้นด้านทิศใต้ ประมาณ ๑x๑ เมตร เนื่องจากต้องการตรวจสอบบริเวณฐานของอุโบสถว่า มีการสร้างซ้อนทับกันมาอย่างไร จึงวางผังหลุมขุดค้นให้ล้อมมุมฐานของอุโบสถเอาไว้ โดยใช้ Fix point และระดับ Datum เดียวกับที่ใช้ในการขุดแต่ง คือ มุมของอุโบสถด้านทิศเหนือ และส่วนบนของฐานหน้ากระดานที่มุมนั้น

รูปแบบการจัดเก็บหลักฐาน

ใช้วิธีการขุดชั้นดินในแนวระนาบ (Horizontal Method) คือขุดดินเป็นชั้น ๆ ในแนวนอนตามระดับสมมติ (Arbitrary Level) ในระดับละ ๑๐ เซนติเมตร และในการขุดค้นจะใช้เครื่องมือขนาดใหญ่เช่น จอบ เสียม อีเตอร์ เป็นหลัก

ชั้นดินทางโบราณคดีและหลักฐานที่พบ

จากการขุดค้นสามารถแบ่งชั้นดินออกได้ดังนี้

ชั้นที่หนึ่ง พื้นลานประทักษิณปัจจุบันเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก โดยทำขึ้นจากการบูรณะเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ถูกขุดออกไปแล้วจากการขุดแต่ง

ชั้นที่สอง เป็นพื้นปูด้วยแผ่นหินที่ทำขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ซึ่งจะอยู่ระดับเดียวกับฐานล่างของอุโบสถ ถูกขุดออกไปแล้วจากการขุดแต่งเช่นกัน ข้างใต้เป็นชั้นดินสีน้ำตาลอ่อนที่มีเศษอิฐ

และเศษกระเบื้องปะปนกัน น่าจะเกิดจากการปรับพื้นที่เพื่อเตรียมการปูพื้นด้วยแผ่นหิน มีความลึกประมาณ ๑๐ เซนติเมตร

ชั้นที่สาม เป็นพื้นปูอิฐอยู่ใต้ฐานของอุโบสถลงไปประมาณ ๑๐-๑๕ เซนติเมตร ข้างใต้พื้นปูอิฐดินเริ่มมีความหนืดมากขึ้นและเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลเข้ม พบเศษอิฐกระจายในเนื้อดิน คาดว่าเกิดจากการปรับสภาพก่อนการปูอิฐ มีความลึกประมาณ ๕๐ เซนติเมตร นอกจากนี้ยังพบเศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อแกร่ง ๓ ชิ้น และเศษกระดูกอีก ๑ ชิ้น

ชั้นที่สี่ ลึกลงไปจากชั้นบนของพื้นปูอิฐ เริ่มพบดินสีเทาเข้มที่มีความเหนียวมากและไม่พบโบราณวัตถุ สันนิษฐานว่า ขุดลงไปจนถึงชั้นดินเหนียวซึ่งเป็นชั้นดินธรรมชาติแล้ว

สรุปผลการขุดค้น

ข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นในครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า ชั้นวัฒนธรรมของวัดโพธิ์บางโอมิ อยู่ ๓ ช่วงเวลา ได้แก่ ชั้นคอนกรีตเสริมเหล็กที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ชั้นพื้นปูหินซึ่งร่วมสมัยกับอุโบสถ โดยสร้างขึ้นราวปี พ.ศ. ๒๔๘๐ และชั้นลานอิฐ ซึ่งน่าจะเป็นชั้นที่มีมาก่อนการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยมีพื้นที่บางส่วนที่ได้พบการปูอิฐเป็นชั้นซ้อนกันอาจเกิดจากการซ่อมแซมพื้นที่เนื่องจากการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๓ และจากการที่อิฐลอคเข้าไปใต้ฐานของพระอุโบสถ ทำให้สันนิษฐานว่า อุโบสถแต่เดิมน่าจะมีขนาดเล็กกว่าที่เห็นในปัจจุบันก็เป็นได้

สำหรับเศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อแกร่ง (ภาพที่ ๕๑-๕๒) ที่พบนั้น มีขนาดเล็ก และพบเป็นจำนวนไม่มาก แต่จากการศึกษาวิเคราะห์ เปรียบเทียบพบว่าลักษณะของภาชนะดินเผานั้นเป็นภาชนะดินเผาเขียนสีน้ำตาลเงินคล้ายภาชนะดินเผาเงินในสมัยราชวงศ์หมีงตอนปลายลักษณะใกล้เคียงกับกับเครื่องถ้วยแบบรัชสมัยพระเจ้าจางหรือพระเจ้าวันลีซึ่งตรงกับสมัยอยุธยาตอนปลาย การนิยมภาชนะดินเผาเขียนสีลายครามนี้ยังมีใช้ต่อมาในสมัยราชวงศ์ชิงด้วย (อย่างไรก็ดีภาชนะดินเผาลักษณะนี้มีการใช้ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์) จึงสามารถตีความได้ว่าพื้นที่ใต้ฐานอุโบสถนี้มีโอกาสเก่าแก่ถึงสมัยอยุธยาตอนปลายแต่จำนวนภาชนะดินเผานั้นน้อยและมีขนาดเล็กเกินกว่าจะระบุลงไปได้อย่างชัดเจน แต่อย่างน้อยเราก็อาจสันนิษฐานได้ว่าพื้นที่บริเวณดังกล่าวนี้ไม่มีความเก่าแก่กว่าอยุธยาตอนปลาย

ภาพที่ ๕๑ เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเขียนสีฟ้าแบบจีน
ที่พบสมัยราชวงศ์หมิงตอนปลาย

ภาพที่ ๕๒ เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเขียนสีฟ้าแบบจีน
ที่พบสมัยราชวงศ์หมิงตอนปลายราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒

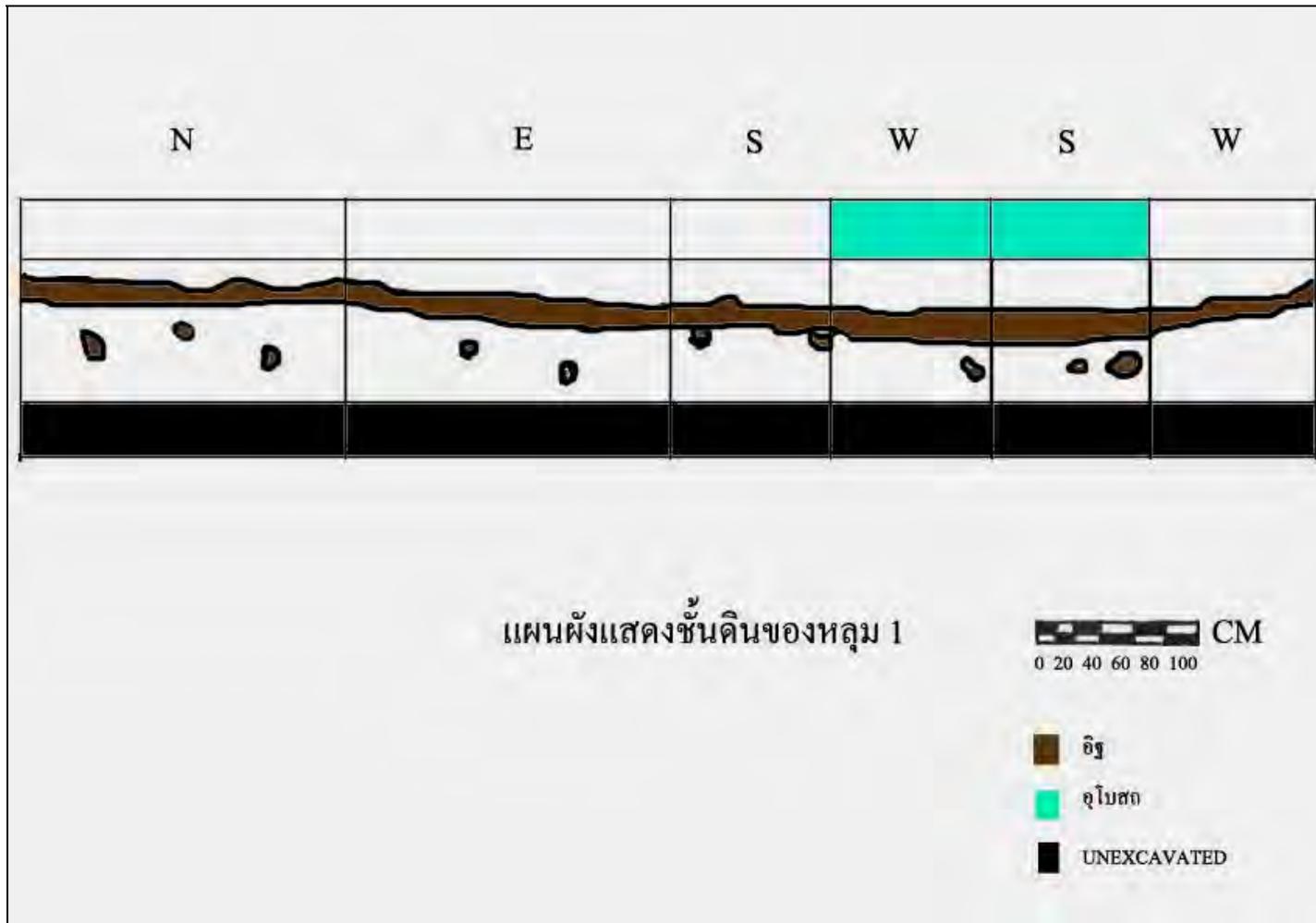
ภาพที่ ๕๓ พื้นที่ที่เลือกทำการขุดค้นได้เลือกบริเวณฐานอุโบสถเนื่องจาก
ต้องการข้อมูลอายุของฐานอุโบสถและลานประทักษิณ

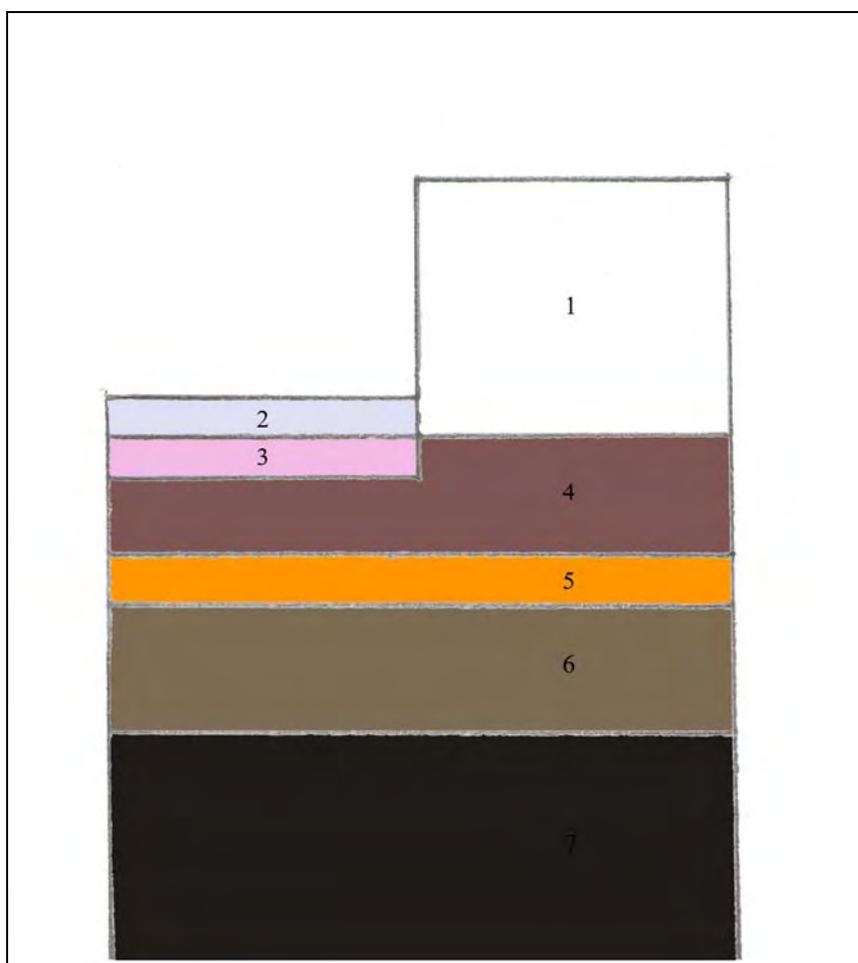
ภาพที่ ๕๔ แนวอิฐที่พบเป็นชั้นอิฐวัฒนธรรมเดิมที่ใช้มาก่อนการปู
หินแกรนิตและซีเมนต์

ภาพที่ ๕๕ สภาพหลุมขุดค้น

ภาพที่ ๕๖ แผนผังแสดงชั้นดินของหลุมขุดค้น

ภาพที่ ๕๗ แผนผังแสดงชั้นวัฒนธรรมของหลุมขุดค้น

ภาพแผนผังแสดงชั้นวัฒนธรรมของหลุมขุดค้น แสดงถึง

๑. แสดงถึงฐานอุโบสถ

๒. แสดงถึงชั้นคอนกรีตเสริมเหล็กเมื่อครั้งบูรณะ โดยกรมศิลปากรเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๒

๓. แสดงถึงชั้นหินที่สร้างขึ้นเมื่อการบูรณะย่อยเมื่อปี ๒๕๘๐

๔. แสดงถึงชั้นดินที่ใช้ในการเตรียมพื้นที่เพื่อปูแผ่นหิน

๕. แสดงถึงลานอิฐซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแต่มีการบูรณะซ่อมแซมบางส่วนในสมัย

รัชกาลที่ ๓

๖. แสดงถึงชั้นเตรียมพื้นที่ก่อนปูลานอิฐ

๗. แสดงถึงชั้นดินธรรมชาติ

บทที่ ๔

การวิเคราะห์กำหนดอายุวัดโพธิ์บางโอ

ในการกำหนดอายุโบราณสถานวัดโพธิ์บางโอในครั้งนี้ผู้ศึกษาได้นำเอาข้อมูลจากการศึกษารูปแบบทั้งสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และหลักฐานจากการขุดค้นทางด้าน โบราณคดีมาทำการพิจารณาร่วมกันสามารถแบ่งสมัยของวัดโพธิ์บางโอได้เป็น ๓ สมัยใหญ่ ๆ ได้ ดังนี้

สมัยที่ ๑ ช่วงเวลาก่อนการบูรณะโดยกรมหลวงเสนีบริรักษ์มาปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓

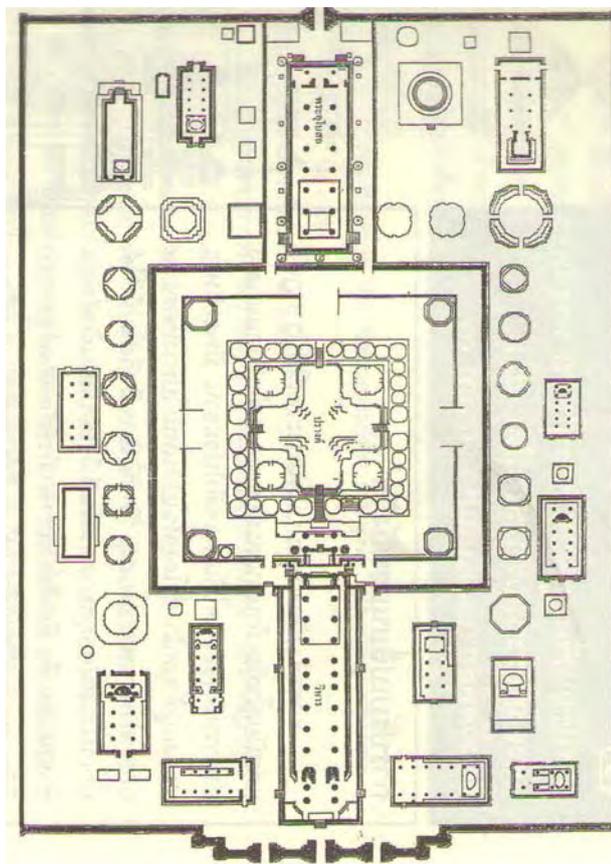
วัดโพธิ์บางโอนั้นมีลักษณะทางศิลปกรรมที่ค่อนข้างจะหลากหลายจากหลักฐานทางเอกสารได้มีการบันทึกไว้ว่าวัดโพธิ์บางโอได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยกรมหลวงเสนีบริรักษ์ ทำให้วัดโพธิ์บางโอนี้มีลักษณะของศิลปะแบบ พระราชนิยมในรัชกาลที่ ๓ อยู่หลายประการแต่อย่างไรก็ดี วัดโพธิ์บางโอที่ได้รับการบูรณะในครั้งนั้นเชื่อว่าไม่ได้เปลี่ยนรูปแบบไปทั้งหมดโดยรูปแบบของศิลปะสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีซึ่งเป็นลักษณะมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายสืบมาถึงรัตนโกสินทร์ยังคงมีปรากฏอยู่โดยรูปแบบที่เชื่อว่ามีมาก่อนการบูรณะครั้งใหญ่ที่ยังปรากฏอยู่ในวัดโพธิ์บางโอมีดังนี้

แผนผังบริเวณของวัด

สถาปัตยกรรมโบราณที่ปรากฏในประเทศไทยประเภทพุทธสถานหรือวัดไม่ว่าจะเป็นในศิลปกรรมสุโขทัย ล้านนา อยุธยา และรัตนโกสินทร์ จะมีการแบ่งเขตวัดเป็น ๒ ส่วนอย่างแน่นอน คือ เขตพุทธาวาส และเขตสังฆาราม โดยมีวิวัฒนาการไปพร้อมกับรูปแบบอาคาร โดยขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอยในแต่ละยุคสมัย

ในคติเดิมที่สร้างกันมานั้น พระเจดีย์หรือพระสถูปจะเป็นหลักประธานของวัด มีพระอุโบสถหรือพระวิหารเป็นองค์ประกอบรองลงมา โดยที่พระอุโบสถนั้น วัดหนึ่งอาจมีหรือไม่มีก็ได้ ยกเว้นในสมัยอยุธยาตอนต้นที่มีระบบแผนผังที่ค่อนข้างแน่นอน คือ มีเจดีย์ประธาน (มีระเบียงคดล้อมรอบ) มีวิหารหลวงตั้งอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธาน และมีพระอุโบสถอยู่ด้านหลัง^๑ (ภาพที่ ๕๘) องค์ประกอบทั้งสามมีความสัมพันธ์ต่อกันในแง่ของตำแหน่งภายในแผนผัง

^๑ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑), ๕๑.

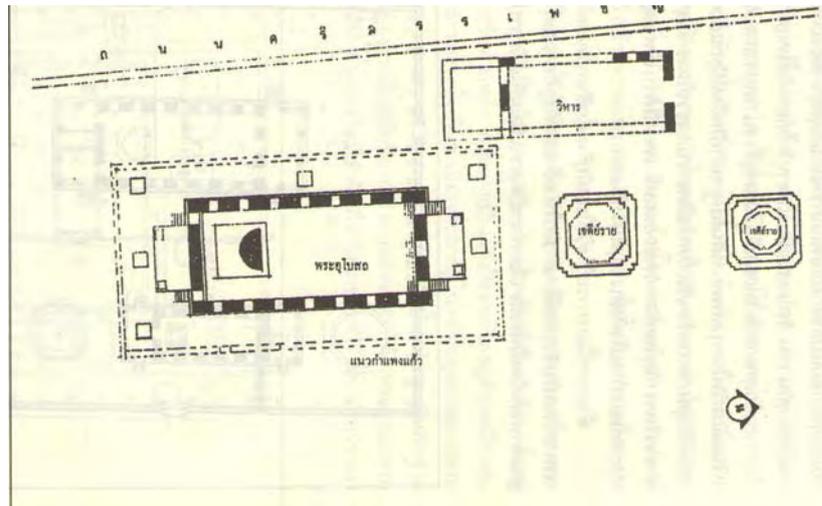

ภาพที่ ๕๘ แผนผังวัดมหาธาตุพระนครศรีอยุธยา

ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบเหล่านี้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามแนวความคิดที่แตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย กล่าวโดยสังเขปได้ดังนี้

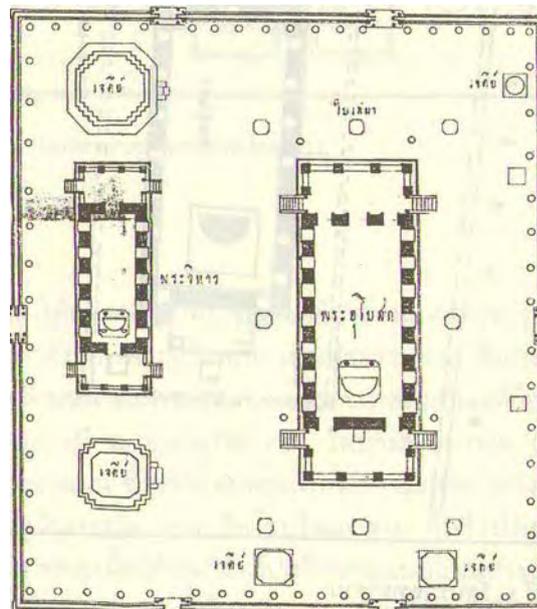
สมัยสุโขทัย พระวิหารมีบทบาทสำคัญเป็นแกนหลักของแผนผัง และจะอยู่หน้าพระเจดีย์ โดยมีลานประทักษิณคั่น

สมัยอยุธยา ในตอนต้นของสมัยอยุธยาพระอุโบสถมีบทบาทมากขึ้นมักจะอยู่บนแนวแกนด้านหลังพระเจดีย์ ในสมัยอยุธยาตอนกลางระบบของแผนผังวัดส่วนหนึ่งได้เริ่มเปลี่ยนไปจากเดิม เช่นระเบียงคดเริ่มหายไป พระอุโบสถไม่ได้ตั้งอยู่หลังเจดีย์ และเจดีย์ประธานเริ่มลดความสำคัญลงแต่พระอุโบสถและวิหารมีความสำคัญขึ้น ในสมัยอยุธยาตอนปลายมีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งของระบบการสร้างวัด คือ วัดที่สร้างใหม่ได้ลดความสำคัญของเจดีย์ประธานโดยการปรับเปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับพระอุโบสถมาเป็นประธานของวัดแทน เจดีย์เปลี่ยนไปอยู่ด้านหน้าของพระอุโบสถและลดขนาดลงเป็นเจดีย์องค์เล็ก ๆ เท่านั้น โดยอาจมี ๒ องค์คู่กัน เช่นวัดพุทธาราม (ภาพที่ ๕๙) เป็นต้น

ภาพที่ ๕๕ แผนผังวัดบรมพุทธาราม

นอกเขตราชธานีอยุธยา มีวัดที่สร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย ที่ยังมีการใช้งานมาจนถึงปัจจุบัน เช่นวัดในเมืองเพชบุรี เช่นวัดใหญ่สุวรรณาราม ในเขตเมืองนนทบุรี เช่น วัดปราสาท วัดชมพูเวก หรือในกทม.เองก็มีวัดที่สันนิษฐานว่ามีมาแต่ครั้งอยุธยา เหล่านี้ล้วนใช้พระอุโบสถเป็นประธานวัดแล้วทั้งสิ้น (ภาพที่ ๖๐)

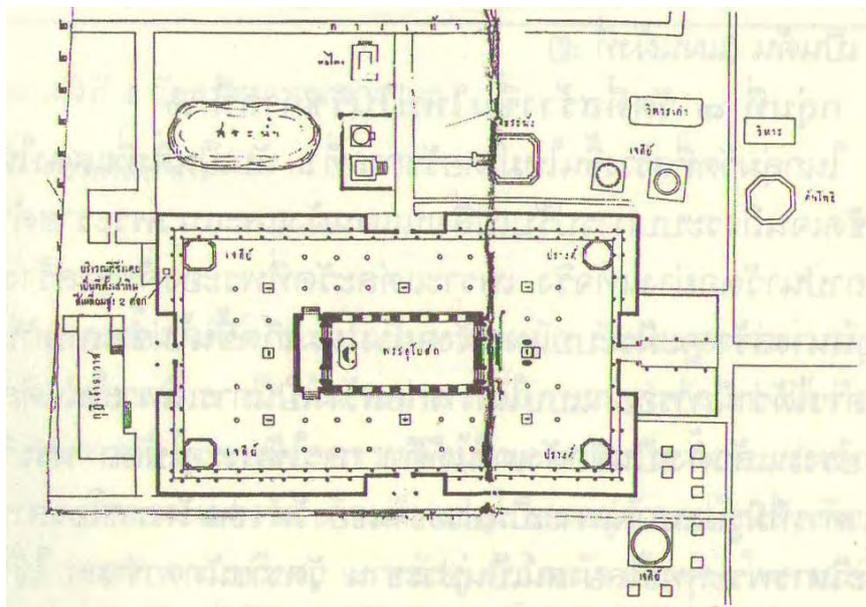

ภาพที่ ๖๐ แผนผังวัดสุวรรณาราม

สมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๑ และ ๒ มีการกำหนดผังของเขตพุทธาวาสเช่นเดียวกับคตินิยมสมัยอยุธยาปลาย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ แบบอย่างของการกำหนดแนวแกนได้เปลี่ยนไปมาก พระอุโบสถมีบทบาทสำคัญต่อผังรวม ส่วนใหญ่พระวิหารมีบทบาทเป็นเพียงองค์ประกอบรอง ไม่มีการให้ความสำคัญต่อพระเจดีย์มากเหมือนคติเดิม ในสมัยนี้แนวแกนประธานมีการเปลี่ยนแปลงรูปร่างมากมาย รูปแบบของแผนผังวัดในสมัยรัตนโกสินทร์ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ ๓ ดังนั้น อาจแยกรูปแบบของวัดและการเปลี่ยนแปลงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในขั้นต้นได้ดังนี้

๑. กลุ่มวัดที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายหรือวัดที่สร้างตามแบบแผนของอยุธยาตอนปลายจนถึงก่อนรัชกาลที่ ๓

ลักษณะของวัดในกลุ่มนี้จะมีระบบแผนผังแบบอยุธยาตอนปลายกล่าวคือมีพระอุโบสถเป็นประธานของวัด อาจมีเจดีย์องค์เล็ก ๆ ตั้งอยู่ด้านหน้า หรือด้านหลัง บางแห่งเป็นเจดีย์ทรงเครื่องคู่ด้านหน้า ซึ่งเป็นรูปแบบอาคารประเพณีซึ่งเป็นระเบียบที่ปรากฏในสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังนั้นแม้ว่าจะมีหลักฐานการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่อาจกล่าวได้ว่าทรงบูรณะตามแบบแผนเดิม^๒ เช่น วัดราชสิทธิาราม วัดคูสิดาราม (ภาพที่ ๖๑) เป็นต้น

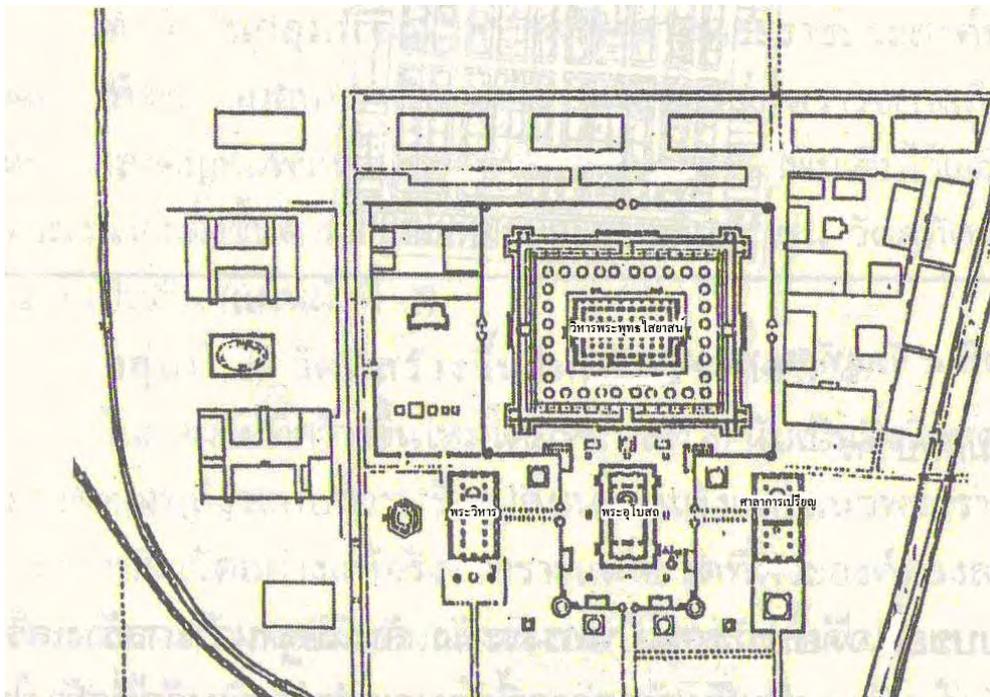

ภาพที่ ๖๑ แผนผังวัดคูสิดารามเป็นแผนผังแบบที่สืบทอดจากสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยใช้พระอุโบสถเป็นประธาน

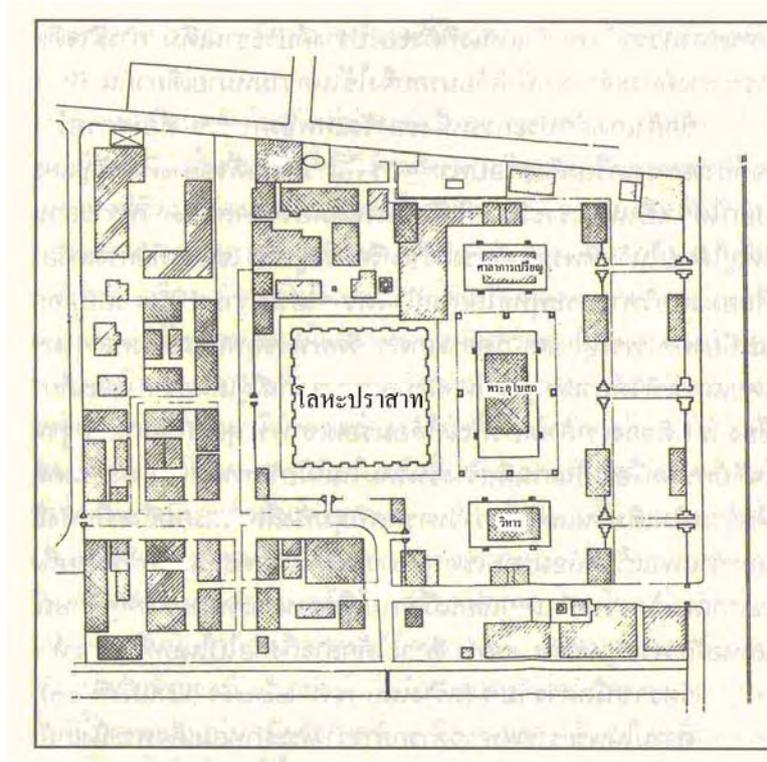
^๒ ศักดิ์ชัย สายสิงห์งาน, ช่างสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑), ๔๕.

๒. กลุ่มวัดที่สร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๓

ลักษณะของแผนผังมีความหลากหลายมากเพราะแต่ละวัดที่พระองค์ทรงสร้าง หรือกลุ่มขุนนางสร้างจะมีระบบแผนผังอย่างใหม่เกิดขึ้นไม่ซ้ำแบบกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าการออกแบบเป็นการเฉพาะในแต่ละวัด โดยจะใช้อาคารที่มีรูปแบบเฉพาะเป็นประธานของวัด เช่น วัดราชโอรสารามใช้พระวิหารพระพุทธไสยาสน์เป็นประธาน (ภาพที่ ๖๒) วัดราชนัคดารามใช้โลหะเป็นประธาน (ภาพที่ ๖๓) เป็นต้น ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของวัดที่สร้างในรัชกาลที่ ๓ จะมีอาคารหลักเป็นอาคารประกอบเป็นลักษณะสมมาตร เช่น ถ้ามีพระวิหารเป็นประธานของวัด ก็จะมีพระอุโบสถอยู่ด้านหน้าหลังเดียว หรือพระอุโบสถกับการเปรียญ ๒ หลังคู่ด้านหน้าเป็นต้น

ภาพที่ ๖๒ แผนผังวัดราชโอรสารามใช้วิหารพระพุทธไสยาสน์ซึ่งเป็นอาคารลักษณะพิเศษเป็นประธาน

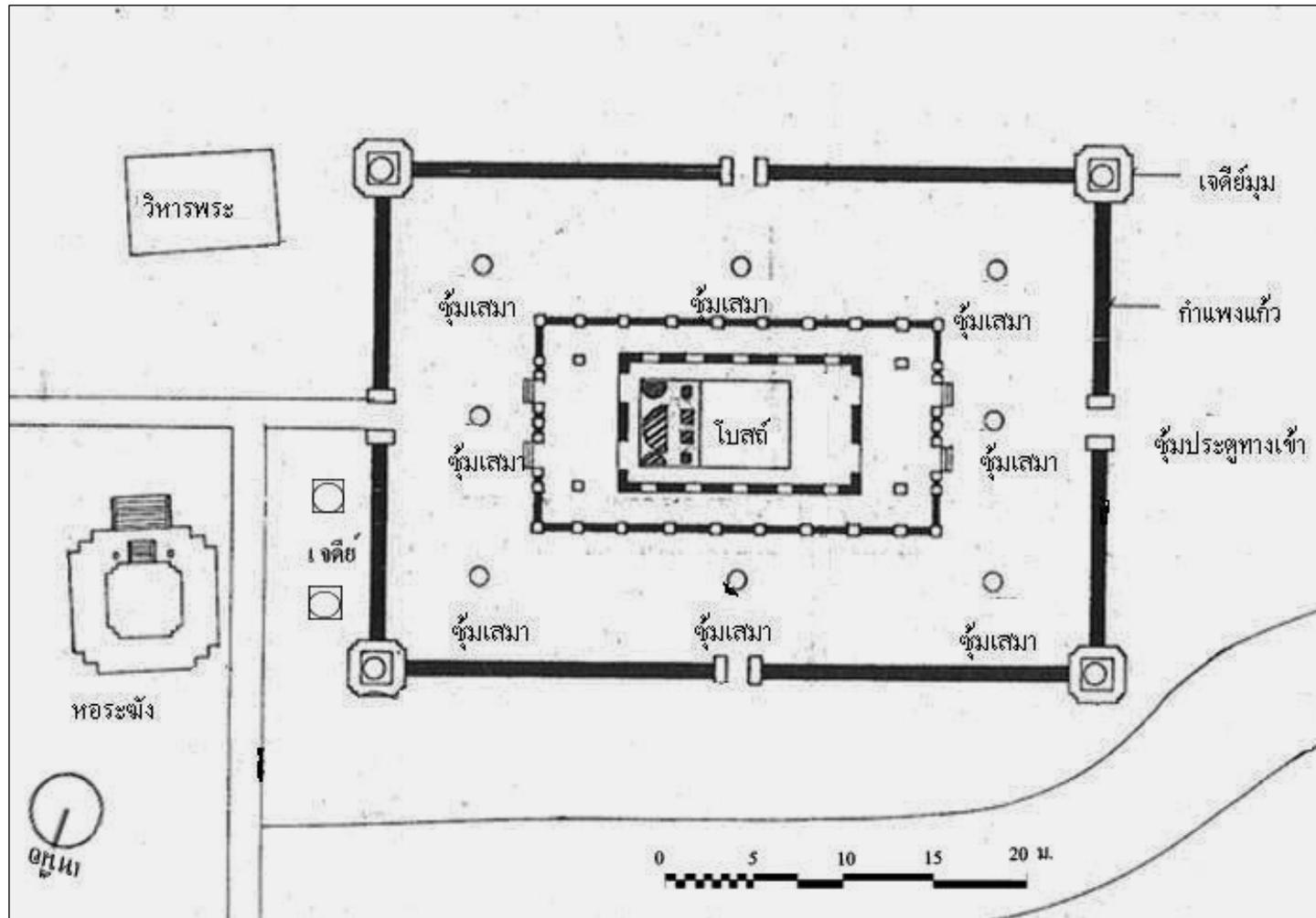

ภาพที่ ๖๓ แผนผังวัดราชนัลดารามใช้โลหะปราสาทซึ่งเป็นอาคาร
ลักษณะพิเศษเป็นประธาน

แผนผังของวัดโพธิ์บางโอ

วัดโพธิ์บางโอในปัจจุบันเหมือนกับวัดทั่ว ๆ ไป ที่มีการแบ่งอาณาเขตของวัดออกจากกันเป็นเขตพุทธาวาสและสังฆาราม กล่าวคือวัดโพธิ์บางโอมีเขตพุทธาวาสอยู่ด้านทิศใต้และมีเขตสังฆารามอยู่ด้านทิศเหนือ โดยมีพระอุโบสถเป็นประธานของวัดหันหน้าสู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ แทนที่จะเป็นตะวันออกโดยตรง เนื่องจากเป็นการหันหน้าเข้าสู่ลำน้ำอันเป็นการสะดวกแก่การเดินทางในยุคโบราณ ด้านหน้าพบเจดีย์รายองค์เล็ก ๆ เป็นเจดีย์ทรงเครื่องตั้งอยู่ซึ่งเป็นลักษณะที่พบสืบมา แต่ปัจจุบันส่วนต่าง ๆ ของวัดเป็นสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นใหม่ อุโบสถของวัดที่เป็นประธานจึงไม่ได้อยู่ตรงกึ่งกลาง อย่างไรก็ตามสันนิษฐานได้ว่าอุโบสถของวัดนี้เป็น ประธานของวัดมาแต่โบราณเนื่องจากการสร้างเจดีย์มุมที่มุมทั้งสี่ด้าน ซึ่งมีความหมายในคติของเขาพระสุเมรุ

จะเห็นได้ว่ารูปแบบแผนผังของวัดโพธิ์บางโอ (ภาพที่ ๖๔) เป็นลักษณะแผนผังของวัดที่สืบมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากสมัยอยุธยาตอนปลาย ไม่พบการสร้างเจดีย์ขนาดใหญ่เป็นประธานของวัด เช่นเดียวกับที่วัดโพธิ์บางโอได้ใช้อาคารอุโบสถเป็นประธาน และมีเพียงเจดีย์เล็ก ๆ ที่ด้านหน้าพระอุโบสถเท่านั้น

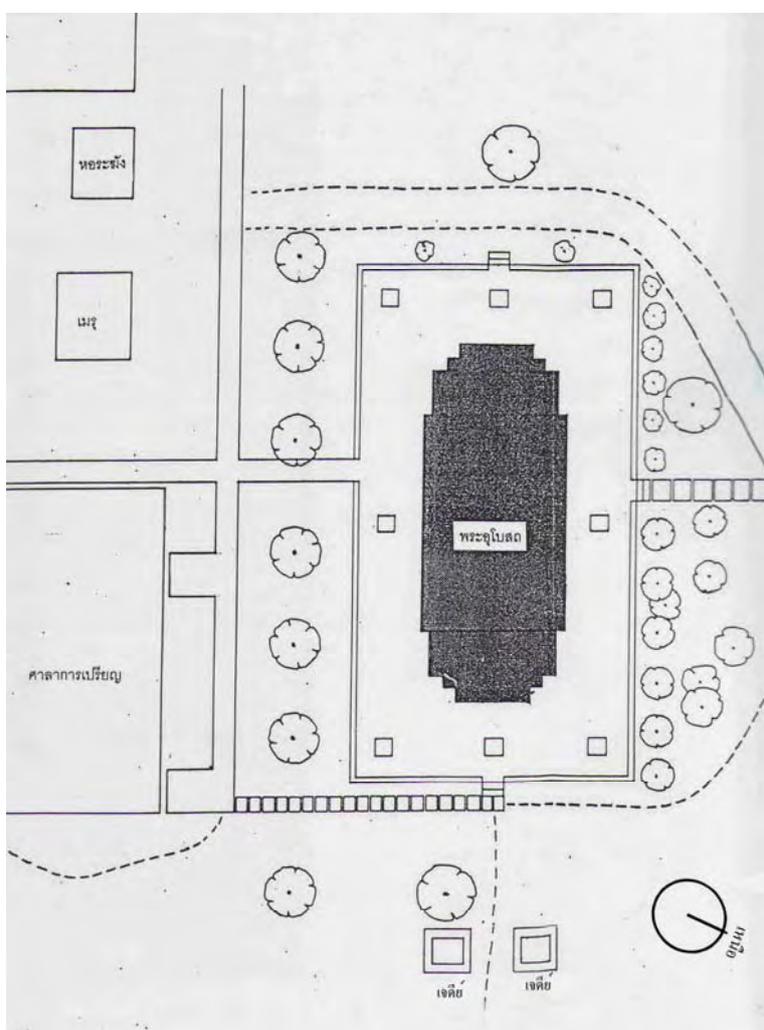

ภาพที่ ๖๔ แผนผังแสดงตำแหน่งของสถาปัตยกรรมวัดโพธิ์บางโอ

แผนผังของโบราณสถานในบริเวณใกล้เคียง

วัดปราสาท

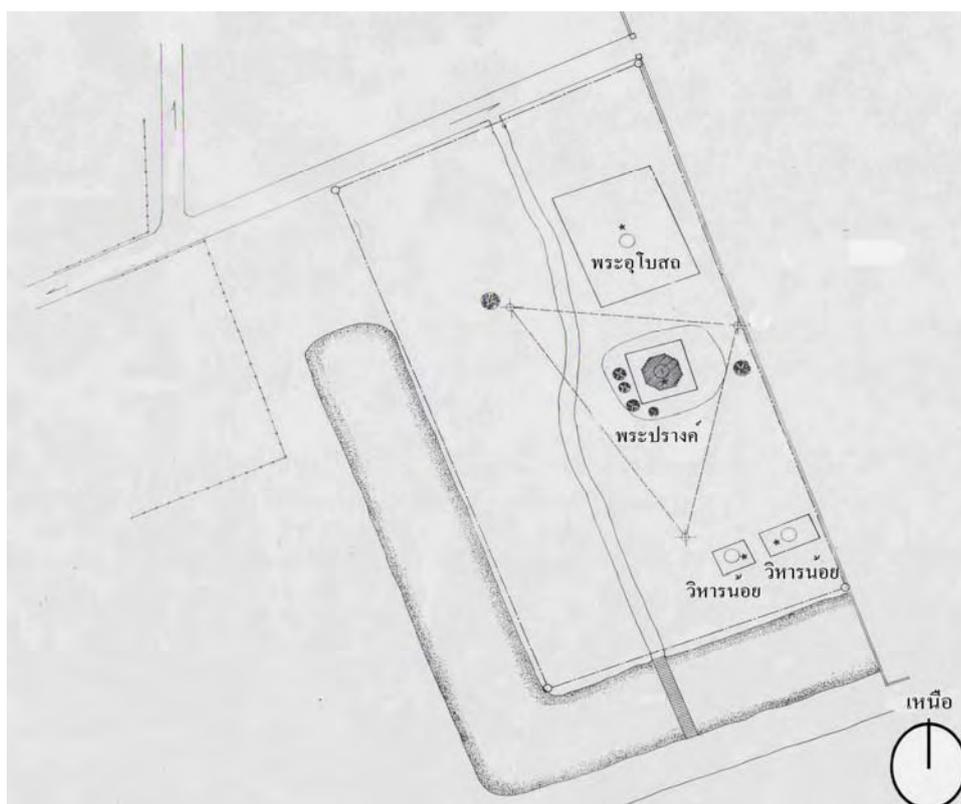
พระอุโบสถวัดปราสาทตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนไปทางทิศตะวันออกเฉียง มีกำแพงแก้วล้อมรอบรอยพระอุโบสถอีกชั้นหนึ่ง มีซุ้มเสมาล้อมรอบพระอุโบสถอยู่ ๘ ทิศ ทางทิศใต้ของพระอุโบสถนอกกำแพงแก้ว เป็นที่ตั้งของศาลาการเปรียญไม้ ทางทิศตะวันออกเฉียงนอกกำแพงแก้ว มีเจดีย์ย่อมุม ๑๒ จำนวน ๒ องค์ ตั้งอยู่ ขนาบแนวแกนที่จะเข้ามายังพระอุโบสถ แผนผังของวัดปราสาทเป็นลักษณะของอยุธยาตอนปลาย มีพระอุโบสถเป็นอาคารสำคัญเป็นประธานของวัด กำแพงแก้วปัจจุบันได้สร้างขึ้นใหม่ จึงไม่ปรากฏเจดีย์มুম

ภาพที่ ๖๕ แผนผังของวัดปราสาทเป็นแผนผังแบบที่สืบทอดจากสมัยอยุธยาตอนปลายโดยใช้พระอุโบสถเป็นประธานซึ่งรูปแบบนี้ใกล้เคียงกับวัดโพธิ์บางโอ

วัดปรางค์หลวง

วัดปรางค์หลวงนั้นตั้งอยู่บนคลองอ้อมน้อยเช่นเดียวกับวัดโพธิ์บางโอ ผังของวัดปรางค์หลวงเมื่อพิจารณาจากสถาปัตยกรรมที่เหลืออยู่จะเห็นว่าเป็นการ วางผังแบบอยุธยาตอนต้น กล่าวคือมีปรางค์ประธานอยู่กึ่งกลางแนวแกน มีอุโบสถอยู่ด้านทิศเหนือ และมีวิหารน้อย 2 แห่ง ซึ่งคาดว่าจะสร้างร่วมสมัยกันอยู่ทางด้านทิศใต้ เช่นเดียวกับรูปแบบที่นิยมในสมัยดังกล่าว

ภาพที่ ๖๖ แผนผังของวัดปรางค์หลวงเป็นแผนผังแบบอยุธยาตอนต้นซึ่งมีการสร้างเจดีย์ประธาน

กำหนดอายุแผนผังวัดโพธิ์บางโอ

เมื่อพิจารณาจากแผนผังของตัววัดโพธิ์บางโอและรูปแบบของแผนผังวัดใกล้เคียงแล้ว จะเห็นได้ว่า อำเภอบางกรวย บริเวณคลองบางอ้อมน้อยมีพัฒนาการทางวัฒนธรรม มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ดังนั้น รูปแบบผังของวัดโพธิ์บางโอจึงน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นรูปแบบของอาคารประเพณี ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่ลักษณะแผนผังดังกล่าวก็ยังคงมีปรากฏเนื่องจากส่วนใหญ่ผังวัดที่ทำการสร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ส่วนใหญ่จะมีอาคารที่มีลักษณะพิเศษเป็นอาคารประธาน และมักจะมีสิ่งก่อสร้างหลัก

ที่สัมพันธ์กันในเชิงตำแหน่งเป็นลักษณะขนานสมมาตรกัน ทำให้สันนิษฐานได้ว่าผังของวัดโพธิ์บางโอรสน่าจะเป็นผังที่สืบมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงอยุธยาปลาย

พระอุโบสถ

ลักษณะและส่วนประกอบของตัวพระอุโบสถซึ่งเป็นโบราณสถานที่สำคัญของวัดนี้อาจจะมีลักษณะหลาย ๆ อย่างที่เป็นลักษณะของพระราชานิยมแบบรัชกาลที่๓แต่ลักษณะแบบประเพณีนิยมซึ่งเป็นลักษณะของอยุธยาตอนปลายหรือสืบมาจากอยุธยาตอนปลายก็มีเป็นจำนวนมากน้อยในที่นี้ขอแยกทำการวิเคราะห์กำหนดอายุเป็นส่วนต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

รูปแบบของพระอุโบสถ

ลักษณะของพระอุโบสถที่วัดโพธิ์บางโอร (ภาพที่ ๖๗) นี้ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่ามีลักษณะของทั้งแบบประเพณีนิยมที่สืบมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย และทั้งลักษณะแบบพระราชานิยมในสมัยของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดังนั้นจะขอให้รายละเอียดในลักษณะเด่นของลักษณะทั้ง๒ประเภทนี้ไว้ในข้างต้นเพื่อง่ายแก่การทำความเข้าใจ

ภาพที่ ๖๗ อุโบสถวัดโพธิ์บางโอรูปแบบผสมระหว่างประเพณีนิยมกับพระราชานิยม รัชกาลที่ ๓

ภาพที่ ๑๕ พระอุโบสถวัดสุวรรณารามศิลปะแบบประเพณีนิยมที่ได้รับ
การบูรณะขึ้นภายหลังแต่คงรูปแบบเดิมไว้

แบบประเพณีนิยม

ได้แก่อาคารที่มีแบบแผนที่สืบทอดมาจากสมัยโบราณ คือ สมัยกรุงศรีอยุธยา มีลักษณะที่เป็นแบบประเพณีที่สำคัญได้แก่การทำอาคารที่มีส่วนของหลังคาเป็นเครื่องล่ายอง มีนาคล่ายอง ช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ เสาข้อมุมไม้ ๑๒ มีบัวหัวเสาเป็นบัวแวง และมีคันทวยรับน้ำหนัก หน้าบันเป็นเครื่องไม้แกะสลัก ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันได้แก่ ลายพระนารายณ์ทรงครุฑ ตรงกลางล้อมด้วยลายกระหนก หรือกระหนกเปลว ตัวอย่างเช่น พระอุโบสถวัดสุวรรณารามเป็นต้น (ภาพที่ ๑๕)

แบบพระราชนิยม

อาคารแบบพระราชนิยมหมายถึงรูปแบบที่ถือเป็นพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๓ เริ่มแรกเรียกว่า ศิลปะ “แบบนอกอย่าง” ได้แก่ วัดที่มีพระอุโบสถหรือพระวิหารที่เป็นแบบเก่งจีนได้แก่อาคารที่มีการปรับโครงสร้างจากแบบแผนประเพณีเดิมเป็นอาคารที่มีอิทธิพลของศิลปะแบบจีน คือแบบเก่งจีน ส่วนที่ปรับเปลี่ยนคือส่วนหน้าบันเป็นงานก่ออิฐถือปูน ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบที่เป็นลวดลายแบบจีน ไม่มีเครื่องล่ายอง คือไม่มีช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์มีการเพิ่มเติมโครงสร้างของอาคารครั้งสำคัญอย่างใหม่คือ พาไลและเสาพาไลรับน้ำหนักด้านข้าง เสาพาไลมักเป็นทรงสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ทำใ้รับน้ำหนักส่วนหลังคาได้เป็นอย่างดี จึงไม่มีคันทวยและไม่มี บัวหัวเสา

อันเป็นผลให้อาคารในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ สามารถสร้างให้มีขนาดใหญ่ทั้งด้านกว้าง ด้านยาว และสูง และประการสำคัญคือมีความมั่นคงแข็งแรง (ภาพที่ ๖๕)

ภาพที่ ๖๕ วัดราชโอรสารามศิลปะแบบพระราชานิยมรัชกาลที่ ๓

แบบผสมระหว่างประเพณีนิยมกับแบบพระราชานิยม

เป็นงานที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ลักษณะศิลปกรรมโดยรวมของอาคารในกลุ่มนี้ ยังรักษาแบบประเพณีนิยมได้แก่ ส่วนหลังคาที่เป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ที่สำคัญคือหน้าบันยังเป็นเครื่องไม้แกะสลัก มีส่วนที่พัฒนามาคือการใช้ระบบเสารับน้ำหนักขนาดใหญ่ และมีฟาโลรับน้ำหนักชายคา ส่วนใหญ่ไม่มีคันทวย และบัวหัวเสา ระบบนี้เกิดขึ้นในกลุ่มอาคารที่สร้างใหม่ทั้งแบบพระราชานิยมและแบบประเพณีนิยม ได้แก่ วัดหรืออาคารที่สร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ในกลุ่มวัดที่มีมาแต่เดิมเช่น เช่น พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม พระวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพน พระอุโบสถวัดสระเกศ พระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม (ภาพที่ ๗๐) รวมทั้งวัดที่สร้างใหม่ ได้แก่ พระอุโบสถและพระวิหารวัดราชนัคดารามเป็นต้น (ภาพที่ ๗๑)

ภาพที่ ๕๐ พระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม

ภาพที่ ๕๑ พระวิหารวัดราชนัดดาราม

รูปแบบของอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ

ยังมีลักษณะเป็นแบบประเพณีนิยมอยู่หลายส่วน ได้แก่ ส่วนหลังคาเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้องมีเครื่องถ่ายอง มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ (ปัจจุบันชำรุดเสียหายทางวัดยังไม่ได้ทำการซ่อมแซม) หน้าบันเป็นเครื่องไม้แกะสลักรูปนารายณ์ทรงครุฑลายกนกเปลว มีการสร้างเสาพาไลรับน้ำหนักของหลังคาแต่ยังเป็นลักษณะแบบประเพณีนิยมกล่าวคือมีบัวหัวเสา และมีคันทวยในการรองรับน้ำหนัก กำแพงแก้วล้อมรอบที่มุม ๔ มุมมีเจดีย์ประจำมุมซึ่งเป็นเจดีย์ทรงเครื่อง ซึ่งรูปแบบของการสร้างเจดีย์ทรงเครื่องที่มุมของกำแพงแก้วนี้เป็นลักษณะที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากศิลปะแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๓ นั้น จะนิยมสร้างเจดีย์ประจำมุมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทหรือทรงเก๋งเงินมากกว่า (ในขณะที่รัชกาลถัดไปจะกลับมานิยมสร้างเจดีย์ทรงระฆังเป็นเจดีย์ประธาน) ซึ่งลักษณะการสร้างเจดีย์ประจำที่มุมทั้ง ๔ ของอุโบสถนั้น เป็นคติของความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุ ล้อมรอบสิ่งที่เป็นประธานของวัดนั้นคือพระอุโบสถนั่นเอง

ภาพที่ ๘๒ หน้าบันวัดโพธิ์บางโอ

หน้าบัน

หน้าบันที่วัดโพธิ์บางโอนี้เป็นงานไม้สลักรูปนารายณ์ทรงครุฑ อยู่ท่ามกลางลายกนกคาบเครื่องเถา ลายกนกขมวดเกี่ยวพันกัน ปลายมีรูปเทพพนมและยักษ์พนม พื้นหลังประดับกระจกลี ปัจจุบันเหลือแต่เพียงรูปนารายณ์ที่หน้าบันด้านหลังองค์เดียวเท่านั้น (ภาพที่ ๘๒) เชื่อว่าหน้าบันนี้มีมาก่อนการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ กรมหลวงเสนีบริรักษ์โดยได้บูรณะโดยรักษา

ของเดิมไว้ เนื่องจากว่าความนิยมในการสร้างวัดในแบบพระราชนิยมรัชกาลที่ ๓ นั้น จะนิยมหน้าบ้านแบบก่ออิฐถือปูนและประดับกระเบื้องเคลือบและลวดลายอย่างจีนได้แก่ ลวดลายดอกไม้จีน เครื่องมงคล สัญลักษณ์หรือเครื่องบูชา และลายธรรมชาติ ทิวทัศน์อย่างจีนเป็นต้นวัดที่ทำหน้าบ้านเป็นแบบพระราชนิยมแบบรัชกาลที่ ๓ ได้แก่

วัดราชโอรสารามฯ

หน้าบ้านพระอุโบสถมีลวดลายสัญลักษณ์แห่งความเป็นมงคล และทิวทัศน์อย่างจีน หน้าบ้านทั้ง ๒ ด้านเป็นลายเดียวกัน ตัวหน้าบ้านแบ่งเป็น ๒ ชั้น ชั้นบนเป็นลายสัญลักษณ์ความเป็นมงคล ชั้นล่างเป็นลายทิวทัศน์ กรอบหน้าบ้านประดับด้วยกระเบื้องเคลือบเป็นเครื่องถ้วยจีน ลายหน้าบ้านชั้นบนประกอบด้วยแจกันและช่อดอกไม้ขนาดใหญ่ตรงกลาง ขนาบด้วยมังกรคู่ ถัดขึ้นไปเป็นหงส์คู่ นอกนั้นเป็นลายมงคลของจีนเช่น ลายกระบี่ ลายเมฆ ลายลูกท้อ น้ำเต้า ฝักเสื่อ ดอกไม้ และไม้มงคลต่าง ๆ ประดับเต็มพื้นที่ (ภาพที่ ๗๓)

ภาพที่ ๗๓ หน้าบ้านวัดราชโอรสาราม

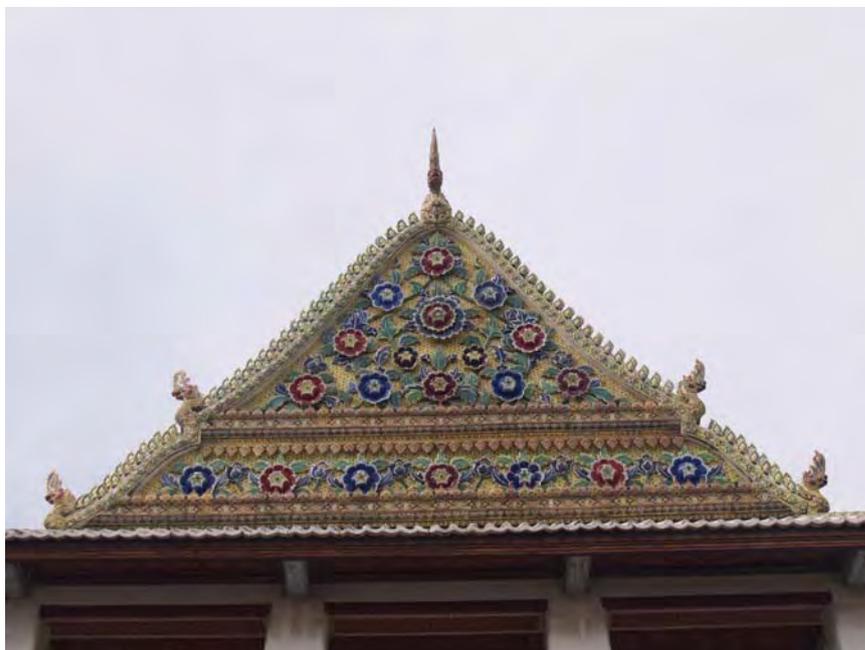
ส่วนชั้นล่างเป็นภาพทิวทัศน์ ตรงกลางเป็นบ้าน ภายในมีผู้อาศัย ด้านหน้าประดับด้วยสิงโตคู่ ด้านล่างประดับด้วยเขมอ มีภูเขา ต้นไม้และสัตว์ต่าง ๆ เช่น สิงโต วัว ควาย กวาง และ นก เป็นต้น

วัดเฉลิมพระเกียรติฯ

วัดเฉลิมพระเกียรติฯเป็นวัดหลังสุดในจำนวน ๔ วัดที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้สร้าง มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับโครงสร้างหลังคาและหน้าบันอย่างใหม่เกิดขึ้นคือ ลักษณะของหลังคาแม้ว่าจะอยู่ในกลุ่มพระราชนิยมแบบแก่งจัน แต่แตกต่างวัดราชโอรสารามฯ และวัดอื่น ๆ ที่เป็นแบบพระราชนิยม กล่าวคือ โครงสร้างของหลังคามีลักษณะคล้ายทรงประทุน ไม่เหมือนกับทรงโรงหรือทรงหน้าจั่วโดยทั่วไป คือหลังคาจะโค้งมนเล็กน้อย

ลักษณะที่สำคัญที่แสดงให้เห็นแนวความคิดอย่างใหม่เกิดขึ้นคือ ความพยายามที่จะนำรูปแบบเก่ากลับมาใช้อีกครั้งในลักษณะของการประยุกต์แล้ว^๓ คือ หน้าบันก่ออิฐถือปูนทั้งหมดแต่มีช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ และที่สำคัญคือ ช่อฟ้าและหางหงส์ ไม่ได้ทำเป็นหัวนาคเหมือนประเพณีนิยม แต่เป็นนาคที่มีปากเป็นนก เรียกว่า “นกเจ้า” ประดับทั้งช่อฟ้าและหางหงส์ ซึ่งทำด้วยเครื่องเคลือบ

การออกแบบมีหลังคาดชั้น ๒ ชั้น ส่วนหน้าบันก็มี ๒ ระดับเช่นเดียวกับหลังคา แต่ละระดับมีหน้าบัน ๒ ชั้นซ้อนกัน ดังนั้นด้านหนึ่งจะปรากฏช่อฟ้า “นกเจ้า” ๔ ตัวแล ตัวหน้าบันแบ่งเป็น ๒ ชั้นเช่นเดียวกับวัดอื่นที่สร้างโดยรัชกาลที่ ๑ (ภาพที่ ๗๔)

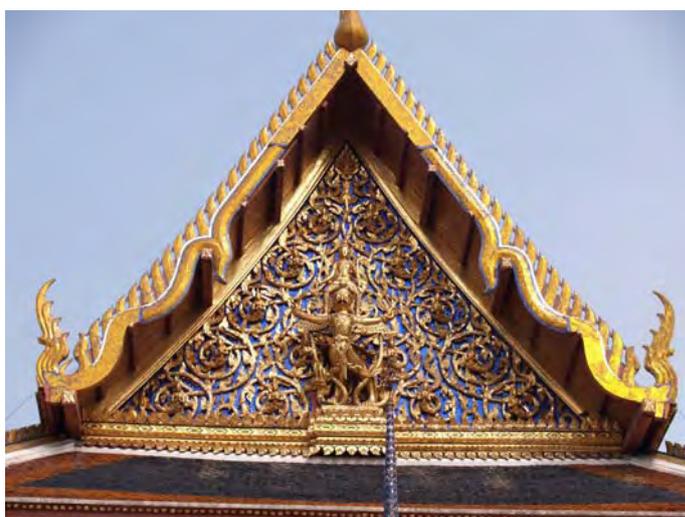
ภาพที่ ๗๔ หน้าบันอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติจังหวัดนนทบุรี

^๓ เรื่องเดียวกัน, ๕๒.

ส่วนของลวดลายบนหน้าบันก็มีพัฒนาการไปอีกระดับหนึ่งคือการเปลี่ยนจากลายมงคลอย่างจีนมาเป็นการประดับเฉพาะลายดอกไม้แทน และไม่ใช้การประดับลายดอกไม้แบบก้านแย่งตามแบบที่เคยมีมา ทั้งนี้ทำเป็นรูปดอกไม้ขนาดใหญ่ ได้แก่ลายดอกโบตันเต็มพื้นที่ และทำเป็นดอกนูนออกมาอย่างมาก ตรงกลางหน้าบันเป็นดอกขนาดใหญ่ ล้อมรอบด้วยดอกไม้เล็กกว่าเล็กน้อย พื้นทำเป็นสีเหลืองอมเขียวอ่อนดอกสีน้ำเงินเข้มผสมม่วง มีขอบสีขาว ใบไม้สีเขียว แสดงให้เห็นถึงความเป็นธรรมชาติอย่างแท้จริง ส่วนชั้นล่างประดับดอกโบตันเช่นเดียวกัน ๑ แถว จัดว่าหน้าบันที่วัดเฉลิมพระเกียรตินี้มีความงามอย่างมากแบบหนึ่งของงานศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๓

ดังนั้น หน้าบันของวัดโพธิ์บางโอบีนี้เป็นศิลปกรรมแบบประเพณีนิยมลักษณะทางศิลปกรรมดังกล่าวที่สำคัญคือ มีช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ ส่วนหน้าบันยังคงเป็นเครื่องไม้แกะสลักลวดลายที่ปรากฏได้แก่ ลายพระนารายณ์ทรงครุฑตรงกลางล้อมด้วยลายกระหนก หรือกระหนกเปลว หน้าบันที่เป็นเครื่องไม้แบบนี้เองที่บอกได้ค่อนข้างชัดเจนว่าเป็นการซ่อมตามแบบเดิม เพราะเป็นรูปแบบของสมัยอยุธยาตอนปลายหรือสืบมาจากอยุธยาตอนปลาย ส่วนถ้าเป็นงานที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้แม้ว่าจะจัดอยู่ในกลุ่มประเพณีนิยม ตัวหน้าบันจะไม่ใช้ไม้แกะสลักแล้ว แต่จะเป็นการประดับลายปูนปั้นพวกลายพรรณพฤกษาแทน เช่น ลายดอกโบตัน ประกอบด้วยลายใบไม้ตามธรรมชาติที่มีอิทธิพลจากจีนแล้วเช่นกัน

ลายหน้าบันแบบไทยประเพณีที่สำคัญนี้ยังพบที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นงานสลักไม้ ลงรักปิดทองประดับกระจกสีเป็นพื้นลาย ตัวลายรูปนารายณ์ทรงครุฑ ท่ามกลางลายเครือก้านขดซึ่งเชื่อว่าเป็นแบบเดิมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ แต่อาจผ่านการบูรณะซ่อมแซมอย่างสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๓ (ภาพที่ ๗๕)

ภาพที่ ๗๕ หน้าบันที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

หน้าบันแบบประเพณีนิยมที่ทำการประดับกระจกสีนั้นมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เพื่อส่งให้ตัวลายหรือภาพที่ปรากฏมีสีสันท่องประกายได้ด้วยก็อาศัยการประดับกระจกสี ซึ่งมีอยู่หลายสีประดับตกแต่งตัวอาคาร เช่น หน้าบัน ซ่อฟ้า ใบระกา ตัวถ้ายอง (รูปที่ ๗๖) นอกจากนี้จะให้ความงามดังได้กล่าวมาแล้ว ยังเป็นการช่วยคัดตัวลายบริเวณหน้าบัน ซึ่งมักปิดทองให้ปรากฏชัดเจนขึ้น เป็นการตัดกันระหว่างน้ำหนักของกระจกสีกับตัวลาย ขณะเดียวกันลายกระจิงฐานพระก็อาจสอดไส้หรือตัดช่องไฟด้วยสีของกระจก การประดับที่ ใบระกา นาคสะดุ้ง เหล่านี้ก็อาจล่อน้ำหนักตามเส้นขอบได้ในกรณีที่ปิดกระจกแทนการลงรักปิดทอง^๔

ภาพที่ ๗๖ ศิลปะการประดับกระจกหน้าบันอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม

---

^๔ ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมติดที่, ลวดลายสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๖), ๖๒.

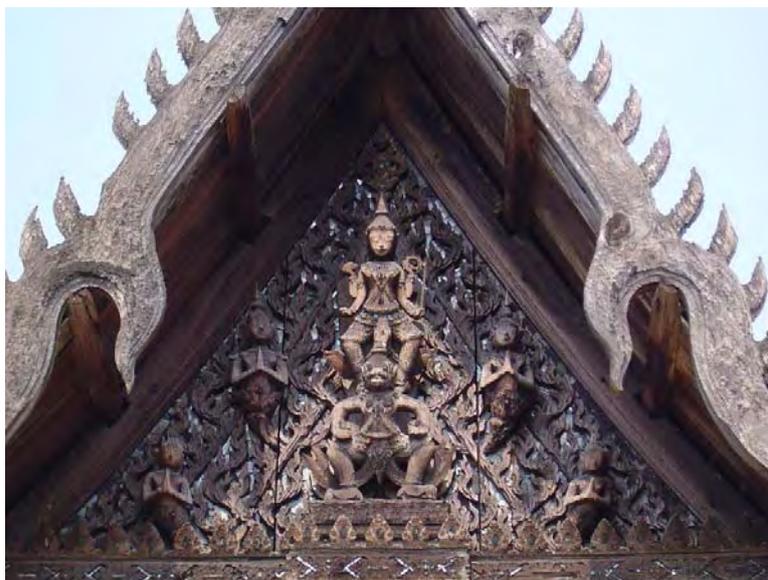
หน้าบันรูปแบบนี้เป็นที่นิยมสืบเนื่องมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งรูปแบบศิลปกรรมนี้มีลักษณะบางประการที่อาจเปรียบเทียบกับหน้าบันของกลุ่มช่างวังหน้าในสมัยกรมพระราชวังสมัยกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เช่นที่ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, วิหารวัดสิงห์, วัดปทุมคงคาก่อสร้างคือหน้าบันที่ด้านหนึ่งเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ หน้าบันอีกด้านนั้นคือรูปพระลักษมณ์ทรงหนุมาน

แต่อย่างไรก็ตาม รูปแบบของหน้าบันใน 2 ลักษณะนี้ก็เคยพบมาก่อนแล้วในสมัยอยุธยา ตอนปลายที่วัดหน้าพระเมรุ ซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงแสดงให้เห็นถึงความนิยมในการใช้แบบแผนเดิมจากอยุธยา ลักษณะของหน้าบันที่ดูจะเป็นเอกลักษณ์ของ “วังหน้า” อย่างแท้จริงน่าจะเป็น หน้าบันรูปพระลักษมณ์ทรงหนุมาน ซึ่งอาจมีการตีความเชื่อมโยงไปกับเรื่องรามเกียรติ์หรือรามายณะว่าพระลักษมณ์มีศักดิ์เป็นน้อง จึงใช้หน้าบันรูปพระลักษมณ์ทรงหนุมานเป็นสัญลักษณ์

หน้าบันของวัดโพธิ์บางโหนดี้ดังที่ได้เห็นว่าด้านหน้านั้นเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ แต่ด้านหลังนั้นรูปสลักบุคคลได้ลบเลือนไป จึงยากที่จะสันนิษฐานในข้อนี้ แต่เมื่อพิจารณาจากรูปแบบหน้าบันที่หอไตรวัดสิงห์ (ภาพที่ ๗๗-๗๘) ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันและอยู่ในพื้นที่เดียวกันก็มีความเป็นไปได้ที่ หน้าบันดังกล่าวจะร่วมสมัยกันหรือมีอายุใกล้เคียงกัน

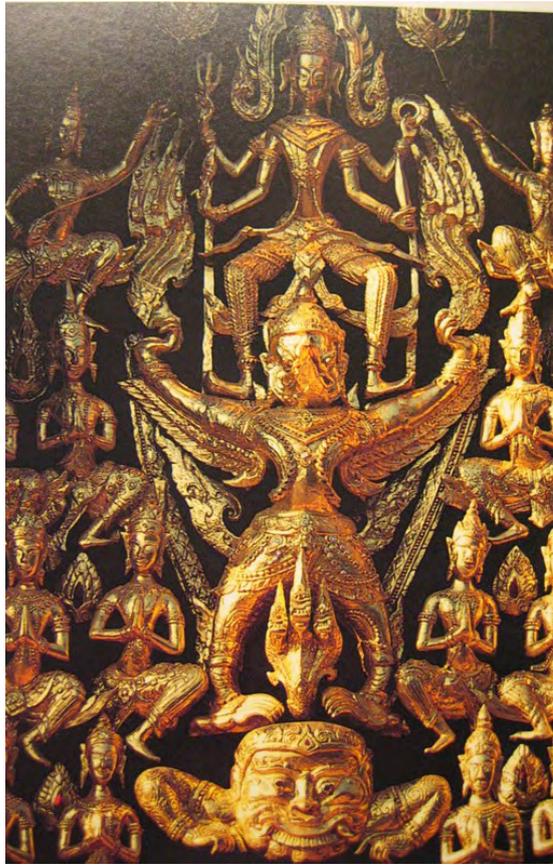
ภาพที่ ๗๗ หน้าบันรูปพระนารายณ์ทรงครุฑที่หอไตรวัดสิงห์

ภาพที่ ๘๘ หน้าบันที่หอไตรวัดสิงห์รูปพระลักษมณ์หรือพระรามทรงหนุมาน
เอกลักษณ์ของช่างวังหน้า

เพียงแต่รูปแบบดังกล่าวนี้ อาจจะยากสำหรับการชี้ว่าวัดโพธิ์บางโหนดนั้นถูกสร้างหรือบูรณะโดยกลุ่มช่างวังหน้าในสมัยรัชกาลที่ ๑ หรือไม่เนื่องจากวัดโพธิ์บางโหนดนี้เป็นวัดที่อยู่ห่างออกมาจากเมืองหลวง การสร้างหน้าบันที่เป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑนั้นอาจไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ของกษัตริย์ แต่อาจเป็นไปได้ว่าเป็นความเชื่อในเรื่องของคติศาสนาซึ่งพระนารายณ์เป็นอวตารหนึ่งของพระพุทธเจ้า ดังนั้นเมื่อพิจารณารูปแบบหน้าบันของวัดโพธิ์บางโหนดแล้วผู้ศึกษาค้นนิษฐานว่าอายุของหน้าบันน่าจะอยู่ระหว่างอยุธยาตอนปลายสุดถึงสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งสืบต่อมาจากช่างอยุธยาส่วนช่างท้องถิ่นนนทบุรีนั้นก็สืบต่อศิลปะกันมา ซึ่งความแตกต่างระหว่างสองยุคสมัยนี้อาจจะแยกกันได้อย่างมากโดยเฉพาะในนนทบุรีซึ่งได้รับอิทธิพลศิลปะสืบมาจากพระนครอีกทอดหนึ่ง

หน้าบันรูปพระนารายณ์ทรงครุฑปรากฏมีตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นสืบมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังนิยมทำรูปพระนารายณ์ทรงครุฑบนลายหน้าบัน ดังปรากฏบนหน้าบันวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม และพระวิหารวัดพระเชตุพน เป็นต้นดังนั้นแสดงให้เห็นว่า รัตนโกสินทร์ได้นำคติความเชื่อสืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยา ลวดลายหน้าบันรูปพระนารายณ์ทรงครุฑในสมัยอยุธยาตอนต้นนั้นนิยมรายละเอียดไปด้วยการสลักรูปบุคคลเต็มแผ่นไม้เช่นที่วัดหน้าพระเมรุ (ภาพที่ ๘๙)

ภาพที่ ๗๕ ฝายพระนารายณ์ทรงครุฑที่วัดหน้าพระเมรุราชล้อมไปด้วยภาพบุคคล

หลังจากนั้นได้พัฒนารูปแบบเป็นลายก้านขดและมีวิวัฒนาการสืบต่อมา ซึ่งในสมัยต่อมาได้มีการนิยมการประดับเป็นลายเครือเถาแบบฝรั่งเต็มแผ่น ในสมัยของพระนารายณ์มหาราช แต่ในขณะที่รูปแบบของหน้าบันแบบพระนารายณ์ทรงครุฑที่ราชล้อมด้วยลายก้านขด หรือกนกเปลวก็ได้มีวิวัฒนาการสืบต่อมา

สมัยรัตนโกสินทร์การทำหน้าบันรูปพระนารายณ์ทรงครุฑมีหลายประกอบด้านข้าง เนื่องจากมีความหมายเกี่ยวพันกับราชวงศ์จักรีเนื่องด้วยชื่อของราชวงศ์จักรีนี้คือจักรและตรีผสมกัน อาวุธทั้งสองชนิดนี้เป็นอาวุธของพระนารายณ์ การนิยมการแกะสลักหน้าบันเรื่องรามเกียรติ์บนหน้าบันนั้น ก็เนื่องด้วยรามเกียรติ์เป็นวรรณคดีเกิดพระเกียรติ์พระรามซึ่งเป็นปางหนึ่งของพระนารายณ์อันเป็นสัญลักษณ์ของราชวงศ์จักรีนั่นเอง^๕

^๕ น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], หน้าบัน : เอกลักษณะศิลปสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๓), ๒๑.

เปรียบเทียบหน้าบันของวัดบริเวณใกล้เคียง

วัดชลอ

วัดชลอเป็นวัดสมัยอยุธยาตอนปลาย หน้าบันของวัดชลอเป็นงานปูนปั้นลายเครือเถา ดอกไม้สัญลักษณ์มงคลตรงกลางมีการประดับเครื่องถ้วยแบบจีน ลักษณะนี้นิยมในสมัยอยุธยา ปลายในสมัยพระนารายณ์มหาราช ซึ่งนิยมการติดต่อกับต่างชาติจึงปรากฏอิทธิพลของศิลปะ ตะวันตก

ภาพที่ ๘๐ หน้าบันอุโบสถที่วัดชลอ

วัดเพลง

วัดเพลงเป็นวัดร้างตั้งอยู่ในบริเวณคลองอ้อมซึ่งเป็นสาขาของแม่น้ำเจ้าพระยา หน้าบันปูนปั้นของวัดเพลงเป็นลักษณะของอยุธยาตอนปลายช่วงต้น ลักษณะพิเศษของลายดังกล่าวคือ เส้นก้านลายใหญ่มาก ตัวลายมีกระหนกช่อดอกไม้

ภาพที่ ๘๑ หน้าบันอุโบสถวัดเพลง

ภาพที่ ๘๒ หน้าบันอุโบสถวัดปราสาท

วัดปราสาท

หน้าบันของวัดปราสาทเป็นหน้าบันไม้แกะสลักลายก้านขดล้อมรอบตรงกลางเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑซึ่งเป็นลักษณะศิลปะแบบไทยประเพณีอยุธยาตอนปลาย

เปรียบเทียบหน้าบันของวัดไถ่เลี้ยง

จะเห็นได้ว่าศิลปะหน้าบันของวัดโบราณบริเวณไถ่เลี้ยงวัดโพธิ์บางโอรสนั้นส่วนใหญ่เป็นศิลปะอยุธยาตอนปลาย แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของศิลปะที่มีการวิวัฒนาการของวัดแถบแม่น้ำเจ้าพระยา เขตบางกรวย โดยเฉพาะหน้าบันของวัดปราสาทซึ่งเป็นวัดสมัยอยุธยาตอนปลายนั้นมีลักษณะใกล้เคียงกับวัดโพธิ์บางโอรส กล่าวคือเป็นลักษณะก้านขดไทยประเพณีและมีพระนารายณ์ทรงครุฑอยู่ตรงกลางอีกทั้งลักษณะฝีมือช่างคล้ายคลึงกัน จึงมีความเป็นไปได้ว่าหน้าบันของวัดโพธิ์บางโอรสนั้นจะร่วมสมัยกับวัดปราสาท หรืออาจจะสร้างขึ้นภายหลังโดยฝีมือของช่างสกุลเดียวกันที่สืบทอดฝีมือต่อมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย

กำหนดอายุหน้าบันวัดโพธิ์บางโอรส

รูปแบบของหน้าบันวัดโพธิ์บางโอรสเป็นแบบไทยประเพณีซึ่งนิยมทำกันในยุคก่อนสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งรูปแบบของหน้าบันนี้ได้สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งรูปแบบนี้ได้พบในวัดสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น วัดคูสิดาราม (ภาพที่ ๘๓) วัดบางยี่ขัน (ภาพที่ ๘๔) เป็นต้น ในวัดสมัยรัตนโกสินทร์ ก็ได้พบหน้าบันที่มีรูปแบบใกล้เคียงกันนี้หลายแห่งเช่น หน้าบันวัดราชสิทธิวราราม (ภาพที่ ๘๕), วัดทองธรรมชาติ (ภาพที่ ๘๖), วัดคูหาสวรรค์ (ภาพที่ ๘๗) เป็นต้น ตัวอย่างที่สำคัญที่สุดอาจเปรียบเทียบกับหน้าบันอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งรูปแบบของวัดโพธิ์บางโอรสนี้มีความใกล้เคียงกับหน้าบันที่อยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมากกว่าซึ่งหน้าบันที่พบเหล่านี้ส่วนใหญ่จะอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ และเป็นลวดลายที่ปรากฏอยู่ในวัดที่มีความสำคัญ ดังนั้น หน้าบันของวัดโพธิ์บางโอรสน่าจะมีอายุร่วมสมัยกับหน้าบันดังกล่าว กล่าวคืออายุของหน้าบันวัดโพธิ์บางโอรสน่าจะอยู่ที่รัตนโกสินทร์ตอนต้นราวรัชกาลที่ ๑

ภาพที่ ๘๓ หน้าบันวัดคูสิตารามสมัยอยุธยาตอนปลาย

ภาพที่ ๘๔ หน้าบันรูปเทพพนมท่ามกลางลายกนกเถาวัลย์ข้างขึ้น
สมัยอยุธยาตอนปลาย

ภาพที่ ๘๕ หน้าบันรูปนารายณ์ทรงครุฑวัดราชสิทธิธารามสมัยรัชกาลที่ ๑

ภาพที่ ๘๖ หน้าบันวัดทองธรรมชาติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ภาพที่ ๘๗ หน้าบันวัดกุหาสวรรค์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ซุ้มเสมาและใบเสมา

การทำซุ้มเสมานั้นได้พบหลักฐานในสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่ส่วนใหญ่พบในกลุ่มวัดรอบนอกอยุธยา คือในเขตนนทบุรี ธนบุรี และเกาะรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่เป็นวัดที่ปรากฏหลักฐานมาแล้วว่ามีมาตั้งแต่สมัย อยุธยาตอนปลาย มีการใช้งานอย่างต่อเนื่องและมาบูรณะใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่นวัดช่องนนทรี เขตยานนาวา กรุงเทพฯ (รูปที่ ๘๘) เป็นต้น จึงใช้เป็นข้อสังเกตในขั้นต้นได้ว่าการสร้างซุ้มเสมานั้นเกิดขึ้นต่อเนื่องมาจากกลุ่มที่ทำเสมานั่งแท่น (รูปที่ ๘๙) ในสมัยอยุธยาตอนปลาย และกลุ่มนี้เองได้ให้อิทธิพลมายังรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงรัชกาลที่ ๑^๖

^๖ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑), ๑๐๐.

ภาพที่ ๘๘ ชุ่มเสมาวัดช่องนนทรี

ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑), ๑๐๒.

ภาพที่ ๘๙ เสมานั่งแท่นวัดสระบัวจังหวัด เพชรบุรี

ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑), ๑๐๑.

ภาพที่ ๕๐ ชุ่มเสมาทรงกุ่มที่วัดปราสาท จ. นนทบุรี
สมัยอยุธยาตอนปลาย

รูปแบบของชุ่มเสมาที่ทำขึ้นในระยะแรกคือ ชุ่มเสมาทรงกุ่ม (กุ่มข้าง) จะพบในกลุ่มวัดสมัยอยุธยาตอนปลายในเขตรอบนอก จนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ช่วงรัชกาลที่ ๑) โดยเป็นกลุ่มวัดที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น วัดปราสาทจังหวัดนนทบุรี (ภาพที่ ๕๐)

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีการพัฒนารูปแบบของชุ่มเสมา คือมีการสร้างชุ่มเสมารูปแบบใหม่ที่ไม่ใช่ทรงกุ่ม เรียกว่าทรงเรือน หรือ “ทรงคฤห” โดยมีการนำเอารูปแบบต่าง ๆ ของอาคารมาใช้เป็นชุ่มเสมาทั้งของไทย อิทธิพลศิลปะจีนและอิทธิพลศิลปะตะวันตก

กลุ่มของซุ้มเสมาของวัดที่ได้มีการสร้างหรือปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่๑อาจแบ่งได้เป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้^๑

กลุ่มที่ ๑ ซุ้มเสมาทรงกูป

เป็นงานที่สืบทอดมาจากอยุธยาตอนปลาย มีการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่๑ และมาบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีข้อสังเกตเกี่ยวกับพระอุโบสถของวัดในกลุ่มนี้ว่าเป็นแบบประเพณีนิยมที่สืบทอดมาจากอยุธยาเช่นเดียวกัน เช่นวัดคูสิดาราม (ภาพที่ ๕๑)

ภาพที่ ๕๑ วัดคูสิดาราม ธนบุรี จังหวัดกรุงเทพมหานคร

ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑), ๑๑๖.

กลุ่มที่ ๒ เสมานั่งแท่นแบบอยุธยาตอนปลาย

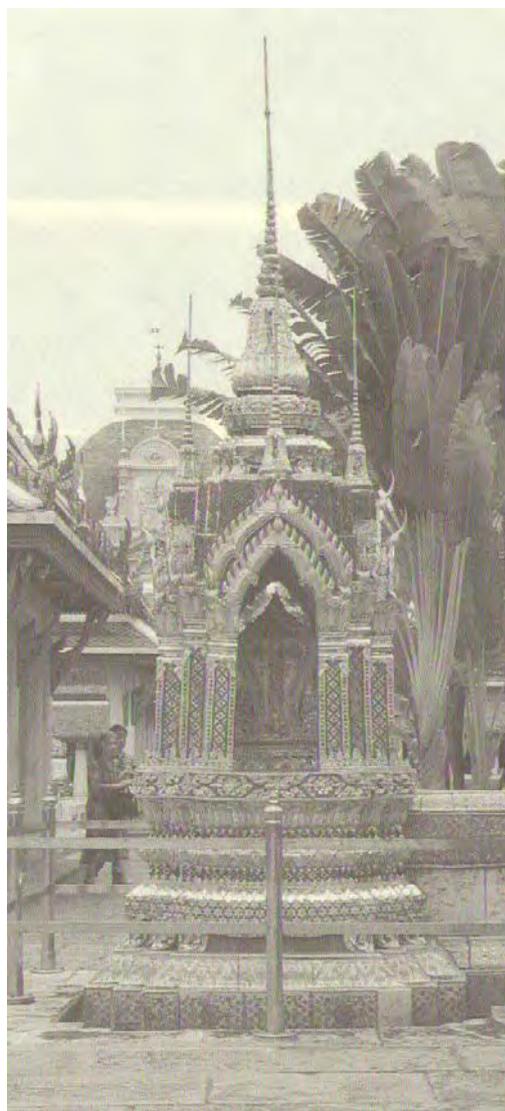
คือ ทำเป็นฐานสิงห์ยกสูง ๑ ฐานมีบัวทรงกลุ่มรองรับใบเสมา บางครั้งพบว่ามีร่องรอยของเสารองรับหลังคา แต่อาจเป็นเครื่องไม้ เช่นที่วัดสระบัว เพชรบุรี ลักษณะนี้พบอยู่โดยทั่วไปในสมัยอยุธยาตอนปลายซึ่งมีมาก่อนกลุ่มซุ้มเสมาทรงกูปส่วนวัดที่ทำเสมานั่งแท่นในรัชกาลที่ ๓ วัดในกลุ่มนี้อาจเป็นวัดในสมัยอยุธยาตอนปลายจึงมีการสร้างซุ้มเสมาเป็นการสร้างตามแบบของเก่า

---

^๑ กรมศิลปากร, ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ ๔ : วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : กรมฯ, ๒๕๒๕), ๑๔๕.

กลุ่มที่ ๓ ชุ่มเสมาทรงปราสาทยอด

ได้แก่ชุ่มเสมาที่มีเรือนธาตุไว้ใบเสมา มีหลังคาจัตุรมุข เหนือหลังคาเป็นทรงปราสาท ห้ายอด ได้แก่ชุ่มเสมาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ภาพที่ ๕๒) ซึ่งเป็นรูปแบบพิเศษ ที่มาของเสมานี้ น่าจะเป็นการสืบทอดมาจากชุ่มเสมาทรงกุ่ม เพียงแต่ทำตามแบบประเพณีนิยม การพบรูปแบบที่ต่อเติมหลังคาเป็นแบบปราสาทห้ายอดนี้พบเพียงที่วัดพระแก้วเท่านั้น น่าจะเป็นการบ่งบอกถึงความสำคัญของความเป็นวัดในพระบรมมหาราชวัง

ภาพที่ ๕๒ ชุ่มเสมาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑), ๑๐๖.

ภาพที่ ๕๑ ชุ่มเสมาวัดราชโอรสาราม

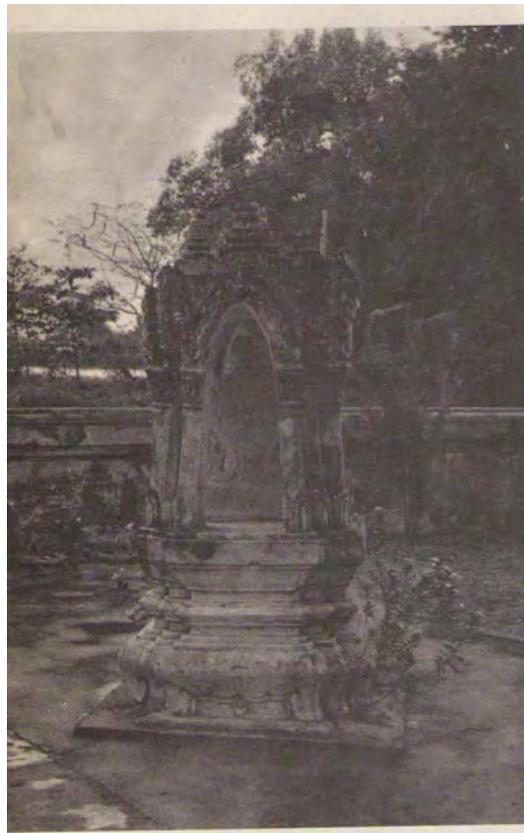
ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑), ๑๑๑.

กลุ่มที่ ๔ ชุ่มเสมาที่เป็นอาคารทรงเรือน หรือทรงคฤห์

เป็นอาคารหรือเรือนที่สร้างด้วยหินแกรนิตหรือหินชนวนมีฐานสูง เป็นฐานกึ่งฐานบัว
 คว่า-บัวหงายรองรับส่วนเรือนธาตุที่เจาะช่องทั้งสี่ด้านประดิษฐานใบเสมา ที่ส่วนตัวเรือนนี้จะมีการ
 ประดับตกแต่งลวดลายทั้งอย่างจีนและอย่างตะวันตก เช่นการเจาะร่องเสา ประดับใบไม้ฝรั่ง ช่อ
 อุ่น อย่างตะวันตกเป็นต้น ส่วนหลังคาจะแตกต่างกันอยู่บ้างเล็กน้อย โดยรวมแล้วจะเป็นทรงกรวย
 เหลี่ยมมีหัวเม็ดประดับที่ยอดหรือหัวมุม ประวัตินี้จะเป็นวัดที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑
 (ภาพที่ ๕๑)

ซุ้มเสมาของวัดโพธิ์บางโอ(ภาพที่ ๕๕)นี้เป็นซุ้มเสมาทรงกุ่มซึ่งเป็นลักษณะที่มีมาตั้งแต่อยุธยาตอนปลาย ในสมัยอยุธยาปลาย มีลักษณะพิเศษคือ บางวัดจะไม่มีซุ้มเสมา แต่จะเป็นการไว้เสมาแบบนั่งแท่น

แต่ในบางแห่งก็มีซุ้มแบบกุ่มซ้าง เช่นที่โบสถ์วัดสามเสน บางวัดทำเป็นซุ้มจตุรทิศ เช่นที่วัดพระยาญาติที่อำเภออัมพวาสมุทรสงคราม ทำเป็นซุ้มแบบวัดใหญ่จอมปราสาทที่จังหวัดสมุทรสงคราม (ภาพที่ ๕๔) และยังเป็นซุ้มแปลก ๆ แตกต่างกันไปที่วัดโพธิ์บางโอมีลักษณะเป็นซุ้มที่มีช่องแหวนออกเป็น๗ช่องก็มีลักษณะกับซุ้มเสมาดังกล่าว

ภาพที่ ๕๔ ซุ้มแบบวัดใหญ่จอมปราสาทที่สมุทรสงคราม

ที่มา : น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], ศิลปะบนใบเสมา (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ม.ป.ป.), ๒๖๖.

ภาพที่ ๕๕ ชุ่มเสมาวัดโพธิ์บางโอ

โบเสมา

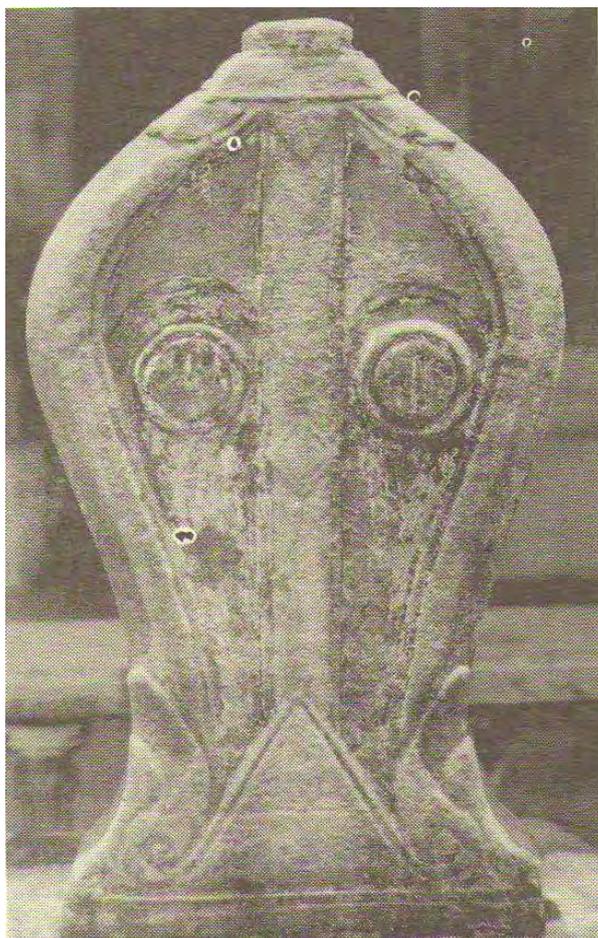
โบเสมาที่วัดโพธิ์บางโอนี้เป็นโบเสมาคู่ ทำจากหินทราย มียอดพระเกี้ยว หรือรัศมีเกล้าครอบด้านบน มีตัวหงายที่ด้านข้างของตัวเสมาเป็นหัวนาค ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม รูปร่างเพรียว ลักษณะของโบเสมาวัดโพธิ์บางโอนี้เป็น ศิลปะที่สืบมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายซึ่งได้รับความนิยมต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การประดับส่วนยอดของโบเสมานี้ในระยะแรกพบเป็นลักษณะคุ่มกลมแหลมเป็นหัวเม็ดทรงมณฑล ลักษณะคล้ายหัวเสาแบบไทยซึ่งนิยมในสมัยอยุธยาตอนปลาย^๕

การประดับรัศมีกล้านั้นมีหลักฐานว่ามีมาตั้งแต่สมัย อยุธยาตอนปลาย เช่นที่วัดสุทธาราม (ภาพที่ ๕๖)ซึ่งได้มีคำบันทึกไว้ในคำให้การชาวกรุงเก่า ที่ว่าสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ^๖ “ทรงพระราชทานทรัพย์สร้างอาราม ๒ อาราม พระราชทานนามว่าวัดละมุดหนึ่ง วัดครุฑาวาสหนึ่ง”^๗ ซึ่งลักษณะของเสมาดังกล่าวได้สืบต่อมา

^๕ กมล ฉายาวัฒน์, โบเสมาในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๒๐ = The Sema in central part of Thailand A.D. 1300-1500 (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๓), ๖๕.

^๖ กรมศิลปากร, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕), ๑๕๕.

ภาพที่ ๕๖ ไบเสมาที่วัดครุฑารามจุดเริ่มต้นของการประดับเกล้า?

จะเห็นว่าที่อกของเสมาของวัดครุฑารามจะมีวงกลมอยู่ทั้ง ๒ ด้านซึ่งไบเสมาในเวลาต่อมาลักษณะในส่วนนี้ได้หายไป ในขณะที่ ลายกนกข้างแผ่นเสมาได้คลี่คลายกลายเป็นเหงาหรือหัวนาคอย่างชัดเจน ในขณะที่ตัวไบเสมาก็คอดเพรียวขึ้น เช่นที่วัดท่า บางกรวย นนทบุรี หรือวัดอมรินทราราม ธนบุรี (ภาพที่ ๕๗) ซึ่งเป็นวัดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ไบเสมา กลุ่มดังกล่าวมีลักษณะใกล้เคียงกับไบเสมาวัดโพธิ์บางโอ

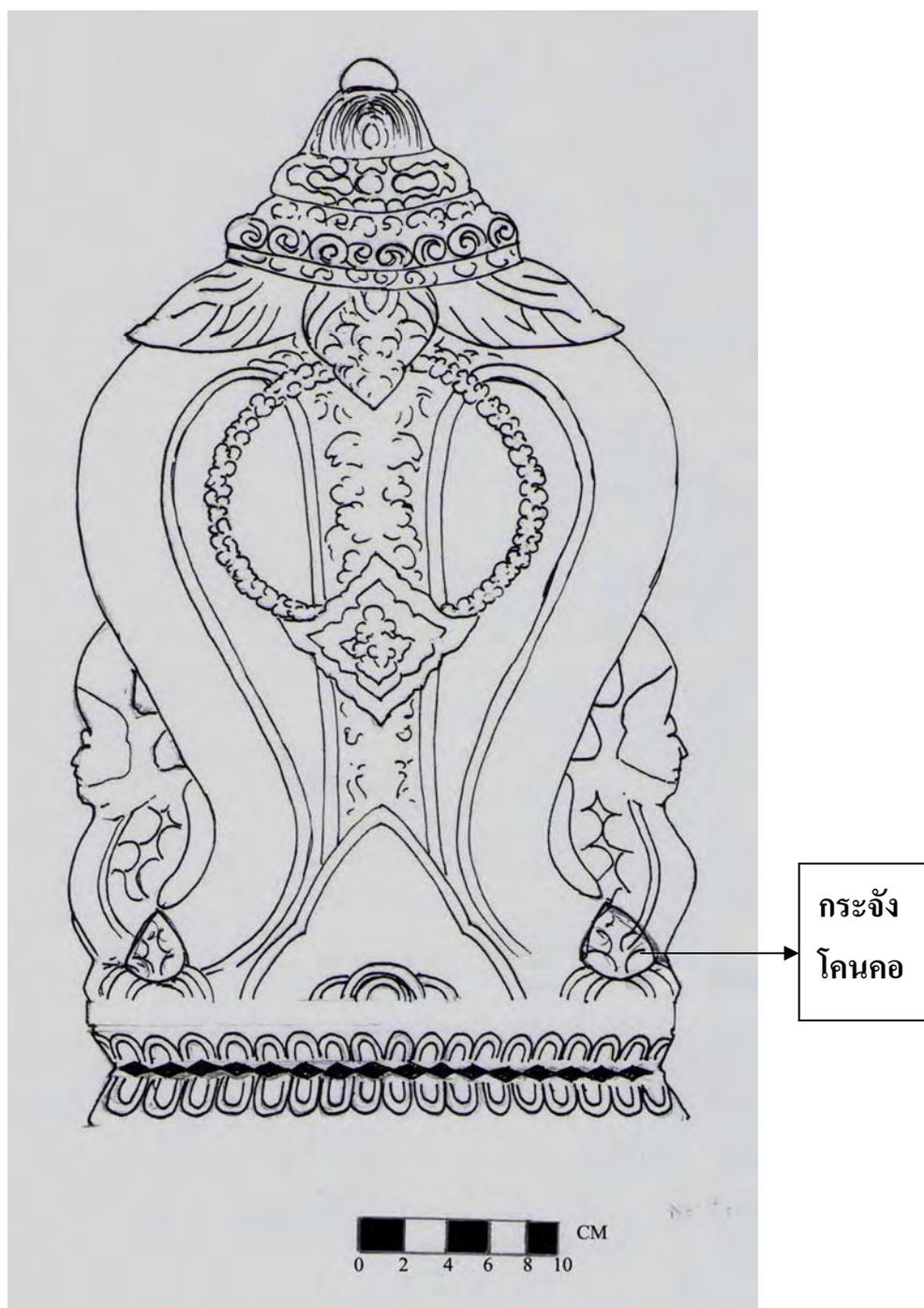

กระจังโคนคอ

ภาพที่ ๕๗ ใบเสมาที่วัดอมรินทรารามสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ
มีลักษณะคล้ายที่ วัดโพธิ์บางโอ

ใบเสมาที่วัดโพธิ์บางโอนี้ยังมีลักษณะบางประการ กล่าวคือ ตรงรอยต่อระหว่างกรอบที่
โคนของแผ่นเสมาและคอของตัวเสมานี้ จะมีกระจังสามเหลี่ยมวางขึ้นอยู่บนฐานของแผ่นเสมา
(ภาพที่ ๕๘) ซึ่งได้มีตั้งข้อสังเกตไว้ว่า อาจจะเป็นลักษณะที่เกิดขึ้นหรือนิยมในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าฯ^{๑๑} เพราะไม่เคยมีการพบลักษณะดังกล่าวที่หลักเสมา ของวัดในสมัยอยุธยา
มาก่อน

^{๑๑}พิทยา บุณนาค, หลักศิลาในศิลปะไทยสมัยอยุธยาช่วงหลังเสียกรุงครั้งแรกถึงครั้งหลัง
และกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๑), ๓๔๗.

ภาพที่ ๕๘ ภาพลายเส้นแสดงกระจิ่งโคนคอของโบสถ์วัดโพธิ์บางโอ

วัดชลอ

โบสถ์ของวัดชลอเป็นหินชนวน ส่วนด้านล่างสุดของโบสถ์เป็นฐานแบบฐานปัทม์ เนื้อที่ภายในโบสถ์มีเส้น ๒ เส้นแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ตั้งอยู่บนกระจงที่มีลายพรรณไม้ประดับ ด้านบนของเส้นดังกล่าวมีการประดับกระจงรูปขนมเปียกปูน ด้านข้างของลำตัวโบสถ์มีตัวหงาย โดยตัวหงายนี้ยังไม่ได้มีการประดับ ลำตัวของตัวโบสถ์มาก่อนข้างจะโค้งและคอด โบสถ์นี้เป็นลักษณะศิลปะแบบอยุธยาตอนปลายสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ กล่าวคือ ลำตัวของโบสถ์นี้ค่อนข้างโค้ง และเริ่มคอดสร้างจากหินชนวน ปรางค์ตัวหงายที่ยังไม่มีการตกแต่ง และยังไม่มีการตกแต่งรัดเกล้าหรือจุกที่ส่วนบน

โดยลักษณะดังกล่าวเป็นการผสมผสานทางรูปแบบระหว่างศิลปะอยุธยาแบบเขมรเข้ามา รวมกับลักษณะของช่างท้องถิ่นจึงเกิดเป็นลักษณะเฉพาะตัวขึ้น

ภาพที่ ๕๕ โบสถ์วัดชลอศิลปะอยุธยาตอนปลาย

วัดปราสาท

โบสถ์ของวัดปราสาท สร้างจากหินชนวนที่ส่วนคอค่อนข้างเว้า มองเห็นส่วนบ่าได้อย่างชัดเจน มีเส้นโค้งแบ่งโบสถ์เป็น ๒ ส่วนคล้ายอกไก่ เป็นศิลปะอยุธยาตอนปลาย ลักษณะที่เด่นชัดที่แยกจากยุคผ่าน ๆ มาคือ กรอบที่ทำรอบส่วนทั้งสองโบสถ์ในโบสถ์ได้เปลี่ยนไปเป็นกรอบล้อมรอบโบสถ์ ซึ่งแยกเป็นอิสระส่วนละส่วนกับเส้นตั้งที่ถูกรัดทาบทั้งส่วนบนและส่วนล่าง ส่วนล่างลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมปิดทับเส้นตั้งและทรงสามเหลี่ยมขนมเปียกปูนที่กึ่งกลางก็มีลักษณะปิดทับเส้นตั้งด้วย^{๑๑}

ภาพที่ ๑๐๐ โบสถ์วัดปราสาทสมัยอยุธยาตอนปลาย

^{๑๑} กมล ฉายาวัดนะ, โบสถ์ในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๒๐ = The Sema in central part of Thailand A.D. 1300-1500, ๓๑

วัดสักใหญ่

โบสถ์ของวัดสักใหญ่ทำจากหินทรายแดง รูปทรงมีความเว้าที่ส่วนค่อน้อย จึงมีเนื้อที่ของบ่อน้อย ทำให้เส้นขอบด้านข้างมีความโค้งน้อยไปด้วย โบสถ์มีเส้น ๒ เส้นแบ่งเป็น ๒ ส่วน มีการสลักลวดลายประดับภายในเนื้อที่สามเหลี่ยมซึ่งอยู่ด้านล่างและในเนื้อที่สี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนด้านบน ไม่ปรากฏการประดับลวดลายตรงกลางลำตัวเสมา ลักษณะเสมาแบบนี้เป็นโบสถ์ที่พบในสมัยอยุธยาตอนต้น และ อาจทำติดต่อกันมาถึงอย่างน้อยใน พ.ศ. ๒๐๕๓^{๑๒}

ภาพที่ ๑๐๑ โบสถ์วัดสักใหญ่สมัยอยุธยาตอนต้น

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๕๔.

จะเห็นได้ว่าไบเสมาที่พบในโบราณสถานต่าง ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกับวัดโพธิ์บางโอรันส่วนใหญ่จะมีลักษณะศิลปะเป็นอยุธยาตอนต้นถึงตอนปลายซึ่งเป็นรูปแบบที่เก่าแก่กว่าวัดโพธิ์บางโอ

กำหนดอายุไบเสมาวัดโพธิ์บางโอ

ตัวไบเสมาปัจจุบันของวัดโพธิ์บางโอรันเมื่อพิจารณาจากรูปแบบศิลปะแล้วผู้ศึกษาลัทธิฐานอายุว่าน่าจะอยู่ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯรูปแบบไบเสมาของวัดโพธิ์บางโอรันใกล้เคียงกับไบเสมาที่สร้างในสมัยรัชการที่ ๑ ซึ่งพบในเขตกรุงเทพมหานครและธนบุรี เมื่อพิจารณาจากรูปแบบของไบเสมาที่พบในบริเวณใกล้เคียงจะพบว่าเป็นรูปแบบคนละกลุ่มกับไบเสมาวัดโพธิ์บางโอ ไบเสมาปัจจุบันของวัดโพธิ์บางโอรันน่าจะร่วมสมัยกับตัวอุโบสถมาแต่ดั้งเดิมแต่ก็มีความเป็นไปได้ที่จะถูกเปลี่ยนแปลงในการบูรณะครั้งก่อน ๆ การบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากวัดโพธิ์บางโอรันจะเป็นวัดที่มีความสำคัญและได้รับการบูรณะอย่างต่อเนื่อง

สมัยที่ ๒ ช่วงเวลาหลังการบูรณะโดยกรมหลวงเสนีบริรักษ์มาปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓

หลังจากการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ วัดโพธิ์บางโอได้มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเปลี่ยนไปเป็นอย่างมาก แต่ก็มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมบางประการ ซึ่งเชื่อว่าจะได้รับการบูรณะในครั้งนี้นี้ แต่ซ่อมแซมตามแบบของเดิมเช่น เจดีย์มุมที่กำแพงอุโบสถทั้ง ๔ ด้าน

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมที่สันนิษฐานว่าเกิดจากการบูรณะในครั้งนี้ได้แก่

บัวหัวเสา

บัวหัวเสาของวัดโพธิ์บางโอรันมีลักษณะตัวส่วนปลายเล็กน้อย ซึ่งเป็นลักษณะของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ภาพที่ ๑๐๒) มีชื่อเรียกว่าบัวแวง^{๑๑} ลักษณะของบัวแวงที่ทำเป็นกลีบบัวยาวแบบนี้เรียกว่าบัวแบบคล้ายใบดาบ มีวิวัฒนาการมาจากบัวหัวเสาในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศลงมา ถ้าเป็นสมัยก่อนหน้านั้น เช่นในสมัยพระเจ้า

^{๑๑} สุริยา รัตนกุล ... [และคนอื่น ๆ], พระอารามหลวงในกรุงเทพฯ (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐), ๓๓.

ปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ กลีบบัวจะเป็นแบบใบสามเหลี่ยมคล้ายใบหอก แต่ถ้าเป็นสมัยอยุธยาตอนต้นไปจนถึงสมัยสุโขทัยจะเป็นกลีบบัวแบบธรรมชาติ เรียกบัวทรงกลุ่ม หรือบัวโถ

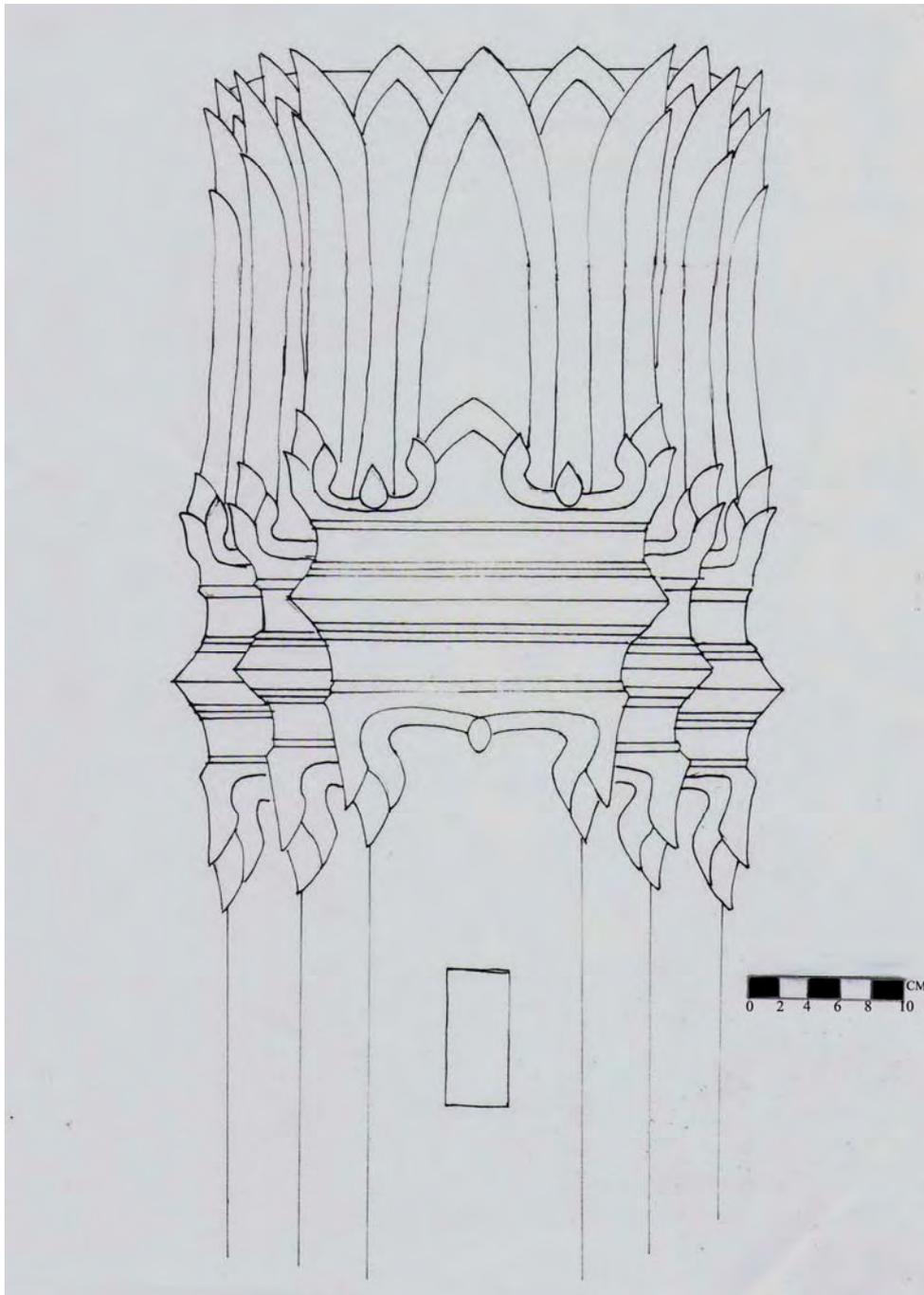
ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแม้ว่าจะสืบทอดรูปแบบมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายแต่มีส่วนที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนคือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นส่วนปลายของกลีบบัวจะควัดพลิว ตัวอย่างที่สำคัญคืออุโบสถวัดพระแก้ว (ภาพที่ ๑๐๔) เป็นต้น ในขณะที่สมัยอยุธยาจะไม่ควัดปลาย (ภาพที่ ๑๐๕)

การประดับบัวหัวเสาและคันทวยนี้พบเฉพาะงานสถาปัตยกรรมแบบประเพณีที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยาเท่านั้น ส่วนในงานสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่เป็นแบบพระราชนิยมหรือกลุ่มที่มีการผสมผสานรูปแบบที่เป็นแบบพระราชนิยมแต่ใช้โครงสร้างหลังคาแบบรัชกาลที่ ๓ เช่นการใช้เสาที่เป็นแท่งสี่เหลี่ยมกลุ่มนี้จะไม่พบทั้งการประดับเสาและคันทวยแล้ว

เสาพาไลที่วัดโพธิ์บางโหนดินนิษฐานว่าจะเป็นของเดิมที่มีการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยคงรูปแบบเดิมไว้เป็นลักษณะที่ควัดปลายซึ่งเป็นลักษณะของรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ได้

ภาพที่ ๑๐๒ บัวหัวเสาวัดโพธิ์บางโหนดินนิ

ภาพที่ ๑๐๓ ถายเส้นแสดงบัวหัวเสาที่วัดโพธิ์บางโอ

ภาพที่ ๑๐๔ บัวหัวเสาที่พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดารามสมัยรัชกาลที่ ๑
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ,
๒๕๔๘), ๕๑.

ภาพที่ ๑๐๕ บัวหัวเสาวัดปราสาท สมัยอยุธยาตอนปลาย

เจดีย์ทรงเครื่องประจำมุม

เจดีย์ทรงเครื่องจัดอยู่ในกลุ่มเจดีย์เพิ่มมุมประเภททรงเครื่องสันนิษฐานว่าเริ่มปรากฏในสมัยอยุธยาตอนกลางและยังมีการสร้างอย่างมากในสมัยอยุธยาตอนปลาย^{๑๔} และได้สืบมายังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ในรัชกาลที่ ๑-๓)

เจดีย์ทรงเครื่องถือเป็นรูปแบบเฉพาะอย่างหนึ่งของเจดีย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และสามารถกำหนดแน่ชัดได้ว่านิยมในรัชกาลที่ ๑-๓ เท่านั้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเจดีย์รูปแบบนี้เป็นที่นิยมสร้างในช่วงรัชกาลที่ ๑-๓ และเป็นรูปแบบที่ใกล้เคียงกันอย่างมาก ทำให้บางครั้งไม่

---

^{๑๔} สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๔), ๑๐๘.

สามารถแยกแยะได้อย่างชัดเจนว่าเป็นงานที่สร้างขึ้นในสมัยใดแน่ ต้องตรวจสอบจากประวัติการก่อสร้างและการบูรณสังขรณ์เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่าเมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ ก็ไม่มีการสร้างเจดีย์รูปแบบนี้แล้ว แต่กลับไปใช้เจดีย์ทรงระฆังแบบสมัยอยุธยาตอนต้นแทน จึงอาจกล่าวได้ว่าเจดีย์ทรงเครื่องเป็นเจดีย์รูปแบบหนึ่งที่เป็นพระราชานิยมในสมัยรัชกาลที่ ๑๓ ควบคู่กับเจดีย์ทรงปราสาทที่นิยมสร้างขึ้นพร้อม ๆ กัน

ที่มุมทั้งสี่ของกำแพงแก้วอุโบสถวัดโพธิ์บางโอจะมีเจดีย์ทรงเครื่องตั้งอยู่ในฐานะเจดีย์บริวาร (ภาพที่ ๑๐๖)

ภาพที่ ๑๐๖ เจดีย์มุมที่อุโบสถวัดโพธิ์บางโอ

ซึ่งส่วนใหญ่วัดที่สร้างหรือปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๑ มักจะใช้เจดีย์ทรงปราสาทเป็นเจดีย์ประจำมุม ส่วนในกลุ่มที่ใช้เจดีย์ทรงเครื่องมาเป็นเจดีย์ประจำมุมนี้มักจะพบในวัดที่เชื่อว่ามียาก่อนในสมัยอยุธยาตอนปลายหรือรัตนโกสินทร์ตอนต้น^{๑๕} และมีการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๑ เช่น วัดดาวดึงษาราม วัดใหม่เทพนิมิต (ภาพที่ ๑๐๗) วัดทองธรรมชาติฯ (ภาพที่ ๑๐๘) แต่มีอยู่บางวัดที่มีการผสมกันระหว่างเจดีย์ทรงปราสาทและเจดีย์ทรงเครื่องในคติการสร้างแบบนี้คงมีที่มาจากการสร้างเจดีย์บริวารประจำมุมทั้ง ๔ ที่ในสมัยหนึ่งโดยเฉพาะในสมัยอยุธยาตอนต้นที่นิยมปราสาทเป็นประธานอันแสดงถึงสัญลักษณ์ของจักรวาลหรือเขาพระสุเมรุ อันเป็นคติที่สืบทอดมาจากวัฒนธรรมเขมร แต่มาปรับใช้ในวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาในเรื่องคติเกี่ยวกับภูมิจักรวาล เช่น ที่พระปราสาท วัดอรุณราชวรารามฯ เจดีย์บริวารอาจเหมือนเขาตัดครบภักษ์ล้อมรอบแกนจักรวาล เป็นต้น

เชื่อว่าแนวความคิดดังกล่าวได้ปรับเปลี่ยนมาใช้เจดีย์บริวารประจำมุมของอาคาร พระอุโบสถหรือพระวิหาร น่าจะเป็นคติเดียวกัน เพราะในภายหลังเมื่อไม่นิยมสร้างเจดีย์เป็นประธาน แต่ใช้พระอุโบสถหรือวิหารเป็นประธานของวัดแทน ก็หมายถึงพระวิหารและพระอุโบสถนั้นได้กลายเป็นตัวแทนของจักรวาลหรือสวรรค์แล้ว

ดังนั้นการใช้เจดีย์ทรงเครื่องมาเป็นเจดีย์ประจำมุมที่วัดโพธิ์บางโหนดนั้นอาจทำให้สันนิษฐานได้ว่าเป็นเจดีย์ที่มีรูปแบบมาจากของเดิมก่อนการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๑ เนื่องจากพบว่าในตัวเจดีย์มุมนั้นมีการสร้างทับของเดิมซึ่งเป็นเจดีย์ทรงเครื่องเหมือนกันแต่ได้ทำการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๑ นี้เอง

---

^{๑๕} สุริยา รัตนกุล ... [และคนอื่น ๆ], พระอารามหลวงในกรุงเทพฯ (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐), ๔๘.

ภาพที่ ๑๐๑ เจดีย์มูมที่วัดใหม่เทพนิมิตสมัยอยุธยาตอนปลาย

ภาพที่ ๑๐๒ เจดีย์มูมที่วัดทองธรรมชาติสมัยต้นรัตนโกสินทร์

ภาพจิตรกรรม

การวางภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ แตกต่างไปจากแบบเดิม ซึ่งนิยมกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ คือ เขียนภาพพุทธประวัติตอนมารผจญไว้ด้านหน้าพระประธาน เขียนภาพไตรภูมิไว้ด้านหลังพระประธาน ด้านข้างเขียนภาพเทพชุมนุม และผนังระหว่างช่องหน้าต่างเขียนภาพพุทธประวัติหรือทศชาติชาดก^{๑๖} กลับเขียนภาพพุทธประวัติตอนเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ไว้ด้านหน้าพระประธาน เขียนภาพพระอุปคุตต์ กับพิธีอภิเษกสมรสพุทธบิดามารดาไว้ด้านหลังพระประธาน เขียนภาพเกี่ยวกับเรื่องชุกฉัตร์ ๑๑ และวิปัสสนาญาณ ๘ ไว้ระหว่างช่องหน้าต่าง เขียนภาพดอกไม้ร่วงไว้เหนือขอบประตูหน้าต่าง และเขียนภาพการต่อสู้ของวิทยากรกับอสูรไว้ส่วนบนสุดของผนัง ซึ่งการวางภาพจิตรกรรมฝาผนังของที่นี่แตกต่างไปจากคติแบบเดิมอย่างสิ้นเชิง ซึ่งลักษณะดังกล่าวมาเริ่มปรากฏสมัยรัชกาลที่ ๑

เรื่องที่น่ามาเขียนเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดโพธิ์บางโอมี ๑ เรื่อง คือ พุทธประวัติ ชุกฉัตร์ และวิปัสสนาญาณ โดยเรื่องชุกฉัตร์ และวิปัสสนาญาณนั้น เนื้อความตรงกับในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งเป็นคัมภีร์อรรถกถาขยายความในพระไตรปิฎก อันอธิบายได้ละเอียดและตรงตามหลัก มักจะนำคัมภีร์นี้มาใช้ในการสอบผู้ปฏิบัติกรรมฐานอยู่เสมอ^{๑๗} อีกทั้งคัมภีร์นี้คงจะแปลเป็นภาษาไทยในสมัยรัชกาลที่ ๑ เนื่องจากในสมัยนั้นได้มีการปฏิรูปพุทธศาสนา โดยการนำของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ หรือรัชกาลที่ ๔ ขณะที่ยังทรงผนวชอยู่ในส่วนของพุทธประวัติทั้ง ๑ ตอนนั้น คงจะนำมาจากคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาของสมเด็จพระปฐมสมเด็จเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส^{๑๘} ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ได้ทรงอาราธนาให้กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส รจนาคัมภีร์นี้ขึ้น เรื่องราวที่น่ามาเขียนจึงเป็นตัวกำหนดอายุว่า ไม่น่าจะเก่าไปกว่าสมัยรัชกาลที่ ๑

^{๑๖} ผดุง ศิริรัตน์, จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : คณะศิลปกรรมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๕), ๒๕

^{๑๗} พระมหาพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิ ญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน (กรุงเทพฯ : หจก. ศิวพร, ๒๕๒๕), ๑.

^{๑๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐).

ลักษณะทางศิลปะที่ปรากฏอยู่บนภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ มีลักษณะเป็นศิลปะในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยการใช้สีจะใช้สีหลายสีที่เรียกว่า พหุรงค์ วรรณะของสีจะออกไปทางวรรณะเย็น เพราะมีปริมาณสีเขียวและสีน้ำเงินมากที่สุด (ภาพที่ ๑๐๕-๑๑๐) ต่างกับศิลปะอยุธยาที่นิยมวรรณะอุ่น ซึ่งมีปริมาณสีแดงและสีชมพูหม่นมาก (ภาพที่ ๑๑๑-๑๑๒) เช่นที่วัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบุรี

ในส่วนของพื้นหลังของภาพใช้สีมืด และตัวของภาพใช้สีสว่าง อันเป็นลักษณะทั่วไปของจิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ช่วงรัชกาลที่ ๑-๓ เปรียบเทียบได้กับที่วัดสุวรรณาราม กรุงเทพฯ (ภาพที่ ๑๑๕-๑๑๖) วัดปราสาท วัดกัลยาณมิตร เป็นต้นซึ่งต่างกับจิตรกรรมในสมัยต่อมาที่มักจะใช้สีที่ให้อารมณ์อากาศสดชื่น ๆ ทึม ๆ (ภาพที่ ๑๑๗) และมีปริมาณสีครามกับสีเทามาก อีกทั้งภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดโพธิ์บางโอยังมีอิทธิพลจีนปรากฏอยู่ด้วย ทั้งการจัดวางองค์ประกอบที่เน้นธรรมชาติ การวาดภูเขา ภาพคนและสถาปัตยกรรมเริ่มมีสัดส่วนสมจริงมากขึ้น แต่ก็ยังไม่ใช่ภาพเหมือนจริงดังที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ ๔

ภาพที่ ๑๐๕ ภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดโพธิ์บางโอ
ตอน มุญจितุกัมมตาญาณจากเรื่องวิปัสสนาญาณ ๕

ภาพที่ ๑๑๐ ภาพจิตรกรรมที่อุโบสถวัดโพธิ์บางโอ
ตอนหนี ปิณจันร้ออยู่ในเรื่องวิปัสสนาญาณ

จะเห็นได้ว่าทั้ง ๒ ภาพใช้สีวรรณะเย็น และ ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบที่เป็น
ธรรมชาติเช่น แม่น้ำ ภูเขา

ภาพที่ ๑๑๑ จิตรกรรมที่วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี
ศิลปะอยุธยาตอนปลาย

ภาพที่ ๑๑๒ จิตรกรรมที่วัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี ศิลปะอยุธยาตอนปลาย

สีที่นิยมใช้เป็นสีวรรณะอ่อน ซึ่งมีปริมาณสีแดงและสีชมพูหม่นมาก

ภาพที่ ๑๑๓ จิตรกรรมที่วัดช่องนนทรี จังหวัดกรุงเทพฯ ศิลปะอยุธยาตอนปลาย

ภาพที่ ๑๑๔ จิตรกรรมที่วัดใหม่ประชุมพล ศิลปะอยุธยาตอนปลาย

สีที่นิยมใช้เป็นสีวรรณะอุ่น ซึ่งมีปริมาณสีแดงและสีชมพูหม่นมาก

ภาพที่ ๑๑๕ จิตรกรรมที่วัดสุวรรณาราม กรุงเทพฯ

ภาพที่ ๑๑๖ จิตรกรรมที่วัดสุวรรณาราม กรุงเทพฯ

พื้นหลังของภาพใช้สีมืด และตัวของภาพใช้สีสว่างเป็นลักษณะที่นิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ต้น รัชกาลที่ ๑-๓

ภาพที่ ๑๑๗ จิตรกรรมที่วัดบวรนิเวศน์ฯ สมัยรัชกาลที่ ๔

บรรยากาศของภาพจะมีลักษณะสลับ มีปริมาณสีครามกับสีเทามาก และภาพของบุคคลจะสมจริงมากขึ้น

พระประธานของอุโบสถ

มีลักษณะกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะของรัชกาลที่ ๓ กล่าวคือ พระวรกายเพรียวบาง พระพักตร์ค่อนข้างกลมกึ่งรูปไข่ ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลว พระขนงโค้ง เส้นขอบเปลือกพระเนตรและพระขนงป้ายเป็นแผ่นเช่นเดียวกับพระพุทธรูปอยุธยาตอนปลาย พระเนตรเปิดและมองตรง พระนาสิกค่อนข้างเล็กและโค้ง พระโอษฐ์เล็ก ทรงยิ้มสรวลเล็กน้อย เส้นพระโอษฐ์โค้งเล็กน้อยเกือบเป็นเส้นตรงแตกต่างจากพระโอษฐ์พระพุทธรูปอยุธยาหรือสุโขทัยที่นิยมทำโค้งเป็นคลื่น และในสมัยอยุธยาตอนปลายจะนิยมทำเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่(ภาพที่๑๒๐) ถ้าไม่ใช่พระพุทธรูปทรงเครื่องก็จะมีพระวรกายท้วมและพระพักตร์อัมเช่นที่อุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม

ลักษณะพระโอษฐ์เล็กและยิ้มเพียงเล็กน้อยนี้เองที่กล่าวกันว่าทำให้มีพระพักตร์ที่เรียกว่า “อย่างหุ่น” คือมีลักษณะคล้ายกับหุ่นละครอันเป็นลักษณะของพระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ ๓ ลักษณะนี้พบได้ในพระพุทธรูปในวัดที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓ เช่นพระประธานอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ (ภาพที่๑๒๒) พระประธานอุโบสถวัดราชโอรสาราม (ภาพที่๑๒๑) พระประธานในอุโบสถวัดอรุณฯ(ภาพที่๑๒๓) เป็นต้น ความจริงรูปแบบศิลปะนี้เป็นงานที่สืบมาจากรัชกาลที่ ๑ และ ๒ซึ่งมีการสร้างพระพุทธรูปน้อยมากเนื่องจากเป็นช่วงสร้างบ้านแปลงเมืองส่วนมากเป็นการอัญเชิญพระพุทธรูปจากเมืองอื่น^{๑๕} จึงมาปรากฏเด่นชัดในรัชกาลที่ ๓ นี้เอง อย่างไรก็ตามพระพุทธรูปประธานในอุโบสถวัดโพธิ์บางโหนดนี้อาจมีการบูรณะซ่อมแซมทำให้ลักษณะมีการเปลี่ยนแปลงได้

ภาพที่ ๑๑๘ พระประธานอุโบสถวัดโพธิ์บางโหนด

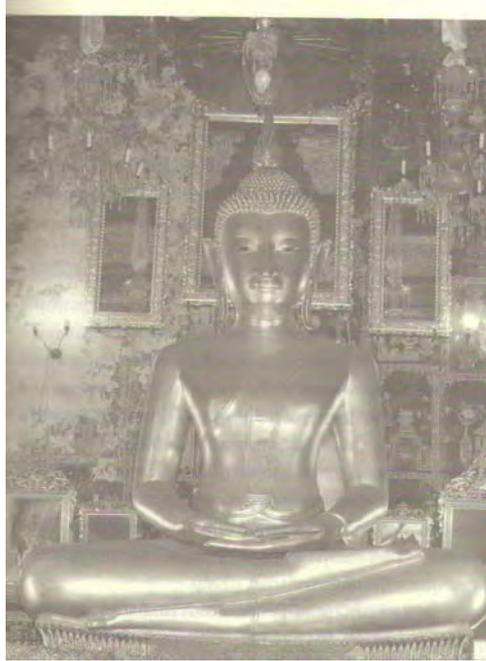
^{๑๕} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑), ๒๓๓.

ภาพที่ ๑๑๘ พระประธานอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ

ภาพที่ ๑๒๐ พระประธานทรงเครื่องวัดหน้าพระเมรุ
เป็นรูปแบบที่นิยมสมัยอยุธยาตอนปลาย

ภาพที่ ๑๒๑ พระประธานวัดราชโอรสารามสมัยรัชกาลที่ ๓

ภาพที่ ๑๒๒ พระประธานอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ
สมัยรัชกาลที่ ๓ มีลักษณะหน้าแบบอย่างหุ่น

ภาพที่ ๑๒๓ พระประธานอุโบสถวัดอรุณฯ สมัยรัชกาลที่ ๓
มีลักษณะหน้าแบบอย่างหุ่น

ซึ่งหลังจากการบูรณะครั้งใหญ่นี้ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของวัดโพธิ์บางโอ๊กก็เป็น
รูปแบบดังที่ได้อนุรักษ์ต่อมาจนถึงปัจจุบัน

สมัยที่ ๓ สมัยหลังจากการบูรณะโดยกรมศิลปากรในพ.ศ.๒๕๒๒

วัดโพธิ์บางโอที่ได้รับการบูรณะในครั้งนี้อาจไม่ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นเพียงการอนุรักษ์ซ่อมแซมและปูพื้นใหม่เท่านั้น

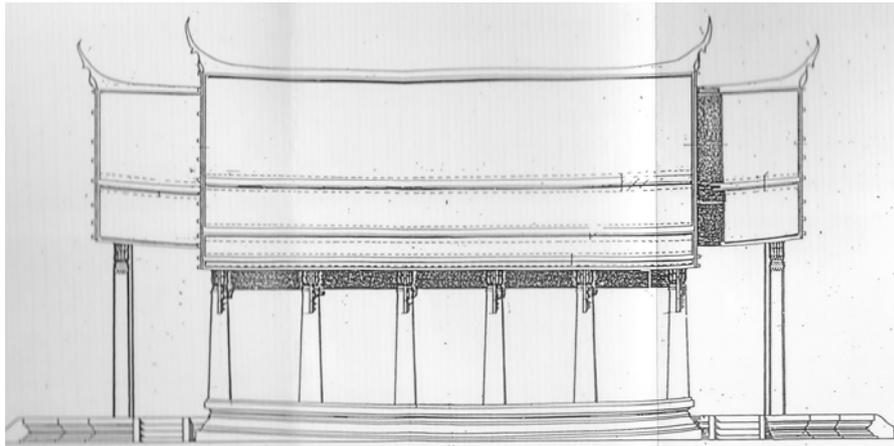
การกำหนดอายุวัดโพธิ์บางโอ

เมื่อพิจารณาถึงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมโดยรวมของวัดโพธิ์บางโอแล้วจะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะสถาปัตยกรรมซึ่งได้มาจากแบบประเพณีนิยมที่สืบต่อมาจากรูปแบบจากอยุธยาตอนปลายหรือรัตนโกสินทร์ตอนต้นปรากฏหลายประการเช่น การประดับเจดีย์ทรงเครื่องที่บริเวณมุมทั้งสี่ของกำแพงแก้วซึ่งเป็นลักษณะที่สืบมาจากสมัยอยุธยาตอนต้นที่ใช้อุโบสถเป็นประธานวัดที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓ จะนิยมสร้างเจดีย์ประจำมุมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทหรือเก๋งจีนมากกว่าหรือหน้าบันที่เป็นแบบไทยประเพณีประดับเครื่องลายทองเป็นต้น แต่ก็มีลักษณะที่ผ่านการบูรณะซ่อมแซมที่เป็นเป็นศิลปะพระราชานิยมแบบรัชกาลที่ ๓ เช่นการมีเสาศาพาไลและมีระเบียงล้อมรอบตัวอุโบสถมีการประดับลายกระเบื้องจีนสีเขียวที่ตัวระเบียง รวมไปถึงการประดับตัวอับเฉาที่ทำมาจากจีนด้วย อาจสรุปได้ว่าวัดโพธิ์บางโอนี้มีลักษณะผสมระหว่างแบบประเพณีนิยมและแบบพระราชานิยมรัชกาลที่ ๓ แต่ไม่ได้เป็นแบบผสมอย่างเต็มรูปแบบสังเกตได้จากเสาศาพาไลซึ่งยังเป็นเสาแบบขอมและมียาวหัวเสา ซึ่งวัดแบบผสมที่ได้รับการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ ๓ มักจะใช้เสาศาพาไลแบบทึบที่แข็งแรงไม่มีการประดับบัวหัวเสาหรือคันทวยแต่อย่างใด อาจเป็นเพราะวัดโพธิ์บางโอนี้เป็นวัดที่อยู่นอกพระราชธานีและไม่ได้เป็นวัดที่ได้รับการดูแลโดยตรงจากพระมหากษัตริย์รูปแบบที่เป็นพระราชานิยมจึงไม่ได้เข้ามาถึงเต็มที่ กอปรกับความคุ้นเคยของช่างที่อาจคุ้นเคยกับการศิลปะแบบประเพณีนิยมมากกว่าจึงได้ทำรูปแบบ ดังนี้

จะเห็นได้ว่ารูปแบบของวัดสมัยอยุธยาในบริเวณใกล้เคียงที่ได้นำมาเปรียบเทียบนั้น ส่วนใหญ่จะมีลักษณะศิลปะที่เก่าแก่กว่าวัดโพธิ์บางโอ เช่น เมื่อพิจารณาจากใบเสมา หน้าบันหรือลักษณะของอุโบสถซึ่งนิยมทำเป็นอาคารทึบมีขนาดไม่ใหญ่และมักจะมีห้องสำเภาเรือที่ฐานอุโบสถที่เป็นรูปแบบที่นิยมในสมัยอยุธยาแบบนอกราชธานี (ภาพที่ ๑๒๕-๑๒๖) อย่างชัดเจนในขณะที่วัดโพธิ์บางโอเมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่ปรากฏชัดเจนในปัจจุบันน่าจะมียุอยู่ในราวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

อย่างไรก็ดีวัดโพธิ์บางโอนี้ก็ยังมีลักษณะร่วมบางประการที่ทำให้เชื่อได้ว่าวัดโพธิ์บางโอยังถือเป็นวัดในกลุ่มดังกล่าว คือ ผังบริเวณซึ่งเป็นผังแบบไทยประเพณีสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งใช้อุโบสถเป็นประธานวัด และหน้าบันของวัดโพธิ์บางโอซึ่งเป็นแบบงานไม้ไทยประเพณีซึ่งสืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายและมีลักษณะใกล้เคียงกับวัดปราสาท ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าจะเป็นช่างสกุลเดียวกันหรือสืบเนื่องกัน

ภาพที่ ๑๒๕ ภาพลายเส้นด้านข้างอุโบสถของวัดปราสาท

จะเห็นได้ว่าเป็นอาคารทึบและมีฐานโค้งสำเภา อันเป็นลักษณะนิยมของวัดสมัยอยุธยาตอนปลายในย่านบางกรวย

ภาพที่ ๑๒๖ อุโบสถวัดชลอสมัยอยุธยาปลายมีฐาน โค้งเป็นสำเภารือ

สรุปกำหนดอายุวัดโพธิ์บางโอ

เมื่อนำข้อมูลทางสถาปัตยกรรม, เอกสาร มาประกอบกับข้อมูลการขุดค้นสามารถแบ่งอายุของวัดโพธิ์บางโอนี้ได้เป็น ๓ ช่วงเวลา

ช่วงเวลาที่ ๑ ช่วงเวลาก่อนการบูรณะ โดยกรมหลวงเสนีบริรักษ์มาปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่หลงเหลืออยู่ที่อาจกล่าวได้ว่าวัดโพธิ์บางโอนี้น่าจะถูกสร้างขึ้นหรือมีการบูรณะครั้งใหญ่ขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในส่วนของแผนผังนั้นเป็นลักษณะแผนผังที่สืบมาจากอยุธยาตอนปลายแต่แผนผังดังกล่าวนี้ก็สืบเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญที่สุดน่าจะ ได้แก่ หน้าบัน และ ใบเสมา หน้าบันของวัดโพธิ์บางโอ หน้าบันที่อุโบสถวัดโพธิ์บางโอนั้นเป็นรูปแบบที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นแต่เมื่อทำการพิจารณาเปรียบเทียบแล้ว ลักษณะใกล้เคียงกับหน้าบันที่พบวัดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสมัยรัชกาลที่ ๑ โดยเฉพาะวัดพระศรีรัตนศาสดารามมากกว่าส่วนใบเสมานั้นเมื่อทำการเปรียบเทียบแล้วสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นใบเสมาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่นเดียวกับการประดับเจดีย์ทรงเครื่องที่มุมของกำแพงแก้วซึ่งเป็นลักษณะที่ยังพบสืบมาในสมัยรัตนโกสินทร์โดยมีการสร้างครอบทับอีกทีซึ่งเชื่อว่าเป็นการบูรณะในครั้งรัชกาลที่ ๓ นั่นเอง

เมื่อพิจารณาจากลักษณะของสถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่อาจบอกได้ว่าอายุของอุโบสถวัดโพธิ์บางโอรันอาจสร้างหรือบูรณะครั้งใหญ่ขึ้นในสมัยธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นและเป็นกลุ่มช่างสกุลเดียวกับวัดใกล้เคียงซึ่งสืบทอดกันมา

แต่จากการสำรวจวัดบริเวณใกล้เคียงนั้นจะพบว่าวัดในบริเวณใกล้เคียงนั้นส่วนใหญ่จะเป็นวัดสมัยอยุธยาตอนปลายซึ่งลักษณะที่ปรากฏเกือบทั้งหมดจะเป็นอาคารทึบซึ่งมักมีขนาดใหญ่ บางแห่งมีลักษณะเป็นฐานโค้งสำเภาและไม่มีการสร้างเสาศาพาโลล้อมรอบ อาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะนิยมของวัดโบราณในระแวกนี้จากการขุดค้นและการขุดแต่งได้พบว่าพื้นอิฐนั้นได้ยื่นเข้าไปข้างในฐานของอุโบสถและนอกจากนี้ยังพบเครื่องถ้วยราชวงศ์หมิงเล็กน้อยในหลุมขุดค้น จึงมีความเป็นไปได้ว่าแต่เดิมวัดโพธิ์บางโอรันก่อนการบูรณะครั้งใหญ่อาจจะมีลักษณะเป็นอาคารขนาดเล็กที่สร้างทึบแต่รูปแบบได้เปลี่ยนแปลงไปจากการบูรณะครั้งใหญ่เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ จนไม่เหลือรูปแบบเดิมอีก

การแบ่งยุคสมัยศิลปะของวัดที่อยู่นอกราชธานีนั้นอาจเปรียบเทียบได้ยากกว่าวัดในเมืองหลวง เนื่องจากช่างท้องถิ่นสืบทอดงานกันมาและอิทธิพลของศิลปะแบบพระราชานิยมของกษัตริย์แต่ละสมัยอาจจะเข้ามาไม่ถึง ซึ่งศิลปะในสมัยอยุธยาตอนปลายสุดถึงต้นรัตนโกสินทร์นั้นอาจจะหาความแตกต่างได้ยากจากวัดในกลุ่มนี้โดยเฉพาะวัดโพธิ์บางโอรันน่าจะมียุคศิลปะที่เปลี่ยนไปหลายครั้งเนื่องจากเป็นวัดที่ค่อนข้างมีความสำคัญในอดีตและมีขุนนางผู้ดูแลเรื่อยมาเมื่อพิจารณาว่าค่อนข้างใหญ่และมีเครื่องประดับตกแต่งมากกว่าวัดใกล้เคียง

ช่วงเวลาที่ ๒ ช่วงเวลาที่ได้รับการบูรณะโดยกรมหลวงเสนีบริรักษ์มาปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ในการบูรณะในครั้งนี้ไม่ได้ทำการบูรณะพื้นที่ขึ้นใหม่แต่ได้ทำการบูรณะพื้นบางส่วนที่สึกหรือจากการบูรณะ โดยจากการบูรณะครั้งนี้เองที่ทำให้รูปแบบของวัดเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่และมีลักษณะของศิลปะแบบพระราชานิยมแต่ก็ยังมีหลายส่วนที่บูรณะในยุคนี้แล้วทำเป็นแบบของเดิม เช่นเจดีย์มุม(พื้นอิฐที่พบสอดเข้าไปใต้เจดีย์มุมและในเจดีย์มุมมีการสร้างบูรณะทับของเดิมแสดงถึงพื้นอิฐมีความเก่ากว่าเจดีย์มุม) การสร้างเสาศาพาโลที่มีบัวแวงเป็นบัวหัวเสาเป็นต้น

ช่วงเวลาที่ ๓ ช่วงเวลาในพ.ศ. ๒๕๒๒ กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร ได้ทำการบูรณะอุโบสถ โดยทำการซ่อมและเปลี่ยนเครื่องบนหลังคาและมุงกระเบื้องใหม่ ยกเว้น หน้าบัน ซ่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ ที่ยังไม่ได้ทำเพิ่มเติม และได้ทำการซ่อมตัวอุโบสถภายนอก โดยการฉาบปูนและทาสีใหม่ ซ่อมเสารอบอุโบสถและเปลี่ยนกระเบื้องปูพื้นกระเบื้องรอบอุโบสถใหม่ทั้งหมด และได้ปูพื้นใหม่เป็นพื้นคอนกรีตเสริมเหล็ก

บทที่ ๕

บทสรุป

วัดโพธิ์บางโอเป็นวัดที่ไม่มีการระบุถึงประวัติการสร้างอย่างชัดเจน หากมีแต่บันทึกไว้ว่าในครั้งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ สมเด็จพระศรีสุลาลัย (เจ้าจอมมารดาเรียม พระธิดาพระยานนทบุรีฯ (บุญจัน) เจ้าเมืองนนทบุรี) พระราชมารดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มอบให้กรมหลวงเสนีบริรักษ์ (ต้นตระกูล เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา) โอรสในเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมพระราชวังหลัง ในรัชกาลที่ ๑ เป็นผู้บูรณะ และได้ดูแลทำนุบำรุงอุปถัมภ์วัดโพธิ์บางโอตลอดมา ซึ่งเป็นหลักฐานบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรที่ระบุอายุเก่าแก่ที่สุดของวัดโพธิ์บางโอ โดยที่ไม่ทราบแน่ชัดว่าวัดโพธิ์บางโอที่มีมาก่อนนี้แรกสร้างเมื่อครั้งสมัยใด ถึงแม้ว่าจะมีหลักฐานทางเอกสารระบุถึงการสร้างของวัดโพธิ์บางโอว่าเก่าไปถึงสมัยอยุธยาตอนปลายแต่หลักฐานที่พบดังกล่าวเป็นเพียงเอกสารชั้นรองจึงไม่สามารถเชื่อถือได้อย่างชัดเจน เนื่องจากไม่ใช่เอกสารที่อยู่ร่วมสมัยกับเวลาการสร้าง

จากการศึกษาในครั้งนี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่า วัดโพธิ์บางโออาจเป็นวัดที่มีมาตั้งแต่ก่อนการบูรณะครั้งใหญ่ครั้งรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากพิจารณาจากลักษณะทางสถาปัตยกรรมหลายประการ กล่าวคือวัดโพธิ์บางโอนี้มีลักษณะหลายประการ ที่เป็นแบบประเพณีนิยมซึ่งเป็นรูปแบบศิลปะแบบอยุธยาตอนปลาย หรือสืบมาจากอยุธยาตอนปลาย ซึ่งได้สืบเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนรัชกาลที่ ๓ คือ การสร้างอาคารแบบมีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันเป็นลายกนกเปลว เป็นเครื่องไม้ประดับกระฉก หรือความนิยมที่สร้างเจดีย์บริวาร ที่เป็นเจดีย์ประจํามุมทั้งสี่เป็นเจดีย์แบบทรงเครื่อง ซึ่งถ้าเป็นลักษณะของพระราชานิยมแบบ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะนิยมสร้างเป็นเจดีย์ทรงปราสาทหรือเจดีย์ทรงเก๋งจีน แต่ในส่วนของใบเสมานั้นจากการศึกษาเปรียบเทียบว่าลักษณะคล้ายงานช่างสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งใบเสมานี้มีความเป็นไปได้ว่าจะมีตั้งแต่แรกสร้างหรือได้รับการบูรณะในเวลาต่อมา แต่จากการศึกษารูปแบบของหน้าบันที่มีลักษณะคล้ายวัดปราสาทนั้นผู้ศึกษาเชื่อว่าเป็นฝีมือช่างสกุลเดียวกันแต่อาจต่างวาระกัน

วัดโพธิ์บางโอเมื่อครั้งแรกสร้างมีความเป็นไปได้ว่าอาจมีขนาดเล็กกว่าปัจจุบัน และอาจเป็นอาคารทรงทึบและอาจมีลักษณะเป็น โถงท้องสำเภาซึ่งเป็นลักษณะสถาปัตยกรรมแบบอยุธยาตอนปลาย จากข้อมูลที่ได้จากการขุดสำรวจพบว่าตัวอุโบสถนั้นตั้งอยู่บนชั้นอิฐเดิมโดยได้ชั้นอิฐนั้น

ได้พบหลักฐาน เศษภาชนะเครื่องถ้วยจีนเขียนสีน้ำเงินลักษณะคล้ายเครื่องถ้วยของสมัย ราชวงศ์หมิง ตอนปลายซึ่งตรงกับสมัยอยุธยาตอนปลาย

จากข้อมูลทั้งหมดทำให้สันนิษฐานได้ว่าวัดโพธิ์บางโออาจสร้างขึ้นหรือได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและได้รับการบูรณะเรื่อยมาทำให้ลักษณะของอุโบสถมีการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากเป็นวัดที่มีความสำคัญในชุมชน

เมื่อครั้งการบูรณะเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยกรมหลวงเสนีบริรักษ์เป็นการบูรณะครั้งสำคัญที่ทำให้รูปแบบศิลปกรรมในวัดโพธิ์บางโอเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่โดยได้รับอิทธิพลของศิลปะแบบนอกอย่าง หรือที่เรียกกันว่าศิลปะแบบประเพณีนิยมของรัชกาลที่ ๓ เข้ามาหลายประการซึ่งรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เกิดจากการบูรณะในครั้งนี้ ได้แก่

สถาปัตยกรรม

รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมรัชกาลที่ ๓ หลายประการ ได้ปรากฏในวัดโพธิ์บางโอ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นเป็นสถาปัตยกรรมแบบผสม มีอิทธิพลศิลปะแบบจีน คือมี เสาพาไล ล้อมรอบทำให้เกิดระเบียงขึ้นมารอบตัวอุโบสถ รอบ ๆ อุโบสถนั้นมีกระประดับกระเบื้องแบบจีน เป็นลายสัตว์ลึกลับสีเขียว หน้าประตูอุโบสถมีการประดับ ตัวอับเฉา ตึกดาหินรูปนักรบจีน ซึ่งตัวอับเฉานี้ใช้ประโยชน์ในการเป็นหินถ่วงเรือสำเภาเมื่อทำการค้าขายกับประเทศจีน เมื่อมาถึงเมืองไทยแล้วนิยมนำมาประดับตามวัดต่าง ๆ โดยในวัดนี้น่าจะมีความหมายเป็นทวารบาล ซึ่งตึกดาหินจีนดังกล่าวนี้เป็นที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ ๓

อย่างไรก็ดีลักษณะสถาปัตยกรรมของวัดโพธิ์บางโอนี้ก็ไม่ได้เป็นแบบผสมระหว่าง ประเพณีนิยมและพระราชนิยมแบบรัชกาลที่ ๓ อย่างสมบูรณ์นักเมื่อพิจารณาจากเสาพาไลที่รับน้ำหนักของหลังคาอุโบสถ ยังเป็นเสาแบบมีบัวหัวเสาซึ่งวัดแบบพระราชนิยมรัชกาลที่ ๓ นี้เสาพาไลจะเป็นเสาสี่เหลี่ยมโล่ง ๆ ซึ่งไม่มีบัวหัวเสา ส่วนหน้าบันก็ไม่ได้มีการสร้างใหม่แต่อย่างใด โดยหน้าบันที่เป็นที่นิยมของรัชกาลที่ ๓ มักเป็นลายพุดตานก้านแย่งหรือลายดอกโบตั๋นซึ่งเป็นหน้าบันก่ออิฐถือปูนที่แข็งแรงติดกับที่วัดโพธิ์บางโอนี้ที่ยังเป็นหน้าบันงานไม้สลักประดับกระจกแบบ ประเพณีนิยม โดยเป็นลายกระหนกเปลว

จิตรกรรม

จิตรกรรมภายในวัดโพธิ์บางโอนี้มีลักษณะแบบพระราชนิยมรัชกาลที่ ๓ โดยมีอิทธิพลของศิลปะจีน และ ภาพจิตรกรรมเริ่มมีความสมจริงมากขึ้นกว่าสมัยอยุธยา รวมถึงการจัดวางภาพ และการใช้สีแบบพหุรงค์ซึ่งเริ่มมีความนิยมในสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งในการบูรณะครั้งใหญ่นี้ก็น่าจะช่างชาวจีนมาช่วยในการบูรณะ

ประติมากรรม

ตัวอับเฉาที่พบในวัดนำมาเมื่อครั้งการบูรณะในครั้งรัชกาลที่ ๓ ส่วนพระพุทธรูปภายใน อุโบสถ และ พระพุทธรูปปางป่าเลไลย์สันนิษฐานว่าเป็นของเดิมที่มีอยู่แล้วแต่ได้รับการบูรณะ และได้เปลี่ยนรูปแบบกลายเป็นลักษณะแบบรัตนโกสินทร์ตอนต้นไป

สันนิษฐานว่า สาเหตุที่วัดโพธิ์บางโอมิลักษณะสถาปัตยกรรม แตกต่างจากวัดแบบพระราชนิยม ของรัชกาลที่ ๓ หรือแบบผสมระหว่าง แบบประเพณีนิยม กับ แบบพระราชนิยม คง เนื่องจากว่าวัดโพธิ์บางโอมิเป็นวัดที่อยู่นอกนครหลวงอีกทั้งไม่ได้เป็นวัดที่อยู่ในความดูแลของพระเจ้าแผ่นดินโดยตรงจึงไม่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบพระราชนิยมมาทั้งหมดและอาจประกอบกับช่างท้องถิ่นที่อาจจะมี ความชำนาญงานช่างแบบประเพณีนิยมซึ่งสืบทอดกันมาช้านานมากกว่าก็เป็นได้

ข้อเสนอแนะ

จังหวัดนนทบุรีเป็นจังหวัดที่มีความน่าสนใจเนื่องจากเป็นเมืองลุ่มแม่น้ำและอยู่ไม่ห่างจากพระนครมาต่อเนื่องตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งมีโบราณสถานที่น่าสนใจมากมาย การศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษามีความสนใจเนื่องจากเป็นจังหวัด ท้องถิ่นของผู้ศึกษาเอง ซึ่งอาจเป็นผลการศึกษาลึก ๆ ของจังหวัดนนทบุรี ซึ่งหากมีผู้ศึกษาภาพรวมของแหล่งโบราณสถานย่านคลองบางกอกน้อย หรือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในจังหวัดนนทบุรีให้มีความละเอียดชัดเจนมากขึ้น น่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาทางโบราณคดีในภูมิภาคนี้ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- กมล ฉายาวัฒน์. “โบสถ์ในภาคกลางของประเทศไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ =
The Sema in central part of Thailand A.D. 1300-1500.” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต
คณะโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๓.
- กรมการศาสนา. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : การศาสนา, ๒๕๒๖.
- กรมศิลปากร. คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า
ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕.
- _____. รายการบูรณะพระอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ จังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ:
กองสถาปัตยกรรม, ๒๕๒๒.
- _____. ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ ๔ : วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ :
กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.
- ไขแสง สุชะวัฒน์. วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการ
จัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ๒๕๔๒.
- คณะจิตรกรรมและประติมากรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร. จิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างนนทบุรี.
พระนคร : ศิวพร, ๒๕๐๖.
- ณัฐภัทร จันทวิช. เครื่องถ้วยจีนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗.
- เดอะ ลา ลูแบร์. จดหมายเหตุลา ลูแบร์. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : วังบูรพา,
๒๕๑๐.
- ตรี อมาตยกุล. พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม. พระนคร : ก้าวหน้า, ๒๕๐๗.
- ธาดา สุทธิเนตร. “ภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี.”
สารนิพนธ์ปริญญาตรี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗.
- น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง]. ศิลปะบนโบสถ์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๒๔.
- _____. หน้าบัน : เอกลักษณ์ศิลปะสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๓.
- ปรมาณูชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระ. ปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ:
ประชุมพงศาวดาร เล่ม 20 (ประชุมพงศาวดาร ภาค 33 และ 34). กรุงเทพฯ : กุรุสภา, ๒๕๑๐.

ปรีชา กาญจนาคม. โบราณคดีปฏิบัติ. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔.

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.

ผดุง ศิริรัตน์. จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : คณะศิลปกรรมศาสตร์

สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๕.

ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมคิดที่. ลวดลายสมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์

การพิมพ์, ๒๕๓๖.

พระบริหารเทพธานี. พงสาวดารชาติไทย สมัยศรีอยุธยา. พระนคร : ส.ธรรมภักดี, ๒๔๘๖.

พระมหาพุทธโฆสเถระ. วิสุทธิญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน. กรุงเทพฯ : ศิวพร,

๒๕๒๕.

พิทยา บุญนาค. หลักสีมาในศิลปะไทยสมัยอยุธยาช่วงหลังเสียกรุงครั้งแรกถึงครั้งหลังและ

กรุงธนบุรี เสมอ สีมา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ,

๒๕๕๑.

พรรณนิภา ปิณฑวนิช. พระอุโบสถและพระวิหารสมัยอยุธยาตอนปลายในจังหวัดนนทบุรี.

การศึกษาวិชาการศึกษารายบุคคลระดับปริญญาตรี สาขาวิชาประวัติศาสตร์

คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑.

เมือง เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา. ประวัติความเป็นมาของต้นตระกูลวงศ์เสนีย์วงศ์. กรุงเทพฯ :

กรมสารบรรณทหารเรือ, ๒๕๑๓. พิมพ์ในงานอนุสรณ์งานทอดกฐินสามัคคี

วัดโพธิ์บางโอ ต.วัดชลอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี.

เมือง เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา. “ประวัติความเป็นมาของต้นตระกูลวงศ์เสนีย์วงศ์”. อนุสรณ์

งานทอดกฐินสามัคคี วัดโพธิ์บางโอ ต.วัดชลอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี. กรุงเทพฯ:

กรมสารบรรณทหารเรือ, ๒๕๑๓.

เลื่อง เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา. “วัดโพธิ์บางโอ”. อนุสรณ์งานทอดกฐินสามัคคี วัดโพธิ์บางโอ

ต.วัดชลอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี. กรุงเทพฯ: กรมสารบรรณทหารเรือ, ๒๕๑๓.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๑.

สังเค็ด ราชวดี. ดอกไม้รูปเทียน และประเพณีทำศพ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๑.

สันติ เล็กสุขุม. จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ : ความคิดเปลี่ยนแปลงการแสดงออกก็เปลี่ยนแปลงตาม.

กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.

_____. จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัย

ธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔.

สันติ เล็กสุขุม. ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.
_____. ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๔.
สุริยา รัตนกุล และคนอื่น ๆ. พระอารามหลวงในกรุงเทพ. นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล,
๒๕๕๐.

ประวัติของผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล นายอภิพัฒน์ พันธุ์โยธิน
วันเดือนปีเกิด ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๒๔
ที่อยู่ เลขที่ ๓ หมู่บ้านประชาโนเวศน์ ๓ ตำบลท่าทราย อำเภอเมือง
จังหวัดนนทบุรี

ประวัติการศึกษา

- มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยนนทบุรี
- มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนพระดุษิษย์พิทยา
- ศ.ศ.บ. (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- ศ.ศ.ม. (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศิลปากร